

SZÖVEGÉRTÉS-SZÖVEGALKOTÁS

10

Tanári útmutató

3

Educatio Kht. kompetenciafejlesztő oktatási program kerettanterv.

A kiadvány a Nemzeti Fejlesztési terv Humánerőforrás-fejlesztési Operatív Program 3.1.1. központi program (Pedagógusok és oktatási szakértők felkészítése a kompetencia alapú képzés és oktatás feladataira) keretében készült, a sulinova oktatási programcsomag részeként létrejött tanulói információhordozó. A kiadvány sikeres használatához szükséges a teljes oktatási programcsomag ismerete és használata.

A teljes programcsomag elérhető: www.educatio.hu címen.

FEJLESZTÉSI PROGRAMVEZETŐ

KORÁNYI MARGIT

VEZETŐ FEJLESZTŐK

ARATÓ LÁSZLÓ
KÁLMÁN LÁSZLÓ

SZAKMAI BIZOTTSÁG

BÓKAY ANTAL ELNÖK
BÁNRÉTI ZOLTÁN LEKTOR
CSERHALMI ZSUZSA
GYŐRI JÁNOS
SCHEIN GÁBOR

ALKOTÓSZERKESZTŐ

MURÁNYI YVETT

SZAKMAI LEKTOROK

A SZAKMAI BIZOTTSÁG TAGJAI
PETHŐNÉ NAGY CSILLA

FELELŐS SZERKESZTŐ

NAGY MILÁN

BORÍTÓGRAFIKA
TIPOGRÁFIA

SZŰCS ÉDUA
BÁRD JOHANNA

© **MURÁNYI YVETT**
© **KERTÉSZ ZSUZSA**
© **EDUCATIO KHT., 2008**

RAKTÁRI SZÁM:

H-ASZE1003/T

**A NYELVI VÁLTOZÁS ÉS
A NYELVVÁLTOZATOK**

Tanári útmutató

F e j l e s z t ő

Kertész Zsuzsa

TARTALOM

A NYELVI VÁLTOZÁS ÉS A NYELVVÁLTOZATOK

5	NÉVJEGY
8	A HANGTANI VÁLTOZÁSOK
22	ALAKTANI ÉS MONDATTANI VÁLTOZÁSOK
39	A JELENTÉSVÁLTOZÁS
47	A NYELVEMLÉKEK
63	NYELVVÁLTOZATOK A MAGYARBAN ÉS A TANULT IDEGEN NYELVBEN SZOCIOLINGVISZTIKA
85	NYELVVÁLTOZATOK, CSOPORTNYELVEK. VITA A NYELVMŰVELÉSÉRŐL
96	FEJEZETZÁRÓ FELADATLAPOK
99	FEJEZETZÁRÓ FELADATLAPOK – MEGOLDÁSSAL

NÉVJEGY

10. ÉVFOLYAM, 3. FEJEZET

A NYELVI VÁLTOZÁS ÉS A NYELVVÁLTOZATOK

Fejlesztő: Kertész Zsuzsa

A FEJEZET CÉLJA	<p>Célok:</p> <ol style="list-style-type: none">(1) bemutatni a különböző nyelvi szinteken végbemenő változásokat (hangtani, alaktani, mondattani, jelentéstani változások), elsősorban magyar nyelvtörténeti példákkal, ám időnként idegen nyelvből vett adatok is előfordulnak;(2) megismertetni a diákokat a legfontosabb magyar szövegemlékekkel (a <i>Halotti beszéd</i> részleteinek vizsgálata, előkészítendő a 4., Kosztolányiról szóló fejezet vonatkozó részeit);(3) megismertetni a diákokkal a magyar és a tanult idegen nyelv (német és angol) néhány nyelvváltozatát, a nyelvjárásokat és szociolektusokat is beleértve; itt kerül sor a szociolingvisztika néhány fontos fogalmának megismertetésére, illetve megemlítésére (csoportnyelvek, szleng, argó, zsargon stb.);(4) a „köznyelvi normától” eltérő nyelvváltozatok (nyelvjárások, „hibás” nyelvváltozatok) iránti tolerancia kialakítása és „fejlesztése”, a nyelvi változások természetes voltának elfogadása, vita a nyelvművelés kérdéseiről.
KÉPESSÉGFEJLESZTÉSI FÓKUSZOK	<p>Tematikus fókusz: a nyelvi változás és a nyelvváltozatok részletes tanulmányozása</p> <p>Szövegértési fókusz: elsősorban adatelemzések, a diákok által beszélt nyelvváltozattól eltérő változatok elemzése, magyar nyelvemlékek részleteinek vizsgálata</p>
A FEJEZETBEN LÉVŐ MODULOK CÍME, AJÁNLOTT ÓRASZÁMA ÉS SZÖVEGBÁZISA	<ol style="list-style-type: none">1. A HANGTANI VÁLTOZÁSOK FAJTÁI (2 óra)2. ALAKTANI ÉS MONDATTANI VÁLTOZÁSOK (2 óra); szövegek: részletek a <i>Halotti beszédből</i>3. A JELENTÉSVÁLTOZÁS (1 óra)4. A NYELVEMLÉKEK (2 óra); szövegek: a <i>Halotti beszéd</i> részletei; az <i>Ómagyar Mária-siralom</i> teljes szövege5. NYELVVÁLTOZATOK A MAGYARBAN ÉS A TANULT IDEGEN NYELVBEN; SZOCIOLINGVISZTIKA (3 óra)6. NYELVVÁLTOZATOK, CSOPORTNYELVEK. VITA A NYELVMŰVELÉSÉRŐL (2 óra)
AJÁNLOTT KOROSZTÁLY	10. évfolyam (15–16 évesek)
ELŐZŐ ÉS KÖVETŐ FEJEZET	Irodalmi élet Magyarországon a felvilágosodás korában és a reformkorban Mélyfúrás: Kosztolányi, a lírikus és prózaíró
TANTERVI MODULKAPCSOLÓDÁSI PONTOK	6. évfolyam 2. fejezet: archaizmusok, idiómák, képes kifejezések 7. évfolyam 2. fejezet: <i>Itthon vagyok</i> fejezet vonatkozó részei

KERESZTTANTERVI KAPCSOLÓDÁS	Elsősorban történelem, helyenként művészettörténet, néprajz
NAT	<ul style="list-style-type: none"> – A magyar nyelv történetének megismerése, befogadása, a korszakolás fő szempontjai; – az ítélőképesség fejlesztése; – rendszeres önreflexióra és önkorrekcióra való törekvés; – régi (ómagyar kori) magyar szöveg megértése, feldolgozása, adatelemzés: megfigyelőkészség, elemzőkészség; – a nyelvmlékek nyelvészeti jelentőségének felmérése, méltatása; – idegen nyelvű szöveg (mondatok) megértése kétnyelvű szótár használatával; – idegennyelvi kompetencia fejlesztése, tudatosítása; – érvek felkutatása, rendszerezése, vélemény, állásfoglalás kialakítása, továbbfejlesztése, logikus gondolatmenet kialakítása; – adatgyűjtés, információkeresés; könyvtár- és internethasználat; – önálló, illetve csoportos prezentációk elkészítése.
KÖVETELMÉNYEK	<p>A tanuló</p> <ul style="list-style-type: none"> – legyen képes megkülönböztetni és azonosítani a különböző nyelvi szinteken végbement változások típusait; – legyen képes említeni legalább egy-egy példát a magyar nyelvtörténetből a hangtani, alaktani, mondattani, jelentéstani változásokra; – legyen képes megkülönböztetni saját nyelvváltozatát (nyelvjárását) más magyar nyelvváltozatoktól, és tudja megnevezni azon nyelvi jegyeket, amelyekben a változatok különböznek; – tudjon néhány csoportnyelvről (pl. valamely szakzsargon), ismerje fel a saját korosztályának (elsősorban a szlengnek) csoportnyelvét/csoportnyelveit; legyen tisztában ezek használati feltételeivel és annak következményeivel, ha nem megfelelő szituációban használ szleng- vagy egyéb informális elemeket. Fontos cél, hogy a tanulók elfogadóan, toleránsan viszonyuljanak más nyelvváltozatokhoz és azok beszélőihöz; ismerjék fel annak veszélyét, hogy az egyes nyelvváltozatok megbélyegzése komoly hátrányt okozhat azok beszélőinek.
ÉRTÉKELÉS	<p><i>Folyamati:</i> a prezentációk, órai munka és házi feladatok értékelése, kilépőkártya, kooperatív tanulás ön- és csoportértékelése</p> <p><i>Kimeneti:</i> feladatlap</p>
MÓDSZERTANI AJÁNLÁS	A fejezetben nagyobb hangsúlyt kapnak az önálló elemzésre, egyéni munkára alapuló feladatok; a nyelvváltozatokról szóló modulokban előtérbe kerülnek az együttműködésen, pármunkán, csoportmunkán alapuló tevékenységek, viták.
TÁMOGATÓRENDSZER, SZAKIRODALOM	<p>Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán: <i>A magyar nyelv története</i>. Budapest, 1980, Tankönyvkiadó.</p> <p>Crystal, David: <i>A nyelv enciklopédiája</i>. Budapest, 1997, Osiris.</p> <p>Benkő Loránd (szerk.): <i>A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV</i>. Budapest, 1967–1984 (TESz).</p>

SZÖVEGFORRÁSOK

A *Halotti beszéd és könyörgés* forrása:

<http://ehumana.hu/arpad/szoveg/me23.htm>

<http://mek.oszk.hu/01900/01905/html/index1826.html>

Az *Ómagyar Mária-siralom* forrása:

<http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/kkor/028.htm>

A 4. modul prezentációihoz felhasználandó internetes forrás (corvinák, kódex-lapok, ősnymtatványok):

http://www.oszk.hu/hun/kincsek/cimeliak/cimeliak_index_hu.htm

1. A HANGTANI VÁLTOZÁSOK

2 óra

Ez a modul a nyelvi változások egyik csoportjával, a hangtani változásokkal foglalkozik. A modul feladatait igen nehéz megoldani, ha a tanulóknak nincsenek alapos hangtani ismereteik. Ezért a modul végéhez csatoltunk egy mellékletet, amely a magyar beszédhangok képzési tulajdonságait foglalja össze: szükség esetén a tanulók ezt mindig használhatják a feladatmegoldás során.

A szűkös órai keretek és a tananyag jellege miatt is úgy tűnhet, hogy az egyes feladatok nem épülnek egymásra. Ennyi idő alatt ugyanis lehetetlen felsorolni minden fontos hangtani változást, amely a magyar nyelv történetében végbement, ráadásul ezek legtöbbje egymástól függetlenül zajlott le, nem lehet tehát őket „egymásra építeni”. Emiatt igyekeztünk úgy felépíteni a modult, hogy legyen szó a magánhangzókat, mássalhangzókat, illetve a szótagszerkezetet érintő változásokról egyaránt.

RÁHANGOLÓDÁS

1. lépés: 1. feladat

Ismétlés

T/1.

5. oldal

8 PERC

Tanári instrukciók

- A feladat célja a nyelvrokonságról tanultak előhívása. A tanulók lehetnek csoportokban, de dolgozhatnak önállóan is.
- Mielőtt nekilátnának a feladatnak, néhány kérdés segítségével foglaltassuk össze, hogy mik voltak a finnugor nyelvrokonságot alátámasztó érvek.

Kiemelt készségek, képességek: meglévő tudás mozgósítása, memória

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: csoportos vagy egyéni

Módszerek, eljárások: közös megbeszélés

Tanulmányaitok során már sokszor szóba került az, hogy a nyelv folyamatosan, megállíthatatlanul változik. Ezúttal ezekről a változásokról fogunk részletesen tanulni. A nyelvi változások típusainak megismerésére azért van szükség, hogy ezáltal könnyebben tudjunk régebbi szövegeket olvasni, és a nyelvben ma működő nyelvtani jelenségeket is jobban átlássuk.

A magyar nyelv hangrendszere nagy változásokon ment át az idők során, először ezekből fogunk néhányat megismerni. Látunk majd példákat egészen régen lezajlott változásra és olyanra is, amely az utóbbi egy-kétszáz évben ment végbe.

A feladatok megoldásához szükség lesz hangtani ismereteitek alapos átismétlésére!

1. Elevenítsétek fel, amit a magyar–finnugor rokonságról tanultatok a 8. osztályban! Milyen érvek szóltak e mellett a rokonság mellett?

Az alábbiakban két magyar szó rokon nyelvi megfelelőit soroltuk fel.

a) Találjátok ki, melyik magyar szavakra gondoltunk! Ha a szónak csak egy részét tudjátok kitalálni, azt is írjátok le!

(1) cseremis *kol*, vogul (manysi) *kul*, mordvin *kal*, lapp *guolle*, finn *kala*, magyar:

(2) finn *puu*, cseremis *pu*, zürjén *pu*, vogul *pā*, magyar:

b) A fenti adatok alapján milyen hanggal kezdődhetett legnagyobb valószínűséggel ez a szó a finnugor alapnyelvben? Miért gondoljátok, hogy éppen azzal a hanggal?

(1)

(2)

MEGOLDÁSOK

a) 1. *hal*, 2. *fa*

b) 1.: *k*, 2.: *p*

JELENTÉSTEREMTÉS

2. lépés: 2. feladat

A hangtani változások természete 1.

T/2.

5. oldal

7 PERC

Tanári instrukciók

- A tanulók párban dolgozzanak! A pár egyik tagja az első oszlopot nézze át, a másik tagja a másodikat! A végén hasonlítsák össze, hogy ugyanaz a jegy változott-e az ő megítélésük szerint a két hangváltozásban.
- Ha jól csinálták, a pár mindkét tagja a képzés módját kellett kipipálja.

Kiemelt készségek, képességek: előzetes tudás aktivizálása, alkalmazása, nyelvi érzékenység

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: frontális

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás és közös megbeszélés először a padszomszéddal, majd frontálisan

2. Már a 6. osztályban tanultátok azt, hogy a mássalhangzókat meg lehet különböztetni a képzésük helye és módja, valamint zöngességük szerint. Elevenítsétek fel az erről szerzett ismereteiteket: mi történt a magyarban a mássalhangzókkal, amikor a szókezdő *p* hang *f*-fel helyettesítődött, a szókezdő *k* pedig *h*-val?

Mi változik? Pipáld ki azokat a cellákat, ahol szerinted végbemegy valamilyen változás! Ha bizonytalan vagy, használd a modul végén levő táblázatot!

	P- > F- ESETÉBEN	K- > H- ESETÉBEN
KÉPZÉS HELYE		
KÉPZÉS MÓDJA		
ZÖNGÉSSÉG		
HOSSZÚSÁG		

Az eddigiekben arra láthattunk példát, hogy egy feltételezett szó eleji *p*-hang a magyarban *f*-fel helyettesítődik, a szókezdő *k*- pedig *h*-val.

A nyelvészetben az ilyen változásokat így jelöljük:

p- > *f*-

k- > *h*-

Az egyes betűk után következő kötőjel (-) azt jelenti, hogy AZ ADOTT HANG UTÁN még jönni kell valamilyen más hangnak is. A betűk előtt itt viszont nincs kötőjel, ami azt jelzi, hogy AZ ADOTT HANG ELŐTT már nincs más hang, tehát ez a hang áll a szó elején.

A fenti példákban megfigyelhettük, hogy bizonyos helyzetben (pl. szókezdő helyzetben) álló hangok között rendszeres hangmegfelelés áll fent a magyar és más finnugor nyelvek esetében. A magyarban az alapnyelvhez képest évszázadok alatt lejátszódott egy RENDSZERES HANGTANI VÁLTOZÁS: a szó eleji *p*-ből *f*, *k*-ből *h* lett. Természetesen megfelelő számú adat hiányában nem mondhatjuk, hogy a folyamat kivétel nélkül minden esetben lezajlott, de erős tendenciáról mindenképpen beszélhetünk. Azt viszont tudjuk – bár a fenti adatokból nem derül ki –, hogy a *k* > *h* változás csak hátul képzett magánhangzók előtt történt meg, és például a kéz szóban, amelyben a *k*-t elől képzett magánhangzó követte, ma is *k* van.

A rendszeres hangtani változások fontos tulajdonsága az, hogy általában OLYAN HANGCSOPORTOKAT ÉRINTENEK, AMELYEK KÉPZÉSÜK HELYÉBEN, MÓDJÁBAN VAGY ZÖNGÉSSÉGÜKBEN (HA MÁSSALHANGZÓKRÓL VAN SZÓ) MEGEGYEZNEK. A FENTI PÉLDÁBAN A *P*- ÉS A *K*- IS ZÖNGÉTLEN ZÁRHANG, ezért hasonló változáson mentek keresztül.

MEGOLDÁS

Mindkét esetben a képzés módjában történik változás.

3. lépés: 3. feladat

A hangtani változások természete 2.

T/3.

6. oldal

15 PERC

Az ismeretközlő szöveg elolvasásával

Tanári instrukciók

- Nagyon fontos, hogy a tanulók figyelmesen elolvassák a feladat szövegét és alaposan áttanulmányozzák a példákat. Arra kell rájönniük, hogy régen a szó elején legfeljebb egy mássalhangzó állhatott.

- Ha szükséges, hangsúlyozzuk, hogy a forrásnyelvben nem mindig így írták ezeket a szavakat, ez az átírás tükrözi a kiejtést.
- Ha kell, emlékeztessünk arra, hogy pl. az sz egy mássalhangzó a kiejtésben, még ha írásban két betű jelöli is. Akik hamarabb elkészülnek a feladatokkal, elolvashatják az ismeretközlő szöveget, de az abban levő fogalmakat nem kell megtanulniuk.

Kiemelt készségek, képességek: logikai gondolkodás, megfigyelőképesség

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: pármunka

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás, megbeszélés

3. Egy hangtani szabály és eredményei

- a) Figyeljétek meg az alábbi magyar szavakat!

Mindegyik mellé odaírtuk zárójelben, hogy milyen forrásból kerültek be a magyarba, és hogy a forrásnyelvben mi volt az alakjuk. Láthatjátok, hogy a magyarban változtatni kellett a szavakon, nem lehetett eredeti formájukban átvenni őket a forrásnyelvből. Ez azért van, mert abban az időben a magyarban még élt egy fontos hangtani szabály, amit nem lehetett megsérteni.

Foglaljátok össze egy mondatban a példák alapján, hogy mi volt ennek a szabálynak a lényege! (Vigyázat: a kiejtésről kell gondolkoznotok, nem a szavak írásának módjáról!)

iskola (szláv *skola*)

király (szláv *kral*)

palánta (latin *planta*)

asztal (szláv *sztol*)

szolga (szláv *szluga*)

szerda (szláv *szreda*)

szent (szláv *szvjant*)

palacsinta (román *placsenta*)

karácsony (szláv *kracsun*)

Amikor ezek a szavak bekerültek a nyelvbe, a magyarban

- b) Mi történt az *iskola*, a *szerda*, illetve a *palacsinta* szóban? Milyen módszerrel „javította” ki a magyar ezeket a szavakat, hogy megfeleljenek a szabálynak?

skola → *iskola*:

szreda → *szerda*:

placsenta → *palacsinta*:

Nemcsak a magyarban történtek meg a 3/b feladatban látott „javítások”: mind a három „módszer” előfordul más nyelvek történetében is.

Azokat a hangváltozásokat, amelyek során egy szóba vagy annak elejére egy hangot szúrunk be, összefoglaló néven BETOLDÁSNAK nevezzük. A magyar iskola szóban az első i-, valamint a karácsony szóban az első szótag -a- hangja is betoldás eredménye.

Ezekon kívül még számos típusát ismerjük a hangváltozásnak, pl. a HANGTÖRLÉS vagy HANGKIESÉS különböző fajtáit, ezekről még később olvashattok ebben a fejezetben.

MEGOLDÁSOK

- a) ... a szó elején nem állhatott egynél több mássalhangzó.
 b) *iskola*: egy magánhangzót berakott a szó elejére
szerdá: megcserélte a második mássalhangzót és az első magánhangzót
palacsinta: beszúrt egy magánhangzót a két mássalhangzó közé

4. lépés: 4. feladat

T/4.

7. oldal

15 PERC

Tanári instrukciók

- A tanulók egyénileg dolgozhatnak, de mivel a magánhangzók képzési helyét 6.-ban tanulták, ezért nem árt, ha kicsit átismételjük a 3 alapfogalmat: nyíltság–zárttság; elől–hátsó képzettség; kerekesség.
- Az első táblázatot mindenképpen ellenőrizzük, mielőtt a feladat további részeire áttérünk!

Kiemelt készségek, képességek: előzetes tudás aktivizálása

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni

Módszerek, eljárások: adatfeldolgozás, elemzés

4. Ezúttal egy magánhangzókat érintő változásról lesz szó.

- a) Idézd fel, hogy az alábbi magánhangzó-párok milyen képzési tulajdonságban különböznek egymástól (elől–hátsó képzettség; nyíltság–zárttság, kerekesség; hosszúság)!

MAGÁN HangzóPÁR	EBBEN A JEGYBEN KÜLÖNBÖZNEK
ö ~ o	elől–hátsó képzettség
e ~ ö	
i ~ ü	
ü ~ u	
u ~ o	
i ~ e	

- b) A magyar nyelv ómagyar szakaszában több évszázadon keresztül végbement egy nagy horderejű, majdnem minden magánhangzót érintő változás, amely a fenti jegyek egyikével volt kapcsolatos.

Figyeld meg az alábbi példákat az egyik legkorábbi magyar szövegből, az *Ómagyar Mária-siralom*-ből és a mai magyarból, majd válaszolj a kérdésekre!

ÓMAGYAR MÁRIA-SIRALOM (KELETKEZÉSE: 1300 KÖRÜL)	MAI ALAK
világumtuul	világomtól
kínzatuł	kínzatoł ¹
Qvogy	Avagy
Ülöd	Ölöd
Vírüd	Véred
fiom	fiam
igy	egy

Mely magánhangzók vettek részt a változásban a fenti adatok szerint?

- c) A magánhangzóknak melyik képzési tulajdonsága változott meg ebben a folyamatban, és milyen irányban?

MEGOLDÁSOK

a)

MAGÁN HangzóPÁR	EBBEN A JEGYBEN KÜLÖNBÖZNEK
ö ~ o	elől–hátsó képzettség
e ~ ö	kerektség
i ~ ü	kerektség
ü ~ u	elől–hátsó képzettség
u ~ o	nyíltság–zárttság
i ~ e	nyíltság–zárttság

- b) A részt vevő magánhangzók

u → o

o → a

ü → ö

i → e (illetve í → é)

- c) Az érintett jegy: nyíltság–zárttság; az irány: nyíltabbá válás

1 Úgynevezett szenvedő alak: kínzatic = kínzást szenved el. A mai magyarban nagyon ritka a szenvedő alak: kihirdetik, kerestetik.

5. lépés: 5. feladat

T/5.

8. oldal

10 PERC

Az ismeretközlő szöveg elolvasásával együtt

Tanári instrukciók: Lásd tanulói instrukció!

Kiemelt készségek, képességek: ismeretek alkalmazása, analógiás gondolkodás

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni

Módszerek, eljárások: feladatlap és közös megbeszélés

5. A következő – többnyire nem létező – szavakból alkoss létező mai magyar alakokat úgy, hogy az aláhúzott magánhangzónak csak egyetlenegy jegyét (képzési tulajdonságát) változtatod meg! Minden alaknál ugyanazt a jegyet kell megváltoztatni!

tídő	
zeld	
velgy	
fijl	
bikk	
fist	
sijl	
kelt	

Melyik jegyet kellett megváltoztatnod?

A 4. feladatban bemutatott NYÍLTABBÁ VÁLÁS, mely az ómagyar korban zajlott le, szinte az egész magánhangzó-rendszert érintette. A jelenséget inkább tendenciának, mintsem törvényszerű, minden esetben bekövetkező hangváltozásnak nevezhetjük, de tény, hogy rengeteg szót érintett. Néhány példa:

$i > e^2$: higy > hegy, kiriszt > kereszt, igy > egy

$o > a$: nop > nap, orca > arc

$u > o$: faidalum > fájdalom, dzsumur > gyomor

$ü > ö$: gyümölcs > gyümölcs, üklel > öklel, tümlücs > tömlöc

2 Valójában itt $i > \ddot{e}$ (zárt \ddot{e}) változásról volt szó, de mivel az \ddot{e} aztán később a legtöbb nyelvújrásban egybeesett az e -vel, itt most nem bontjuk ketté a változást.

A pontos változások idejét, menetét megállapítani nagyon nehéz, többek közt azért is, mert az írásbeliség elterjedésének kezdetén az írás nem mindig jelölte következetesen ugyanazzal a betűvel ugyanazt a hangot. Ilyen esetekben nem könnyű megállapítani, hogy valóban az volt-e a korabeli ejtés vagy az írás lejegyzője nem egyértelműen járt el.

Az ómagyar kori nyíltabbá válás egyik fő érdekessége, hogy EZÁLTAL JÖTT LÉTRE A MAGYARBAN AZ Ö HANG: ez ugyanis nem volt része a hangkészletnek, amíg a fenti folyamat az ü-ből létre nem hozta.

Az 5. feladatban a kiinduló szavak nem kitaláltak, a magyar nyelv egy régebbi állapotában valóban léteztek. Az átlalatok mesterségesen végrehajtott változtatás pedig a valóságban is lezajlott az ómagyar korban: a nem kerek magánhangzók KÉPZÉSMÓDJA KERÉKKÉ VÁLT. Nem volt annyira általános folyamat, mint a fentebb megismert nyíltabbá válás, de szintén nagyon sok példában találkozhatunk a jelenséggel: így lett például a latin *Philippus* névből a magyarban *Fülöp*, majd ennek második ü-je nyíltabbá vált (ö-vé), aminek az eredménye a mai *Fülöp* alak. Egyes nyelvjárá-sokban még ma is használatosak a fentihez hasonló alakok.

MEGOLDÁSOK

tüdő, zöld, völgy, fül, bükk, füst, sül, költ

A nem kerek magánhangzóból kereket csináltunk.

6. lépés: 6. feladat

T/6.

9. oldal

10 PERC

Tanári instrukciók: Mielőtt a tanulók hozzákezdenek, magyarázzuk el a → és a > jelentését!

Kiemelt készségek, képességek: megfigyelőképesség, logikai készség, alkalmazás

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni

Módszerek, eljárások: a hangtani változások felhasználása a feladatmegoldáshoz

6. Alább megadjuk két szó történetét azokkal az alakokkal, amelyeken keresztül elnyerték mai formájukat. Minden egyes lépéshez írd oda, hogy milyen hangváltozásnak kellett történnie ahhoz, hogy az adott alak létrejöjjön az előzőből! Használd fel a mai órán tanultakat is! A hangváltozásokat nem feltétlenül kell megnevezned, elég körülírni, hogy mi történt. Az egyiket beírtuk segítségként.

A → itt azt jelenti, hogy a szó kölcsönzés útján került a nyelvbe, a > jel pedig azt, hogy a nyelven belül történt meg az adott változás.

a) *gyimilcs* > *gyümülcs* > *gyümölcs*
 1. 2.

1. hangváltozás:

2. hangváltozás:

b) görög *episzkoposz* → német *piskop* → magyar *pispok* > *püspok* > *püspök*
 1. 2. 3. 4.

1. hangváltozás:

2. hangváltozás:

3. hangváltozás:

4. hangváltozás: az o-ból ö lesz, hogy megfeleljen az előlképzettségi harmóniának (az ü miatt)

A *püspok* > *püspök* szóban a második szótag o-ja azért változott ö-re, mert egy régebbi hangtani szabály szerint egy szóban csak akkor lehetett ü vagy ö, ha nem volt a szóban hátul képzett magánhangzó. Egy idő után azonban ez a szabály is meggyengült, ma már találunk olyan jövevényszavakat a magyarban, amelyek megsértik ezt a kikötést: *parfüm*, *sofőr*, *amőba*.

Ugyancsak a b) példában látható, hogy két mássalhangzó helyet cserélt: a német *piskop* szóból a magyarban *pispok* lett. Az ilyen mássalhangzó-cserék elég ritkák, és általában nehéz őket megmagyarázni. A magyar *karfiol* szó is így nyerte el mai formáját: az olaszból átvett szó eredeti alakja *calfiore* (ejtsd: [kalfióre]).

MEGOLDÁSOK

a)

1. labializáció

2. *ü* > *ö* nyíltabbá válás

b)

1. szó eleji e- és szóvégi -osz lekopott

2. p és k helyet cserélt (metatézis, de ezt a terminust nem kell ismerniük)

3. *i* > *ü* labializáció

7. lépés: 7. feladat

T/7.

10. oldal

5 PERC

Tanári instrukciók

- Ismételjük át, mit jelentenek ezek a fogalmak: nyílt szótag, zárt szótag.
- Definíciókra nem feltétlenül van szükség, csak arra, hogy a szavakban felismerjék őket. Ezért adhatunk is néhány példát, állapítsák meg, melyik szótag nyílt, melyik zárt. Ha kell, bontsuk fel szótagokra a szavakat.

Pl.: *ka-to-na, hol-mi, macs-ka, ma-csek, Ju-dit, Jut-ka, en-ge-dély* stb.

- Ha szükség van erre, ismételjük át részletesebben, hogy melyik fogalom mit jelent!
- Nyílt szótag az, amelyiknek nincs „kódája” (ezt a szót nem kell ismerniük!), vagyis a szótagot lezáró mássalhangzója vagy mássalhangzó-kapcsolata; zárt szótag az, amelyiknek van.
A *hol-* szótag zárt, a *ka-* vagy a *ká-* szótag nyílt.

Kiemelt készségek, képességek: memória, meglévő ismeretek előhívása

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: közös megbeszélés

Módszerek, eljárások: tanári kérdések

7. Tanárotok segítségével ismételjétek át az alábbi fogalmakat!

zárt szótag, nyílt szótag

8. lépés: 8. feladat

T/8.

10. oldal

10 PERC

Tanári instrukciók: A c) és d) feladathoz csak akkor kezdjenek hozzá, ha az a) és b) feladatot már ellenőrizték.

Kiemelt készségek, képességek: alkalmazás, elemzés, összehasonlítás, következtetés

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: páros munka

Módszerek, eljárások: adatfeldolgozás, elemzés

8. Mi történt a szótagokkal?

- a) Alább felsoroltunk néhány szláv szót (a jelentésüket nem adjuk meg). Ha a szótagszerkezet szempontjából vizsgáljátok őket, mi a közös bennük?

szoloma, malina, palica, medenica, pazina, pajáta, peleva

- b) Ha hangosan kimondjátok ezeket a szavakat, biztosan rájöttök, hogy mely magyar szavak származnak belőlük. Soroljátok fel ezeket!

- c) Foglaltok össze, hogy mi történt ezekben az új szavakban az eredetijükhöz képest!

- ||| d) A fenti adatok alapján hány szótagúnak kellett lenni a kiinduló alaknak, hogy a változás végbe-
menjen rajta?

MEGOLDÁSOK

- a) Mindegyik csak nyílt szótagokat tartalmaz.
b) *szalma, málna, pálca, medence, pózna, pajta, pelyva*
c) Kiesett a középről egy magánhangzó; részletesebben: az utolsó előtti nyílt szótag magánhangzója kiesett, így egy szótaggal kevesebb lett a szóban. Ráadásul a kiesett magánhangzó előtt egy zárt szótag keletkezett. (Nem kell ennyire részletesen leírniuk a jelenséget.)
d) Legalább 3 szótag volt a szóban.

9. lépés: 9. feladat

T/9.

11. oldal

10 PERC

Tanári instrukciók

- Ha szükség van rá, ismételjük át az előző órán vett szabályt, amely tiltotta a szó elején található mássalhangzó-torlódásokat!
- Olvassuk fel a példákat a tanulóknak! Fontos, hogy a forrásnyelvi szavak végén rövid mássalhangzó állt, ami a magyarban hosszúvá vált. Erre ügyeljünk a kiejtéskor!

step (ejtsd: sztep)

crêpe (ejtsd: krep)

Stop (ejtsd: stop)

plus (ejtsd: plusz)

Blick (ejtsd: blik)

broche (ejtsd: bros)

frisch (ejtsd: fris)

Kiemelt készségek, képességek: alkalmazás, elemzés

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: páros munka

Módszerek, eljárások: adatfeldolgozás, megfigyelések

- ||| A magyar nyelvben már az ómagyar kor előtt működött egy szabályszerűség, amelynek lényege az volt, hogy kettőnél több nyílt szótag ritkán fordult elő egy szóban. Ezt KÉTNÝILTSZÓTAGOS TENDENCIÁNAK nevezzük. Ennek a szabályszerűségnek a következtében az olyan idegen eredetű szavak, mint a *malina, palica* stb. a következő változáson mentek keresztül: kiesett belőlük egy magánhangzó, így megszűnt a túl sok egymást követő nyílt szótag. Ez a változás nem csak jövevényszavakban ment végbe: a ma is létező, de már régiesnek tűnő *halovány* szóból például így lett *halvány*. A *szerda* szó történetében is szerepet játszott ez a tendencia: a *sreda* szóból betoldással először *szereda* lett, majd ennek középső magánhangzója törlődött.

A hangkiesés olyan hangokat szokott érinteni, amelyek a maguk helyzetében kevésbé hallhatók, „gyengébbek”. Ilyen helyzetek a hangsúlytalan szótagok, a szó vége vagy mássalhangzók esetében a zárt szótagot lezáró helyzet. A fent idézett görög *episzkoposz* szóból a németben azért kophatott le a szóeleji *e-* és a szóvégi *-osz*, mert mind a kettő hangsúlytalan, gyenge helyzetben volt (a németben nem mindig az első szótag hangsúlyos), és ugyanez történt a *malina* szó *i* hangjával is. Hangsúlyos, „erős” magánhangzók vagy szótagkezdő mássalhangzók jóval ritkábban esnek ki.

9. Figyeljétek meg az alábbi jövevényszavakat! A legtöbbjük viszonylag új keletű: az utóbbi 150-200 évben kerültek be a magyarba. Megadtuk a forrásnyelvi alakjukat is.

FORRÁSNYELVBEN	MAGYARBAN
step (angol)	sztepp
crêpe (francia)	krepp
Stop (német)	stop (kiejtésben <i>stopp</i>)
plus (latin)	plusz (kiejtésben <i>plussz</i>)
Blick (német)	blikk
broche (francia)	bross
frisch (német)	friss

- Mit tudtok megállapítani a szótagszámról és a magánhangzóról ezekben a szavakban?
- Milyen változáson ment keresztül a szó a magyarban? Segít, ha hangosan kiejtitek a magyar szavakat!
- Gondoljatok vissza az *asztal*, *karácsony*, *palacsinta* szavak történetére! Az ott tanultak alapján milyen alakokat várnátok a fenti jövevényszavakban?

Pl. *friss* helyett *firiss*...

- Mit tudunk meg a régi szabályról az újabb jövevényszavak alapján?

Az a hangtani szabály, amely évszázadokkal ezelőtt minden szó eleji mássalhangzó-torlódást valamilyen módon felbontott („megjavított”), már jó ideje megszűnt működni a nyelvben. Ezt bizonyítja az a nagyszámú jövevényszó (számuk néhány százra tehető), amelyekben az ilyen torlódások már javítás nélkül megmaradhattak.

Ugyanakkor a 9. feladatban látott példákban elkezdett működni egy újabb szabályszerűség: ez az egy szótagú jövevényszavakban, amelyek rövid magánhangzót tartalmaztak, megnyújtotta az utolsó mássalhangzót. Ez a jelenség ma is számos példán megfigyelhető, nemcsak jövevényszavakban, hanem például rövidítésekben, márkanevekben (Ci[fff], Bre[fff]) stb.).

MEGOLDÁSOK

Két dolgot kell észrevenni a feladat megoldása során:

- hogy az utolsó mássalhangzó (amely zárt szótag végén van) hosszú lett a magyarban,
- hogy a szó eleji mássalhangzó-torlódást a nyelv nem oldotta fel.

c) *esztepp*, esetleg *sztepp*, *kerepp*, *ostopp* vagy *sotopp*, *pulusz*, *bilikk*, *boross*, *firiss*

REFLEKTÁLÁS

10. lépés: 10. feladat

T/10.

12. oldal

10 PERC

Tanári instrukciók

- A tanulók töltsék ki a kilépőkártyát! Ha azt látjuk, hogy sok gyereknek ugyanaz a feladat, anyag-rész ment nehezen, próbáljuk ezeket átismételni.
- A kilépőkártya első kérdése a feladatok rendszerezésére vonatkozik: remélhetőleg ennek kitöltésével a tanulók jobban át fogják látni, mi mivel függ össze, melyik feladatnak mi a célja.

Kiemelt készségek, képességek: önreflexió, metakogníció

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni

Módszerek, eljárások: kilépőkártya

10. Töltsétek ki a kilépőkártyát!

KILÉPŐKÁRTYA

1. Rendszerezd a modul feladatait aszerint, hogy milyen jellegű hangtani változást figyeltél meg benne! Lehet olyan feladat, amelyet több helyre kell beírnod.
 - a) magánhangzókat érintő változások:
 - b) mássalhangzókat érintő változások:
 - c) nyelvrokonsággal kapcsolatos kérdések:
 - d) szótaggal kapcsolatos kérdések, szótagszerkezetet érintő változások:
 - e) egyéb:
 - f) Volt olyan feladat, amely egy régebbi szabály megváltozását is tárgyalta. Melyik volt ez?
2. Számomra a hangtani változások közül ez volt a legérdekesebb:

Ez az anyagrész volt a legkevésbé érdekes:

A modulban volt olyan anyag, amit nehéz volt megérteni, mert:

A legkönnyebben ezt a részt tudtam megérteni:

Ezt a részt még mindig nem értem, mert:

Erről a hangváltozásról szeretnék még többet megtudni:

MELLÉKLET

A magyar mássalhangzók képzési tulajdonságai (a 6. osztályban tanult hangtani anyag ismétlése)

Függőlegesen a mássalhangzók képzési módját, vízszintesen a képzés helyét ábrázoltuk. Ahol párba vannak állítva a mássalhangzók, ott az első helyre írt hang zöngétlen, a második zöngés.

	AJAK	AJAK-FOG	NYELV-FOG	NYELV-ELÜLSŐ SZÁJPADLÁS	NYELV-HÁT-SŐ SZÁJPADLÁS	GÉGE
ZÁRHANGOK	p, b		t, d	ty, gy	k, g	
RÉSHANGOK		f, v	sz, z	s, zs		h
ZÁR-RÉSHANGOK			c (dz)	cs, dzs		
ORRHANGOK	m		n	ny		
OLDALSÓ HANG			l			
PERGŐHANG				r		
FÉLMAGÁNHANGZÓK				j		

A magyar magánhangzók képzési tulajdonságai (a 6. osztályban tanult hangtani anyag ismétlése)

A függőleges irány a nyelv függőleges (fel-le) irányú mozgásának és az állkapocs nyíltságának megfelelő képzést jelöli, a vízszintes irány pedig a nyelv vízszintes (előre-hátra) irányú mozgásának megfelelő képzést. Ahol párban vannak a magánhangzók, az első mindig a rövid, a második a hosszú változatot jelenti.

	ELŐL KÉPZETT/ELÜLSŐ		HÁTUL KÉPZETT/HÁTULSÓ	
	Kerekített/kerek	Kerekítetlen/nem kerek	Kerekített/kerek	Kerekítetlen/nem kerek
ZÁRT	ü, ű	i, í	u, ú	–
FÉLIG ZÁRT	ö, ő	é	o, ó	–
NYÍLT	–	e	a	á

2. ALAKTANI ÉS MONDATTANI VÁLTOZÁSOK

2 óra

A jelen modulban az alaktani és mondattani változások összefüggéseit tanulmányozzák a tanulók. A feladatok egyik csoportja a latin és az olasz nyelv közti különbségeken mutat be ilyen változásokat; a modul második fele a magyar nyelv alaktani és mondattani változásaira koncentrál, egy-két fontosabb és remélhetőleg érdekes jelenséget (a névelő kialakulása, a névutókból ragok fejlődése) kiragadva. Végül sor kerül egy mai nyelvi változás megfigyelésére: ez azért különösen fontos, mert ilyen, jelenleg is zajló változásra máshol nem tér ki a fejezet, és talán az alaktan és a mondattan esetében ez jobban megfigyelhető, mint például a hangtani vagy a jelentéstani változások.

A fejezetnek nem célja és nem is feladata az alaktani és mondattani alapfogalmak megtanítása és tisztázása – egy nagyon rövid ismétlő feladatot mégis betettünk arra a célra, hogy a két nyelvtani terület (alaktan és mondattan) közti különbséget felidéztesük. Ha a tanulók előismeretei nem elégségesek a feladatok megoldásához, akkor ismétlőórákat kell beiktatni a fejezet elé.

RÁHANGOLÓDÁS

1. lépés: 1–2. feladat

T/1–2. 15. oldal

3 PERC

Tanári instrukciók

- Az alábbi feladatot bevezetőnek szánjuk azokban az osztályokban, ahol szükség van az *alaktan* és *mondattan* terminusok közötti különbség tisztázására vagy átismétlésére. Remélhetőleg egy rövid beszélgetés erről a témáról segít felidézni ezt a különbséget, bár természetesen alapvető hiányosságokat nem lehet ennyivel pótolni. Hangsúlyozzuk, hogy a különbség nem mindig világos, vannak olyan jelenségek, amelyek azt mutatják, hogy az alaktan és a mondattan nagyon sok mindenben összefügg, és ez az oka annak, hogy az alaktan és a mondattan változásait egy időben vizsgáljuk.

Kiemelt készségek, képességek: előzetes tudás mozgósítása, csoportosítás

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni, frontális

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás

A következő feladatokban azt figyelhetjük meg, hogy milyen összefüggés van az egy nyelvben lezajló különféle változások között. Az érdekesség kedvéért ezúttal nemcsak a magyar nyelv történetéből látunk majd példákat.

A legrégebbi magyar szöveg, a Halotti beszéd és könyörgés példáin megvizsgáljuk, hogy kb. 1000 évvel ezelőtt mennyire más volt még a magyar nyelv alaktani és mondattani rendszere.

Végül látunk majd példát egy, a mai nyelvben zajló alaktani változásra. Szeretnénk, ha ennek tanulmányozása után jobban tudnátok figyelni arra, hogyan változnak bizonyos dolgok a nyelvben, és akár saját példákat is gyűjtenétek.

1. Alaktan vagy mondattan?

Az alábbi magyar nyelvi jelenségekről dönts el, hogy szerinted inkább az alaktan vagy inkább a mondattan körébe tartoznak-e!

- a) a főnevek többes számának alakja (ház ~ házak)
- b) az igék múlt idejének alakja (lát ~ látott)
- c) a magyarban a névelő sosem állhat a mondat legvégén
- d) igekötős igék tagadásakor az igekötő elválik az igétől (elolvasta ~ nem olvasta el)
- e) a különböző toldalékok sorrendje a szótő után (ház-ak-ban)

MEGOLDÁSOK

- a) alaktan
- b) alaktan
- c) mondattan
- d) mondattan
- e) alaktan

T/2.

15. oldal

5 PERC

Tanári instrukciók

- Az asszociációk alapján folytassunk rövid beszélgetést arról, hogy
 - milyen nyelvet beszéltek az ókori Rómában?
 - használják-e még a latin nyelvet? (Igen: orvostudomány, néhány természettudomány, jogi szaknyelv stb., de anyanyelveként már évszázadok óta nem beszél senki. Meg lehet említeni, hogy a XIX. századig Magyarországon hivatalos nyelv is volt, de azt sem anyanyelvüként beszélték az emberek.)
 - milyen nyelvet beszélnek ma Rómában?
 - milyen a kapcsolat a latin és az olasz nyelv között? Tegyük világossá, hogy az olasz (és a spanyol, francia stb.) a latinból fejlődött ki.
 - Ha előkerül az *ókori Róma* kifejezés, írjuk fel az ábrába, és ahhoz is lehessen új ötleteket csatoloztatni (pl. császárok neve, híres római helyek stb.).
 - A latin zene, Latin-Amerika kapcsán (ha ezek előkerülnek) meg lehet említeni, hogy ezekbe a *latin* jelző a leánynyelvek (elsősorban a spanyol) miatt került be.

Kiemelt készségek, képességek: előzetes tudás mozgósítása, csoportosítás

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

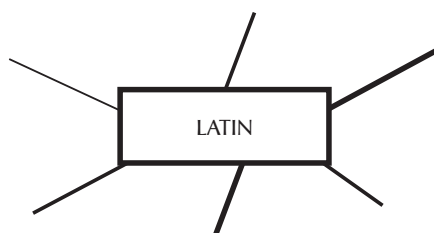
Munkaformák: egyéni, majd frontális

Módszerek, eljárások: pókhálóábra, megbeszélés

Eszközök: lehet a könyvben levő ábrát használni, de lehet egy tacepaóra rajzolni ezt az ábrát, és a táblára, jól látható helyre kirakni.

2. Honnan ismerős?

A pókhálóábrába írjatok be minél több dolgot, ami a *latin* szóról esetekben jut!

JELENTEREMTÉS

2. lépés: 3. feladat

T/3.

16. oldal

20–25 PERC

Tanári instrukciók

- Az alaktani és mondattani változások összefüggéseit latin és olasz szavakkal, majd pedig egy latin–olasz mondatsorral illusztrálja a feladat. Azért választottuk ezt a két nyelvet, mert mind a kettő régóta jól adatolt nyelv, sok példa áll rendelkezésre, amelyeken világosan és egyszerűen, egyszerű mondatokkal bemutatathatók a jelenségek. Emellett a diákok gyakorolhatják a glosszázott adatok értelmezését, amilyenekkel a későbbiekben is egyre többször fognak találkozni a nyelvi anyagban.
- A feladat első része a pusztán (és nagyon egyszerűen felfedezhető) alaktani különbséget mutatja be a latin és az olasz főnévi esetvégződéseken.
- A második részben következik az a néhány mondat, amelyekkel reményeink szerint sikerül felfedeztetni az összefüggést a „bonyolult morfológia – szabadabb szórend”, illetve „egyszerűbb morfológia – kötöttebb szórend” sémák között.
- Az a) és b) feladatot egyéni munkában lehet végezni.
- A c) feladathoz osszuk a tanulókat 3-4 fős csoportokba, hogy együtt fejthessék meg a mondatokat, és közösen válaszoljanak a kérdésekre.
- A d) feladat esetében a csoportok együtt gondolkozhatnak a többi csoporttal (például két-két csoport összegezheti a véleményeket), de tarthatunk közös megbeszélést is, amelyen elhangzanak a legfőbb érvek és ellenérvek. Az idő ugyan kevés, de ha a tanulókat érdekli, kiterjeszthetjük a beszélgetést igazi vitává is.

Kiemelt készségek, képességek: nyelvi (alaktani) jelenségek megfigyelése, elemzés, összefüggés-teremtés, következtetés

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni, csoportos, majd frontális

Módszerek, eljárások: adatfeldolgozás, megfigyelések

3. A latin és az olasz

- a) Megadtuk néhány római nevezetesség egykori latin és mai olasz elnevezését. Milyen rendszeres eltérést tudsz megfigyelni a latin és az olasz alakok között? (Elsősorban a végződésekre koncentrálj!)

Ennek alapján találd ki, hogy mi a mai neve a *Forum Romanum*nak és a *Colosseum*nak!

LATIN ALAK	OLASZ ALAK
Circus Maximus	Circo Massimo (ejtsd: csirko másszimo)
Capitolium	Campidoglio (ejtsd: kapidoljo)
Palatinus	Palatino
Colosseum	
Forum Romanum	

AZ ALÁBBI ELTÉRÉST TUDTAM MEGFIGYELNI:

A latin alakban

Az olasz alakban

A Római Birodalom bukása után annak egyes területein két-három évszázad alatt a latin nyelvnek újabb, egymástól különböző változatai alakultak ki. Ezeket ÚJLATIN NYELVEKNEK nevezzük, és közéjük tartozik többek között a francia, az olasz, a spanyol és a román.

Az újlatin nyelvek számos vonásban eltérnek a latintól. Az olaszban például kialakult egy olyan hangtani szabály, amely tiltja a mássalhangzóra végződő szavakat. Ennek következménye az is, hogy az előző feladatban látott latin -us, -um végződések helyett az olaszban általában -o végződést találunk.

- b) Mi történt a latin végződésekkel az olaszban?

	LATIN ALAK	OLASZ ALAK
Alanyeset	<i>lupus</i>	<i>lupo</i>
Tárgyeset	<i>lupum</i>	
Birtokos eset	<i>lupi</i>	
Részes eset	<i>lupo</i>	
Ablativus ¹	<i>lupo</i>	

¹ Ennek az esetnek nincs magyar neve, többféle szerepe is lehetett.

c) Alakítsatok 3-4 fős csoportokat!

Olvassátok el figyelmesen az itt látható, nagyjából azonos jelentésű olasz és latin mondatokat glosszájukkal és fordításukkal együtt!

Válaszoljatok közösen a kérdésekre!

Segítségül: az olaszban a BEFEJEZETT PARTICÍPIUM (BEF. PART.) körülbelül az angol és német igék harmadik alakjának felel meg. Akárcsak az angolban vagy a németben, a segédigék itt is olyan ragozott igealakok, amelyek önmagukban nem fejeznek ki eseményt, állapotot, folyamatot stb.

OLASZ

Il lupo ha lacerato l' agnello.

a farkas SEGÉDIGE E/3. széttép BEF. PART. a bárány

'A farkas széttépte a bárányt.'

L' agnello ha lacerato il lupo.

a bárány SEGÉDIGE E/3. széttép BEF. PART. a farkas

'A bárány széttépte a farkast.'

L' agnello, il lupo lo ha lacerato.

a bárány a farkas az TÁRGYESET SEGÉDIGE E/3. széttép BEF. PART.

kb. 'A bárányt, azt széttépte a farkas.'

LATIN

Lupus agnum laceravit.

Farkas ALANYESET bárány TÁRGYESET széttép MÚLT IDŐ E/3.

'A farkas a bárányt széttépte.'

Agnum laceravit lupus.

Bárány TÁRGYESET széttép MÚLT IDŐ E/3. farkas ALANYESET

'A bárányt széttépte a farkas.'

Agnum lupus laceravit.

Bárány TÁRGYESET farkas ALANYESET széttép MÚLT IDŐ E/3.

'A bárányt a farkas széttépte.'

Lupus laceravit agnum.

Farkas ALANYESET széttép MÚLT IDŐ E/3. bárány TÁRGYESET

'A farkas széttépte a bárányt.'

(1) A csoport minden tagja említsen meg legalább egy különbséget, amit a két nyelv nyelvtana között észrevett! Figyeljete az egyes végződésekre, a szavak alakjára, sorrendjére stb.!

A feladatmegoldás végén egyeztetsetek a többi csoporttal: ők találtak olyan jellegzetességet, amelyet ti nem vettetek észre?

- (2) Hogyan jelöli az olasz a mondat tárgyi részét? Hogyan jelöli a latin?
Hol áll az igéhez képest a tárgyi rész a latinban és az olaszban?
- (3) Mi okozza szerintetek azt, hogy a latinban nagyobb a szórend variációs lehetősége, mint az olaszban?
- d) Összegezzétek a többi csoporttal együtt a tapasztalataitokat!
Mit gondoltok az alábbi állításról?

„Az olasz nyelv sokkal egyszerűbb, mint a latin.”

Keressetek érveket, példákat az állítás mellett és ellen!

Mondjatok néhány példát olyan jelenségre, amelyben az olasz egyszerűbb, mint a latin, és olyanra, amelyben az olasz bonyolultabb, mint a latin!

Gondoljatok arra, hogy melyik nyelvben mit lenne könnyebb és mit nehezebb megtanulni!

ÉRVEK MELLETTE	ÉRVEK ELLENE

- e) Olvassátok el az alábbi ismeretterjesztő szöveget! Húzzátok alá benne azokat az érveket, amelyeket ti is használtatok a fenti megbeszélés során!

A latinban a főneveknek és a mellékneveknek számos különböző esetvégződésük lehetett (az alanyesetet is beleértve), de ezeket az újlatin nyelvek egyike sem őrizte meg. A mai olaszban (franciában, spanyolban) a főneveknek egy egyes számú és egy többes számú alakjuk van. Mivel az olaszban már nincs különbség az alanyi rész és a tárgyi rész alakja között (például a farkas esetében mind a kettő lupó), ezért a kettő közti különbséget mondattani eszközökkel fejezik ki. Így például az olaszban az alanyi rész általában megelőzi, a tárgyi rész pedig követi az igét. A latinban nem volt szükség ilyen szórendi megkötésre, mert a tárgyi résznek külön végződése volt.

(Ez persze nem azt jelenti, hogy a latinban a szórendnek semmiféle szerepe nem volt: a szórendi különbségek együtt járhattak árnyalatnyi jelentésbeli eltérésekkel, de ezekről viszonylag keveset tudunk.)

A fenti példa is mutatja, hogy az alaktani és a mondattani változások sokszor szorosan összefüggenek, egy alaktani változás gyakran együtt jár valamilyen mondattani átalakulással. Azokban a nyelvekben, amelyekben a szavaknak kevesebb alakjuk van (például hiányoznak az esetragok, személyre utaló végződések), általában szigorúbb szórendet figyelhetünk meg, azokban pedig, amelyekben többféle szóalak van, szabadabb a szórend. Mindazonáltal nem mindig tudjuk megmondani, hogy az esetvégződések eltűnése vontat-e maga után a kötöttebb szórendet vagy a szórend rögzülése tetten-e feleslegessé bizonyos esetvégződések használatát.

Az egyszerűbb nyelv – bonyolultabb nyelv megkülönböztetés nyelvészeti szempontból nem értelmezhető. Egy nyelvnek lehet rendkívül szegény az esetrendszere, de gazdag a hangrendszere vagy a mondattana: az angolban például nincsenek esetvégződések, viszont majdnem kétszer annyi magánhangzója van, mint a magyarnak. Természetesen egyes nyelvek lehetnek könnyebben tanulhatók egy bizonyos másik nyelv beszélője számára, mint mások, de ez inkább a két nyelv viszonyával, hasonlóságaival és különbségeivel függ össze.

LEHETSÉGES MEGOLDÁSOK

- a) *Foro Romano, Colosseo*
Eltérések: a latin alak *-um* vagy *-us* végződésének az olaszban *-o* felel meg. Egyéb különbségekkel (pl. latin *-ksz-* > olasz *-ss-*) nem kell foglalkozniuk, ha leírják, nem baj, de ezekről később nem lesz szó.
- b) Az olaszban már nincsenek meg a latin különböző esetvégződései.
- c)
- (1) Sok mindent fel lehet sorolni:
– a szavak megváltozott alakja (*lupus* > *lupo*);
– az olaszban a névelők megjelenése;
– az olaszban máshogyan fejezik ki a nagyjából megegyező jelentésű múlt időt – latin: egy ragozott ige; olasz: összetett ige;
– az olaszban kisebb a szórend variálásának a lehetősége.
- (2) Tárgyi rész jelölése a latinban: morfológiai eszközökkel, ez esetben *-um* végződéssel; hívjuk fel rá a figyelmet, hogy nem minden főnév tárgyi alakja végződött *-um-ra*. Az olasz ezzel szemben mondattani, szórendi eszközökkel utal a tárgyi részre: annak legtöbbször az ige után (nem pedig előtte) van a helye. Ha mégis az ige elé kerül, akkor valamilyen utalószóval vissza kell rá utalni (jelen esetben ez a *lo*).
- (3) A latinban azért lehetséges variálni a szórendet a mondat alapvető jelentésének változása nélkül, mert a tárgyi résznek külön végződése van, míg az olaszban a tárgyi részt csak a pozíciójáról lehet felismerni.
- d) Az olaszban egyszerűbb az alaktan (egy-egy szótári szónak kevesebb alakja van), a latinban több alakot kell megtanulni, de a mondattani megkötések száma kisebb, mint az olaszban. Az olasz bonyolultabban (tulajdonképpen körülírással, több szó egymásutánjával) fejezi ki a múlt időt stb.

3. lépés: 4. feladat

A névelők megjelenése a magyar nyelvben

T/4.

19. oldal

20 PERC

Tanári instrukciók

- Arra kell a feladat során rávilágítani, hogy a magyar nyelv egy bizonyos szakaszában nem voltak még névelők a nyelvben. Fontos, hogy a tanulók figyelmesen elolvassák minden részletnél mind a három változatot. Az *ë* a mai *e*-nél zártabb *e*-t jelöl, de ennek a feladat megoldásában nincs szerepe.

Kiemelt készségek, képességek: szövegértés, szövegmegfigyelés, összehasonlítás, a történeti szemlélet alakítása

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni, majd frontális

Módszerek, eljárások: feladatlap és közös megbeszélés

4. Az alábbi mondatok a legrégebbi összefüggő magyar szövegből, a *Halotti beszéd és könyörgés*ből valók:

- (a) a kódexben található változatban,²
 (b) egy mai latin betűs átiratban (ami azt mutatja, hogy nagyjából hogyan kellett abban az időben
 kiejteni a szöveget) és
 (c) egy mai értelmezésben.

Olvasd el figyelmesen mind az öt részletet, majd válaszolj a kérdésekre! Nagyon fontos, hogy a mai nyelvre fordított változatot is elolvasd!

1.

odutta vola neki paradifumut házóá.
 adutta valá neki paraadicsumot házóá.
 adta neki a Paradicsomot háznak / házként.

2.

Engede urdung intetvinec.
 Engedé ürdüng intetüinek.
 Engedett az ördög kísértésének.

3.

kí nopun emdul o3 gimilf twl. halal nec halaláál hol3.
 ki napon emdöl az gyimilcstül, halálnek halaláál holsz.
 Amelyik napon eszel azon (abból a) gyümölcsből, halálnak halálával halsz.

4.

Ef o3 gimilfnec wl keferuv uola vize.
 És az gyimilcsnek ül keserőü vala vizë.
 És azon (annak a) gyümölcsnek olyan (túl) keserű volt a vize (leve).

5.

ef evec o3 tilvut gimilftwl.
 és évék az tilvot gyimilcstül.
 És evett azon (abból a) tiltott gyümölcsből.

- a) Melyik bibliai történetről van szó az idézetekben?
- b) Hasonlítsd össze az 1–2. részletet a 3–5. részlettel! Mindegyikben aláhúztunk egy-egy névszói szerkezetet. Az eltérő esetvégződésekén kívül milyen szembeötlő különbséget tudsz felfedezni?
- c) Minek felel meg a 3., 4. és 5. részletben az az szó? Figyelj a mai fordításra!
- d) Idézd fel a *Halotti beszéd*ben is szereplő bibliai történetet! A történet alapján indokold meg az előző kérdésre adott válaszodat! Segítségül: vesd össze az alábbi két mondat értelmét:
 Ne egyél a gyümölcsből! ~ Ne egyél abból a gyümölcsből!

2 A kódexben megmaradt kéziratról kiselőadás keretében hallhattok majd a nyelvemlékekről szóló órákon. A kézirat képe addig is megtekinthető az alábbi weboldalon: <http://mek.oszk.hu/01900/01905/html/index1826.html>

- e) Körülbelül hogyan hangozna a *Halotti beszéd* nyelvén az alábbi mondat?
És a gyümölcsnek keserű volt a leve.
- f) Az alábbi idézet Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című eposzából való, az 1640-es évekből.
Vagyon fogyatkozás verseimben, de vagyon mind az holdban, mind az napban, kit mi eclipsisnek³ hívunk.

Milyen szerepe van ebben a mondatban az *az* szónak?

Honnan lehet ezt felismerni?

Miért hat a mai ember számára régiesnek az alábbi két szerkezet?

az holdban, az napban

A finnugor nyelvek majdnem mindegyikére jellemző, hogy nem használnak névelőt. A magyar névelők kialakulása a magyar NYELVEN BELÜLI, független fejlemény (azaz külső hatás nélkül ment végbe). A *Halotti beszéd* és *könyörgésben* (keletkezett 1195 körül), de még az egy évszázaddal később írt *Ómagyar Mária-siralomban* (1290 és 1310 között) sem találunk névelőket. A határozott névelő *az* alakja a távolra mutató az névmásból fejlődhetett ki valamikor a XIV–XV. század folyamán. A mássalhangzóval kezdődő szavak előtti *a* alak (pl. a *hold*) jóval később alakult ki.

A határozatlan névelő (egy) valamivel később, a XV. században jött létre az egy számnévből.

MEGOLDÁSOK

- a) teremtés és bűnbeesés
- b) Az első 2 részben nem szerepel az *az* szó, a többiben igen.
- c) mutatószó – az névmás; a mai megfelelője *azon* vagy *az a...*
- d) A Bibliában Isten csak egy fának a gyümölcsétől tiltotta az embert: attól, amelyik a kert közepén állt. A többi gyümölcsből ehettek.
- e) eredetileg: *És az gyimilcsnek keserőü vala vízé.*
- f) Itt már az *az* névelőként szerepel, amit onnan lehet tudni, hogy a nap és a hold (mint égtestek) előtt nem szerepelhetett mutatószóként (*az a hold* nehezen illik a szövegkörnyezetbe). A két szerkezet azért hat régiesnek, mert a mássalhangzóval kezdődő szavak előtt is az *az* alakot használták még.

Magyarázat az ismeretközlő szöveghez: a *külső hatás nélkül ment végbe* úgy értendő, hogy nem abból adódott a változás, hogy valamely más nyelvvel szoros érintkezésben lettünk volna – van olyan nyelv, amely így „kölcönözte” a névelőjét, de a magyarban nem ez történt.

4. lépés: 5. feladat

Esetvégződések

T/5.

21. oldal

5–10 PERC

Tanári instrukciók: A cél, hogy felismerjék a ragok és a névutók közötti egyik legfontosabb különbséget: a névutók nem vesznek részt a magánhangzó-harmóniában, a ragok pedig igen.

Kiemelt készségek, képességek: meglévő tudás alkalmazása, nyelvi jelenségek megfigyelése, elemzőkészség, összehasonlítás, következtetés; történeti szemlélet alakítása

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás, közös megbeszélés

5. Az alábbi példák alapján próbáld megfogalmazni, hogy mi az egyik fő formai különbség a magyarban a toldalékok és a névutók között!

-BAN	ALATT
ház-ban	ház alatt
kéz-ben	kéz alatt
ágy-ban	ágy alatt
kő-ben	kő alatt

- Hányféle alakja van a *-ban* toldaléknak?
- Mitől függ, hogy melyik alakját választjuk?
- Hányféle alakja van az *alatt* névutónak?
- Befolyásolja-e a névutó alakját az előtte álló névszói szerkezet? Ha igen, hogyan?
- A *felett* (fölkött) névutónak két különböző alakja használatos. Mitől függ, hogy mikor melyik alakot használjuk? Ennek ismeretében módosítanod kell a d) kérdésre adott válaszodat?

MEGOLDÁSOK

- 2
- Attól, hogy elöl vagy hátul képzett magánhangzó van-e a tő utolsó szótagjában.
- Nem befolyásolja.
- A *felett*, ill. *fölkött* közötti választást nem a magánhangzó-harmónia határozza meg, bármely alakot választhatjuk: a ház felett, a ház fölkött.

5. lépés: 6. feladat

Az esetvégződések eredete

T/6. 22. oldal
10 PERC

Tanári instrukciók

- A feladat célja annak bemutatása, hogy egyes viszonyragokról tudjuk, hogy névutókból fejlődtek ki. Azt kell észrevenniük, hogy számos toldalékolt alaknál „nem stimmel” a magánhangzó-harmónia. Ennek oka az lehet, hogy még nem sok idő telt el azóta, hogy a névutó „hozácsapódott” a szóhoz, ezért még nem terjedt ki rá a harmónia szabálya.
- Ha szükség van erre, adjunk némi segítséget a megoldáshoz, mert nehéz feladatról van szó, de ha a „kulcsra” rájöttek, akkor a jelenség nagyon könnyen megérthető. Az ismeretközlő szöveg közös elolvasása segíthet jobban megérteni a folyamat lényegét.
- Nagyon sok múlik a szövegrészletek alapos elolvasásán, beleértve a mai fordítást is, ezért erre külön hívjuk fel a figyelmet.

Kiemelt készségek, képességek: nyelvi jelenségek megfigyelése, meglévő tudás alkalmazása, következtetés, történeti szemlélet

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni, majd frontális

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás, közös megbeszélés

6. Néhány viszonyrag eredete

Figyeld meg az alábbi szövegrészletekben (*Halotti beszéd és könyörgés*) az aláhúzott végződéseket!

1.

halalnec halaláál holz.

halálnek haláláal holsz.

Halálnak halálával halsz.

2.

ef veteve wt ez munkaf világbele.

és vetevé űt ez munkás világ belé.

És vetette őt ebbe a munkás világba.

3.

ef levn halalnec ef puculnec feze.

és lëün halálnek és pukulnek fëszë.

És lett (a) halálnak és (a) pokolnak martaléka.

4.

ef oggun neki munhi uruzagbele utot. ef mend iovben rezet.
 és adjon neki műnyi uruszág belé utat, és mēnd jouben részēt!
 És adjon neki a mennyországba utat, és minden jóban részt.

a) Mi a szokatlan az alábbi alakok kiejtésében? Mi lenne a mai kiejtés?

halálnék, pukulnek, jouben

b) Az *uruszág belé* > *uruszágbe* példa alapján mit tudsz elmondani a *-ba/-be* végződés eredetéről?

Néhány viszonyrgról tudjuk, hogy régebben inkább a névutókhöz hasonlítottak. Egy idő után már „hozzáragadtak” az előttük álló névszóhoz, mintha ragok lennének, de a magánhangzó-harmóniában még nem vettek részt, ezzel mintegy őrizve névutói természetüket. Később aztán a magánhangzó-harmónia áterjedt ezekre a todalékokra is: így ma már nem azt mondjuk, hogy *pokolben*, hanem *pokolban*.

A mai magyarban is van olyan todalék, amelyik névutóból lett viszonyraggá, de nem terjedt ki rá a harmónia. Ilyen pl. a *-kor*: *hatkor*, *ötör*, *hétör*, és nem **ötör*, **hétör*. Természetesen nem tudjuk megmondani, hogy néhány évszázad múlva is egyalakú lesz-e ez a todalék vagy kialakulnak az elől képzett változatai is.

A fentiekből látható, hogy az alaktani változások nemcsak a mondattantól nem választhatók el, de általában a hangtani jelenségekkel is összefüggenek.

MEGOLDÁSOK

- a) Furcsaság: a todalék-magánhangzók nem harmonizálnak a tő magánhangzójával. A mai kiejtés ez lenne: *pukulnak*, *halálnak*, *jouban* (illetve fogadjuk el a *pokolnak*, *jóban* alakokat is).
- b) A *bele* > *be* hasonló jelentése alapján nagyon valószínű, hogy a *bele* alak a tőhöz tapadt, majd a vége lekopott, így alakult ki a *-be* todalék, amely először még hátul képzett magánhangzós tövekhez is járult, később kialakult a *-ba* alakja.

6. lépés: 7–9. feladat

Mai változások

T/7–9.

A következő két feladatban megpróbáltunk két, még napjainkban is zajló alaktani-mondattani változást bemutatni a magyar nyelvből. Nem kell feltétlenül mind a két feladatot megoldani, a tanulók érdeklődésétől és megfigyelőkészségétől függően választhatunk. A 7. feladat egyszerűbb, de kevésbé jól érezhető az egyes alakok közti különbség. A 8. feladat bonyolultabb szabályokra épül (és jól kell ismerni hozzá a befejezett melléknévi igenevet), viszont valószínűleg látványosabb a változás ténye, ha az ember jól megfigyeli az adatokat.

Semmiképp se maradjon ki mind a két feladat, ugyanis fontosnak tartjuk, hogy legalább egy, ma is zajló változásra ráirányítsuk a figyelmet. Ugyanakkor hívjuk fel a tanulók figyelmét arra,

hogyan nem véletlen, ha sokszor ők maguk sem érzik az egyes alakok (pl. a 7. feladatban a két többes számú alak) közti különbséget: a nyelvi változásokat ugyanis a folyamat közben igen nehéz megfigyelni, és a bizonytalanság abból adódik, hogy ilyen változások végbemenetelekor sokszor két alak párhuzamosan él egymás mellett a nyelvben, míg az egyik ki nem vész vagy vissza nem szorul. Az ilyen bizonytalanságok miatt is nagyon érdekes lehet, ha a tanulók megbeszélik az adatokat a padtársaikkal vagy az osztály más tagjaival is.

T/7. 23. oldal

10 PERC

Tanári instrukciók

- A cél annak megállapítása, hogy a korosztály számára a melléknévi igenevek melyik többes számú alakja elfogadhatóbb: *kiszámíthatók* ~ *kiszámíthatóak*.
- Ezek közül egyre gyakrabban már a második típus használatos. Ha az első változatot senki sem írta a diákok közül, említsük meg, hogy szüleik korosztályában még az is elterjedt volt. Ezzel rá lehet mutatni, hogy egyes nyelvi változások néha viszonylag rövid idő alatt is lejátszódhatnak (1-2 évtized).

Kiemelt készségek, képességek: nyelvérzék, önreflexió

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni, a végén pármunka (megoldások összehasonlítása a padszomszédal)

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás, majd megbeszélés

7. Egy ma zajló változás

- a) Hogyan tennéd többes számba az alábbi mondatokat?
Megoldásaidat hasonlítsd össze a padtársadéval!

Ez a fiú nem kiszámítható. → Ezek a fiúk nem

Ez már várható volt. → Ezek már

A lemez letölthető erről az oldalról. → A lemezek

Már észrevehető bizonyos javulás. → Már bizonyos javulások.

A bekeretezett rész megtanulandó. → A bekeretezett részek

- b) Az alábbi szavakat is ugyanazzal a többesszám-végződéssel látnád el, mint a fentieket?

az alvó →

a mellettem ülő →

a hazudozó →

- c) Milyen szövegkörnyezetben tudnád elképzelni az alábbi többes számú alakokat? Foglald őket mondatba!

Ha valamelyik alak egyáltalán nem elfogadható számodra, és nem tudsz vele mondatot alkotni, akkor jelöld meg!

Azt is jelöld, ha szerinted a két alak között nincs jelentésbeli különbség, vagy ha a páros egyik tagjának több jelentése is van, a másiknak meg csak egy!

uralkodók ~ uralkodóak

- 1.
- 2.

lakó ~ lakóak

- 3.
- 4.

fülbemászók ~ fülbemászóak

- 5.
- 6.

elfogadhatók ~ elfogadhatóak

- 7.
- 8.

Az utóbbi 1-2 évtizedben a *-ható/-hető*, *-andó/-endő*, illetve néhány esetben *-ó/-ő* végű melléknevek és melléknévi igenevek régebben használt többes számú alakja mellett megjelent egy újabb toldalékolási mód is: *olvashatók* mellett már létezik (sőt, talán már gyakoribb is) az *olvashatóak*. Nem alkalmazható azonban az új szabály azokra a szavakra, amelyek eredetileg melléknévi igenevek voltak, de aztán főnevesültek (*igazgató*, *bérlő*, *sütő* stb.).

A fenti feladat is jól mutatja, milyen nehéz a nyelvi változást folyamatában megfigyelni és leírni. A szókincs alakulása viszonylag jól észlelhető, de az alaktani, mondattani változásokat általában csak akkor tudjuk leírni, ha már lezajlottak. Ez azzal van összefüggésben, hogy még a leggyorsabban lezajló változáshoz is legalább évtizedek szükségesek: nem lehet megadni egy olyan időpontot, amely előtt egy bizonyos dolgot még másképpen fejeztek ki, mint utána. Előre megjósolni a nyelvi változások kimenetelét lehetetlen: nem tudjuk megmondani, hogy a többes számalkotásának a fenti példában bemutatott változása teljesen ki fog-e terjedni a folyamatos melléknévi igenevekre is vagy sem.

MEGOLDÁS

b) lehetséges alakok: *alvók*, *ülők*, *hazudozók*, de nincs **alvóak*, **ülők*, **hazudozóak*

T/8–9. 24. oldal

15 PERC

Tanári instrukciók

- Hangosan olvassuk fel a mondatokat, aztán hagyjunk időt a tanulmányozásukra.
- A megbeszéléskor mondjuk el, hogy az előidejű melléknévi igenév eredetileg olyan főnevek jelzője lehetett, amelyek az igenév által kifejezett esemény „elszenvedői” voltak. Ez hol az eredeti mondat alanyi részének, hol pedig a tárgyi részének felel meg.
- Lásd az alábbi példákat:

A film készül → a 2000-ben készült film

Itt ugyan a *film* a mondat alanyi része, ám értelmileg az „elszenvedője” a cselekvésnek; a cselekvést valaki más végzi.

Az *elgázolt kislány* típusú szerkezeteknél az elszenvedő egybeesik a mondat tárgyi részével.

- A nyelvi változás lényege: ma már az előidejű melléknévi igenév használata kezd úgy kiterjedni, hogy olyan névszói szerkezetek jelzője is lehet, amelyek aktív végrehajtói a cselekvésnek. Pl. a *kislányt elgázolt autó*, a *lemondott kormány* stb. Ennek használata, elfogadottsága még változó, de valószínűleg hamarosan még jobban el fog terjedni a nyelvben.
- A 9. feladat házi feladat.

Kiemelt készségek, képességek: nyelvérzék, önreflexió

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni és pármunka, majd frontális

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás, majd megbeszélés tanári magyarázattal, házi feladat

8. Olvasd el az alábbi mondatokat!

1. A tegnap lemondott újságfizetés helyett másikat kaptunk.
 2. A tegnap lemondott kormány tagjai közt 35 évnél fiatalabbak is voltak.
 3. Az egy nap alatt két mérkőzést lejátszott csapat másnap nem tudta hozni a formáját.
 4. A 2004-ben készült film elnyerte a fesztivál különdíját.
 5. A kislányt elgázolt autó sofőrjét őrizetbe vették.
 6. Az úttesten átszaladt kisiút majdnem elütötte a villamos.
 7. A minden könyvet elolvasott fiú végül kitűnőre vizsgázott.
- a) Van-e közöttük olyan, amelyik furcsán hangzik számodra? Karikázd be a számát! Hasonlítsd össze a padtársaddal, hogy ugyanazokat a számokat karikázta-e be!
- b) Ha van olyan köztük, ami neked furcsán hangzik, azt hogyan fogalmaznád át?
- c) Miben tér el az előidejű befejezett melléknévi igenév használata az alábbi két szerkezetben?

az elgázolt kislány ~ a kislányt elgázolt autó

A magyarban az előidejű melléknévi igenév eredetileg csak olyan névszói szerkezetek jelzője lehetett, amelyek az igenév által kifejezett esemény „elszenvedői”, nem pedig aktív végrehajtói. Az elszenvedőre néha a tárgyi rész utal a mondatokban (pl. *elindították a vonatot*), néha pedig az alanyi rész (*a vonat elromlott*); az előidejű melléknévi igenév mindkét fajta ige esetén az elszenvedőt jelentő névszói szerkezetben szerepelhetett jelzőként: *az elindított vonat, az elromlott vonat*.

Lásd még az alábbi példákat!

A film készül. → *a 2000-ben készült film*

A művész 1970-ben hunyt el. → *az 1970-ben elhunyt művész*

Itt ugyan a *film* a *készül* ige alanya, a *művész* pedig az *elhuny* igéé, ám azt nem állíthatjuk, hogy ők aktívan, szándékosan részt vennének a cselekvésben, végrehajtanák azt.

Az *elgázolt kislány* típusú szerkezeteknél az elszenvedő egybeesik a tárgyi résszel.

A mai nyelvben, főleg az újságnyelvben kezd elterjedni az előidejű melléknévi igenév újabb használata is. Ezt tapasztaljuk a *kislányt elgázolt autós* szerkezetben is. Itt az elütés elszenvedője a kislány, nem pedig az autós, tehát az eredeti szabály szerint az *elgázolt* csak a *kislányt* jelölő névszói szerkezetben lehetne jelző.

MEGOLDÁSOK

- c) Az első szerkezetben a kislány az esemény elszenvedője, ezért lehet az *elgázolt* az *elgázolt kislány* jelzője. A másodikban az *elgázolt* a végrehajtót jelölő névszói szerkezet jelzője (tulajdonképpen abban az értelemben, hogy „[múlt időben] elgázoló”).

9. Házi feladat

Gyűjtsetek példákat a befejezett melléknévi igenév újabb használatára televízióból, rádióból, újságokból!

REFLEKTÁLÁS

7. lépés: 10. feladat

T/10.

26. oldal

10 PERC

Kiemelt készségek, képességek: önreflexió

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni

Módszerek, eljárások: kilépőkártya

10. Töltsd ki a kilépőkártyát!

KILÉPŐKÁRTYA

1. Milyen példákkal mutattuk meg, hogy az alaktani és mondattani változások gyakran összefüggenek?
2. Találkoztál olyan anyaggal ebben a modulban, amelyről ezelőtt semmilyen ismereteid nem voltak vagy valamit másképp tudtál? Ha igen, mi volt az?
3. Melyik állítást érzed igazabbnak? Húzd alá!

Ezután jobban oda fogok figyelni arra, hogyan használják az idősebbek és a fiatalabbak például az -ó/-ő végű melléknévek többes számát.

vagy

Eddig sem tudtam semmi ehhez hasonlót megfigyelni, és szerintem ezek után sem fogok erre több figyelmet fordítani.

4. Nevezd meg, hogy mi tetszett legjobban és mi legkevésbé ebben a modulban!
5. A modulban tanultak között volt olyasmi, amit más tárgyaknál (történelem, idegen nyelv) tudsz hasznosítani? Ha igen, mi volt az?

3. A JELENTÉSVÁLTOZÁS

1 óra

A jelentésváltozásról szóló modulban az idő szűkössége miatt csak néhány alapvető jelentésváltozást illusztráltunk: a metaforikus és a metonimikus jelentésváltozást, a jelentésbővülést és -szűkülést; ugyanakkor felhívtuk a figyelmet a nyelvek közti kontaktus során lezajló jelentésváltozásokra. Mint máshol, itt sem a lexikális ismereteket tartjuk elsődlegesnek, azaz nem várjuk el, hogy a tanulók a jelentésváltozás minden létező típusát befiflázák; sokkal lényegesebb, hogy képesek legyenek felfigyelni saját nyelvhasználatukban ezekre, és hogy etimológiai gyakorlatok segítségével kicsit felkeltsük érdeklődésüket más nyelvi jelenségek iránt is.

RÁHANGOLÓDÁS

1. lépés: 1. feladat

T/1. 27. oldal

10 PERC

Tanári instrukciók

- Egy-két percnyi egyéni munkát követően közösen töltsük ki a pókhálóábrát! Próbáljuk a tanulókat rávezetni arra, hogy a *sütés* összes konyhai változata (olajban süt, roston süt, grillen süt, kemencében süt, nyárson süt stb.) akár külön jelentésként is felfogható. Ez esetben az egyikből levezethető az összes többi mint jelentésbővülés. A feladat „jelentésteremtő” célja ennek belátása lenne: egyféle konyhai eljárás nevét alkalmazva néhány többire, az eredeti ige jelentése bővebbé vált.
- A fő cél nem annak eldöntése, hogy a *sütnek* összesen hány jelentése van, de ha a tanulók szükségét érzik, természetesen lehet róla vitát folytatni, még ha ez esetleg egy másik feladat kárára is megy. Nem érv a polyszémia mellett, de meg lehet említeni, hogy pl. az angolban az összes különböző konyhai sütésre külön ige van: *fry, bake, grill, broil, roast, barbecue*.
- Ha maguktól nem írják be, akkor hívjuk fel a figyelmet az olyan jelentésekre, mint ‘világít’ (*süt a nap*), *fegyvert elsüt*, ‘éget’ (*a homok olyan forró, hogy szinte süt*), *haját besüt*, ‘nagyon látszik valakin valami’ (*süt róla a hülyeség*). Ha a diákok nem fogadják el, hogy az ‘olajban süt’ és a ‘kemencében süt’ két különböző jelentés, akkor a jelentésbővülés elmagyarázható nekik az alapige és a *hajbesütés* kapcsolatával is, ahol az eredeti jelentésből csak a „hővel való kezelés” maradt meg.

Kiemelt képességek, készségek: asszociációs készség

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni és frontális

Módszerek, eljárások: pókhálóábra

Irodalmi tanulmányaitok során a költői eszközök kapcsán tanultatok már a metaforáról és a metonímiáról. Ebben a modulban azt fogjuk látni, hogy a metafora és a metonímia gyakran a jelentésváltozásnak is alapja. A példák megfigyelése után remélhetőleg egyszerűbben fel tudjátok ismerni ezeket a jelenségeket nemcsak az irodalmi, hanem a hétköznapi szövegekben is.

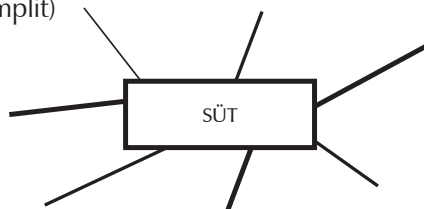
Látni fogjuk azt is, hogy a jelentés változása nemcsak egy nyelven belül történhet meg, hanem a szókölcsonzés során is. Erre az ismeretre szükségetek lehet az idegen nyelvek tanulásakor.

Végül otthoni projekt munkában elsajátíthatjátok a magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának használatát is.

1. Egészítsd ki a pókhálóábrát!

Gondolkozz el, hogy hányféle különböző jelentése lehet a *süt* igének! Hány különböző helyzetben tudod használni? Gondolj arra, hogy például azokat az ételeket, amelyeket sütni szoktunk, milyen változatos módokon készítjük el (olajban, roston stb.)! Ne felejtsd el, hogy nemcsak a konyhaművészettel kapcsolatos dolgokra használjuk ezt az igét!

bő olajban süt
(pl. krumplit)

JELENTÉSTEREMTÉS

2. lépés: 2. feladat

T/2.

27. oldal

5 PERC

+ 5 perc a szöveg értelmezése

Tanári instrukciók

- A kevés példa miatt talán nem is érdemes külön gondolkodási időt adni a tanulóknak, hanem rögtön meg lehet beszélni a feladatot. Viszont fontos, hogy ezután az ismeretközlő részt együtt olvassuk el és értelmezzük, mert a metonimikus jelentésátvitel megértése nehezebb és sokszor nem olyan egyértelmű, mint a hasonlóságon alapuló.

Kiemelt képességek, készségek: asszociációs készség, analógiás gondolkodás

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: frontális

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás, megbeszélés

A JELENTÉSBŐVÜLÉSnek nevezett folyamat a jelentésváltozások egyik leggyakoribb fajtája. Ennek során egy szó jelentése úgy módosul, hogy a dolgok, jelenségek, cselekvések stb. újabb csoportjára is kezd kiterjedni, miközben az eredeti jelentése is megmarad. A *süt* ige jelentésének egy része (kb. 'valamit hővel kezel') áttérjedt a haj megformázására is, így jöttek létre a *hajsütés*, *haját besüt* kifejezések.

Az angolban például a *holiday* eredeti jelentése 'szent nap' volt, és kifejezetten csak egyházi ünnepekre használták. Ma már viszont bármilyen munkaszüneti nap *holiday*, sőt a 'szabadságra megy' jelentésű kifejezésben is ez a szó szerepel.

2. Figyeljétek meg a következő szóösszetételeket, kifejezéseket, melyek szintén jelentésbővüléssel keletkeztek!

láb → asztalláb, székláb, az ágy lába, a hegy lába, ...

nyelv → harangnyelv

gerinc → hegygerinc

fej, fő → asztalfő, kormányfő, családfő, ...

- Mi az alapja ezekben az esetekben a jelentés kiterjesztésének?
- Melyik a költői képeknek az a fajtája, amelyik ugyanezzel a „módszerrel” él?

MEGOLDÁSOK

- láb* ~ *asztalláb* típusú jelentésbővülés: az azonos funkció, illetve a *gerinc* ~ *hegygerinc*, *nyelv* ~ *harangnyelv* esetében a hasonlóság is hozzájárult a jelentés kiterjesztéséhez
- Ilyen alapon működik a metafora.

3. lépés: 3. feladat

T/3.

28. oldal

10 PERC

Tanári instrukciók: Olvassuk el közösen az első fabulát, ha szükséges, értelmezzük együtt a szokatlan alakokat! Ezután a diákok önállóan keressék ki belőle az *állat*, ill. *marha* szó használatát.

Kiemelt képességek, készségek: alkalmazás, elemzés

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni

Módszerek, eljárások: szövegértés, feladatmegoldás, megbeszélés

Az előző feladatban szereplő példák a HASONLÓSÁGON ALAPULÓ (azaz METAFORIKUS) jelentés-változást illusztrálták. A hasonlóság lehet funkcióbeli vagy alaki. A költészetből már ismeritek ezt a jelenséget: a metafora ugyanis úgy jön létre, hogy a szerző alkalmilag megváltoztatja egy kifejezés jelentését.

Egy másik gyakori, bár nehezebben felismerhető jelentésbővülés valamilyen KAPCSOLATON vagy ÉRINTKEZÉSEN ALAPUL. A kapcsolat, amely ilyenkor a jelentésbővülés alapjául szolgál, lehet tér-

vagy időbeli, rész–egész viszony, ok-okozati kapcsolat stb. Például a *nyelv* szó eredetileg csak a testrészt jelentette, aztán jelentése kiterjedt a 'beszédre', majd a 'nyelvi rendszerre' is. Az ok érthető: a *nyelv* az egyik legfontosabb beszédszerv, amely részt vesz a beszéd létrehozásában. (Érdekesség, hogy a régi nyelvhasználatban *nyelvn*ek hívták azt a hadifoglyot is, akitől értesületeket lehetett szerezni az ellenségről. Ez is hasonló jelentésbővülés.) A *magyar* szó kezdetben az egyik honfoglaló törzs neve volt, de egy idő után az egész népet ezzel a szóval kezdték jelölni. Hasonlóképpen *Anglia* tulajdonképpen az Egyesült Királyságot alkotó egyik tartomány neve, mégis gyakran emlegetik ezen a néven az egész országot.

A költészetben is találkozhatunk már ilyen jelentésátvitelen alapuló költői képpel: ez a metonímia. Pl. „a sarkon reszket egy zörgő *kabát*, / egy ember...” (József Attila: *Téli éjszaka*). Ezért az átvitelen alapuló jelentésbővülést METONIMIKUS jelentésbővülésnek nevezzük.

3. Olvasd el Heltai Gáspár¹ alábbi fabuláját (állatmeséjét)!

A KAKASRÓL ÉS GYÖNGYRŐL

Egy kakas a szeméten vakargatván keres vala mit enni. És találá egy szép gyöngyöt. Látván kedig² azt mondá: „Bezzek szép fénes állatot találtam. De metszek [mit érek] vele? Nem adnék egy árpaszömet rajta.”

ÉRTELME

A bölcs Ezópus e fabulával megcsúfolja a tudatlan és goromba népeket, kik semmi írást avagy egyéb szép mester és bölcs dolgokat nem tanoltanak, és miérthogy³ ítélet nélkül valók, nem tudják azokat megböcsülni. [...]

Mint a szebeni szöcs mondja volt, midőn a szép török lovat dicsírik volt előtte: „Bizony szép és kellemes marha volna, ha ködment tudna csinálni. De nem tud! Mire való ez okaért?”

(Első fabula)

a) Mit neveznek *állatnak*, illetve *marhának* ebben a fabulában?

állat:

marha:

b) Az alábbiakban további fabulákból vettünk részleteket.

– *És a szép asszonyi állatok mint veszik csókolásodat?* (Huszonkilencedik fabula)

– *Ártalmasb állat nincsen hipokritánál⁴ és hízelködénél.* (Tizenharmadik fabula)

– *A nemes és szép asszonyállatoknak szép piros orcájokra⁵ ülek⁶.* (Huszonkilencedik fabula)

1 Heltai Gáspár (?–1574) protestáns lelkész, fordító, prózaíró. Legismertebb műve az Ezópus (Aiszóposz) állatmeséi nyomán készült *Száz fabula*.

2 pedig

3 mivel, mivelhogy

4 képmutató

5 orcájukra, arcukra

6 ülök

- [A keselyű a rókának] „Mit csácsogsz? Nem gondolok teveled, holott⁷ látom, hogy apró marha vagy. Nem tartok tőled semmit.” (Tizenegyedik fabula)
- Nem szeretem a disznókat, mert rút, ondok állatok. (Hetvennegyedik fabula)
- A légy előltalálá a hangyát, és pirongatni kezdé azt, és magát hányván, mondá: „Micsoda apró rút marha vagy te?” (Huszonkilencedik fabula)
- [A macska a kakasnak] Kiáltásodnak soha nincsen vége. Éjjel sem ember, sem egyéb lelkes állat nem nyughatik tőled. (Hetvenkilencedik fabula)

Próbáld meg összefoglalni a fenti idézetek alapján, hogy mit jelentettek a szövegek keletkezésekor (a XVI. század második fele) a *marha* és az *állat* szavak! Milyen mai szavakat használnál helyettük ezekben a szövegkörnyezetekben?

marha:

állat:

Ma így mondanánk:

A nemes és szép asszonyállatoknak...

„Micsoda apró rút marha vagy te?”

Éjjel sem ember, sem egyéb lelkes állat nem nyughatik tőled.

- c) Mit gondolsz, az eredeti jelentés szűkebb vagy tágabb volt a mainál?

LEHETSÉGES MEGOLDÁSOK

- a) Az első fabulában az *állat* jelentése kb. 'holmi', a *marha* jelentése 'áru, portéka'.
- b) Mai „fordítás” (ezek csak hozzávetőleges megoldások, ettől kicsit eltérni lehet, a lényeg, hogy nagy tévedés ne legyen):
- A nemes és szép asszonyállatoknak...* – A nemes és szép asszonyoknak...
- „Micsoda apró rút marha vagy te?”* – Micsoda rút apró állat/jószág/lény vagy te!
- Éjjel sem ember, sem egyéb lelkes állat nem nyughatik tőled.* – Éjjel sem ember, sem egyéb élőlény/teremtény nem nyughatik tőled.
- Általában véve az *állat* bármilyen élettelen dolgot jelenthetett (ha élőlényre vonatkozott, akkor elé a *lelkes* jelző került), a *marha* jelentése 'állat', illetve 'vagyontárgy'.

7 itt: mivel

REFLEKTÁLÁS

4. lépés: 4–5. feladat

T/4.

30. oldal

10 PERC

Tanári instrukciók

- A tanulók dolgozzanak 3-4 fős kiscsoportokban.
- Előzetes nyelvtörténeti ismeretekre nincs szükség a feladat megoldásához: inkább közös gondolkodásra, asszociációkra kell építeni a megoldást. Ha néhány szónak nem találják meg az eredetijét, közösen beszéljük meg a megoldást, és térjünk ki arra is, hogy hogyan fejlődhetett az adott eredeti jelentésből a mai!
- Mielőtt a feladat második felére rátérünk, mindenképpen ellenőrizzük az első felének megoldását! A fennmaradó időben foglaljuk össze a jelentésváltozásról tanultakat az utolsó ismeretközlő szöveg segítségével.

Kiemelt képességek, készségek: asszociációs készség, alkalmazás

Célcsoport – differenciálás: heterogén csoportok

Munkaformák: kiscsoportos, majd frontális

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás, megbeszélés

Az előbbi feladatban a jelentésváltozás egyik fő fajtájával ismerkedtetek meg. A mai magyarban mind a *marha*, mind az *állat* szó szűkebb értelemben használatos, mint kb. 500 évvel ezelőtt. Ezt a fajta jelentésváltozást JELENTÉSSZŰKÜLÉSnek nevezzük.

Az angol nyelv történetében ugyanerre a változástípusra példa a *meat* szó, amely régebben bármilyen ételt jelenthetett, ma már csak 'hús' értelemben használják.

Szinte bármely jelentésmódosulásról, így a jelentésszűkülésről is elmondható, hogy nemcsak egy nyelven belül tud lezajlani, hanem a nyelvi kölcsönhatás, szókölcsonzés során is. Előfordul ugyanis, hogy egy szó jelentése az átvevő nyelvben módosul a forrásnyelvi jelentéshez képest. Az angolban a *dog* szó bármilyen fajta kutyát jelenthet, a magyarba viszont szűkebb jelentéssel került át: egy bizonyos kutyafajtára használjuk (a tacsikót például nem hívjuk *dog*nak).

4. Az alábbi szavak mind valamelyik idegen nyelvből kerültek a magyarba. Megadtuk azt is, hogy az eredeti nyelvben mi volt a jelentésük, de ezeket összekevertük.

Vannak köztük olyanok, amelyek közvetítő nyelv útján kerültek be a magyarba, ezeknél a legvégző forrást vettük figyelembe, ezt zárójelben jelöltük.

- a) Alkossatok 3-4 fős csoportokat, és beszéljétek meg, hogy melyik mai jelentés melyik eredetiből fejlődhetett!
Ahol lehet, indokoljátok a döntéseket!

MAI MAGYAR ALAK	EREDETI JELENTÉS A FORRÁSNYELVBEN
(1) barát (szláv)	(a) kerti ház
(2) cimborá (román)	(b) ökrös szekér
(3) kioszk (perzsa)	(c) ablak, nyílás
(4) alkohol (arab)	(d) fiútestvér
(5) mázsa (ukrán – vitatott)	(e) csomó
(6) gomolya (szláv)	(f) közösség, társaság
(7) gong (maláj)	(g) szemfesték
(8) akna (szláv)	(h) vaslemez

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8.

Indoklások

- b) Tanárokkal beszéljétek meg a helyes megoldást!
- c) Gondolkozzatok el közösen azon, hogy mi lehetett az alapja a jelentésváltozásnak az alábbi szavak esetén!

gomolya:

akna:

kioszk:

gong:

A fenti feladatokban látottakon kívül még más típusai is vannak a jelentésváltozásnak. A szó által kifejezett értékítéletben néha „JAVULÁS” vagy „ROMLÁS” következik be. A magyarban például a *pajkos* szó kifejezetten negatív értelmű volt (kb. 'rossz erkölcsű'), de ezt ma már nem érezzük. Az angolban a *silly* régen egyszerűen 'vidám, boldog' jelentéssel bírt, ma viszont a jelentése 'buta'.

Néha egészen meglepő jelentésváltozások következnek be. A magyar *kacér* szó végső forrása a görög nyelv, amelyben a jelentése 'tisztá' volt. Ugyancsak szinte ellentétére fordult a *trágya* szó: ez latin eredetű, és 'nyalánkságot', 'csemegét' jelentett. Ugyanabból a latin szóból fejlődött ki a franciában a *drazsé* szó is, amely aztán a magyarba is bekerült.

A jelentésváltozás és a szókincs folyamatos változása, cserélődése (az ún. lexikai változás) egymástól alig választhatók el. Előfordul például, hogy két szó közül az egyik azért kopik ki a nyelvből, mert jelentését átveszi a másik. Új fogalmakra, új jelentésekre gyakran új szavakat hozunk létre vagy kölcsönzünk más nyelvekből: természetesen ez is hozzájárul a szókincs változásához.

A szavak történetét, idegen szóval ETIMOLÓGIÁJÁT a hiányos adatok miatt sokszor elég nehéz követni, főleg ha a szó az írásbeliség előtti korokból származik. A magyar szavak történetét *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárában* (TESz) találhatjuk meg.

MEGOLDÁSOK

- a) 1-d, 2-f, 3-a, 4-g, 5-b, 6-e, 7-h, 8-c

A feladat megoldásában bármilyen megalapozottnak tűnő ötletet beírhatnak a tanulók. Nem szükséges meghatározni, hogy metonimikus vagy metaforikus a jelentésátvitel.

- c) *gomolya*: csomó, mert a gomolya elég puha, ezért csomó alakot vesz fel
akna: ablak, mert mind a két esetben nyílásról van szó
kioszk: kerti ház, alaki és funkcióbeli hasonlóság
gong: vaslemez, amiből eredetileg a gong készült

Bár a feladatnak nem része, természetesen a többi szó jelentését is meg lehet vizsgálni ilyen szempontból. Lehetséges megoldások, gondolatmenetek:

barát ~ *fiútestvér*: a lelki közelség; sok embernek a barát a testvért helyettesíti stb.

cimbora ~ *társaság*: valószínűleg itt rész-egész felcserélés történt; a szó, amelyet eredetileg egy baráti társaság egészének megnevezésére használtak, egy idő után már csak egy embert jelentett

alkohol ~ *szemfesték*: itt elég nehéz megindokolni a jelentésváltozást; de valószínűleg a szemfestékek folyékonyak voltak, és elképzelhető, hogy volt alkoholtartalmuk

mázsa ~ *ökrös szekér*: metonimikus jelentésátvitel történhetett a nehéz terhet szállító eszköztől a nehéz teher tömegének mértékegységéig

T/5.

31. oldal

Házi feladat, kutatómunka

Tanári instrukciók: Ez a feladat otthoni munkának adható, mivel szótár használatát és némi kutatómunkát igényel. A következő órán (esetleg egy későbbi órán, ha a megoldáshoz több idő szükséges) mindenképp kerítsünk sort arra, hogy a tanulók posztereiket bemutathassák.

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

5. Egy kis kutatás (csoportban is végezhető)

- a) Válasszatok ki egy szócsoporthoz – pl. színek nevei, különböző gyümölcsök, zöldségek, virágok, halak, egyéb állatok nevei, a hét napjai, ruhadarabok stb. –, és keressétek ki az oda tartozó szavak etimológiáját a TESz-ből!
- b) Rajzoljátok meg a szócsoporthoz a családfáját, tüntessétek fel a szavak eredeti jelentését! Hívjátok fel a figyelmet (például felkiáltójellel) arra, ha valami számotokra meglepő mozzanattal találkoztok a szavak történetében! Jelöljétek különféleképpen, ha a szó finnugor eredetű, illetve ha más nyelvből kölcsönöztük!
- c) A kész rajzokat tegyétek ki a falra, hogy mindenki tanulmányozhassa őket!

4. A NYELVEMLÉKEK

2 óra

Ennek a modulnak a célja kettős: (1) a tanulók megismerkedhetnek a nyelvelmékek jelentőségével, típusaival és részletekben a két legfontosabb magyar nyelvelmék, a *Halotti beszéd* és az *Ómagyar Mária-siralom* szövegével. Ezek teljes szövegének aprólékos elemzésénél azonban fontosabbnak ítéljük azt, hogy (2) ezeken a szövegeken le tudják mérni azt, amit az eddigiekben a magyar nyelv változásairól tanultak.

A *Halotti beszédből* itt a tanulók csak egy részletet olvasnak, a teljes szöveggel a következő fejezetben, Kosztolányi Dezső azonos című költeménye kapcsán ismerkedhetnek meg.

Az *Ómagyar Mária-siralommal* később nem fognak foglalkozni, ezért itt az egész szöveget megismerik; ezen kívül néhány kérdéssel irányítva a tanulóknak fel kell fedezniük az eddig tanult nyelvi változásokat a szövegben; szót ejthetünk az *Ómagyar Mária-siralomról* a csoportos bemutató (7. feladat) kapcsán is.

Természetesen – ha marad rá idő – nem zárjuk ki a verstani típusú feldolgozást sem (alliterációk, rímképlet, figura etymologica stb.); mivel azonban a fejezet elsősorban a nyelvi változás jelenségeire koncentrálnak, az irodalmi elemzést mellőztük.

A modul része egy önálló kutatómunkára alapuló előadás is (különböző kódexekről): fontosnak tartjuk, hogy ez a feladat a lehető legtöbb osztályban megvalósuljon, nemcsak azért, mert remélhetőleg sok érdekes dolgot el tudnak mondani egymásnak a tanulók, hanem mert fontos tapasztalatokkal szolgálhat az önálló vagy csoportos kutatómunkát és az előadókészség fejlesztését illetően.

RÁHANGOLÓDÁS

1. lépés: 1. feladat

Írástörténeti kvíz

T/1.

33. oldal

10 PERC

Az ismeretközlő, illetve -terjesztő szövegek elolvasását is beleértve

Tanári instrukciók

- A tanulók alkossanak 2-3 fős kiscsoportokat; mivel leginkább tippelhető kérdésekről van szó a feladatban, talán érdekesebb, ha közösen gondolkodnak el a válaszokon. Amikor minden válasz megvan, ellenőrizzük közösen a megoldásokat!
- Ezután olvas(tas)suk fel az ismeretközlő szöveget: az ezzel való munka házi feladat lesz (lásd 2. feladat), most elég csak egyszer átolvasni.
- Megjegyzés: a tanulók nagy részének valószínűleg nincsenek előzetes ismeretei az írás történetéről – de ezt nem is várjuk el.
- Ha kell, hívjuk fel a tanulók figyelmét arra, hogy ez tulajdonképpen egy kvízzjáték, közös gondolkodást, tippelést igényel, s csak az utolsó kérdés vonatkozik előzetes ismeretekre.

Kiemelt készségek, képességek: meglévő tudás mozgósítása, becslés

Célcsoport – differenciálás: 2-3 fős heterogén csoportok

Munkaformák: csoportos

Módszerek, eljárások: feladatlap

A következő órák anyagának kettős célja van: egyrészt arról tanulunk, hogy mikor, milyen körülmények között keletkeztek a legrégebbi ismert magyar szövegek, illetve hogy milyen régi néhány más nép íráskultúrája, írásbelisége; gondolkodunk arról is, hogy miért tulajdonítunk olyan nagy nyelvészeti és kultúrtörténeti jelentőséget a régről ránk maradt szövegeknek. Másrészt néhány híres és régi magyar nyelvemlék példáján keresztül alkalmazhatjátok mindazokat az ismereteket, amelyeket az előző órákon elsajátítottatok a nyelvi változásokkal kapcsolatban.

A csoportos projekt munka során pedig kicsit részletesebben tanulmányozzátok majd egy-egy régi kézirat, kódex szövegét és történetét.

1. Írástörténeti kvíz: tippeljétek!

- Az alábbi nyelvek közül szerintetek melyik rendelkezik a legrégebbi írásos emlékekkel?
arab, angol, japán, kínai, magyar, latin
- Az alábbi anyagok közül melyiket vagy melyikeket nem használták általánosan írásfelületként a papír feltalálása előtt?
állatbőr, kisimított pálmalevél, kő, teknőspáncél, selyem, üveg, csont, agyag
- Tippeljétek meg, hogy milyen régi az első magyar nyelvű szerelmes levél, amiről tudomásunk van!
- Tippeljétek meg, melyik században keletkezett az első teljes, magyar nyelven íródott könyv (kódex)!
- Milyen anyagból készültek a pergamenek?
- Emlékezzetek vissza arra, amit a finnugor nyelvrokonságról tanultatok! Soroljatok fel olyan szó-csoportokat (nem szavakat!), amelyek arra utalnak, hogy a magyar és a finn közös eredetű! (Azaz mik tartoznak a finnugor alapszókincsbe?)

MEGOLDÁSOK

- kínai
- Ezek közül egyedül üvegre nem írtak, legalábbis nem gyakran.
- Az 1520-as években (1528) keletkezett (szerzője Thurzó Elek).
- A Jókai-kódexről van szó, a fennmaradt másolat 1448-ból való, az eredetije az 1300-as évek végén (utolsó harmadában) keletkezett. Ha valaki bármelyik időponthoz közelít mond, fogadjuk el.
- állatbőrből
- Fontos, hogy nem konkrét szavakat kell írniuk, hanem csoportokat; ilyen ősi finnugor szókincs pl. a főbb testrészek neve; alapvető igék (*lát, tesz, van, fog*); egyszerűbb számnevek; természeti jelenségek; állat- és növénynevek; néhány rokonságra utaló kifejezés.

JELENTÉSTEREMTÉS

2. lépés: 2. feladat

T/2.

33. oldal

OTTHONI MUNKA Házi feladat

Tanári instrukciók

- A feladat célja, hogy az ismeretközlő és ismeretterjesztő szövegekkel otthon önállóan dolgozzanak a tanulók.
- Megjegyzés: a kérdések megválaszolásához nem szükséges külön kutatómunka, mert minden információ kinyerhető a két szövegből; a b) válaszhoz minimális irodalomtörténeti háttérismeret szükséges.

Kiemelt készségek, képességek: szövegértés

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni

Módszerek, eljárások: szövegfeldolgozás

A ma is beszélt nyelvek közül minden valószínűség szerint a KÍNAINAK van a legmesszebbre visszanyúló írásbelisége: a legrégebbi kínai emlékek a Kr. e. 2. évezredből maradtak ránk.

A nyelvek történetében is elkülöníthetünk korszakokat, de ezek nem felelnek meg különböző „fejlettségi” szinteknek. Ahogyan történelmi ókornak azt a legkorábbi periódust nevezzük, amelyről már vannak írásos feljegyzések, egy nyelvben az „ókor” az a kor, amelyből a legrégebbi írott emlékek ránk maradtak (lásd óangol, ószláv, ógörög, ómagyar stb.).

Az ŐSMAGYAR kort (amelyből tehát nincsenek a nyelv történetének kutatásához szükséges írásos emlékeink) gyakran „nyelveléktelen kornak” is nevezik. A nyelvveléktelen kor nyelvtörténetéről is vannak azonban bizonyos ismereteink és feltevéseink. Ezeket leginkább a rokon nyelvekkel való összehasonlítás révén nyerjük, vagy azoknak a nyelveknek a történetéből, amelyekkel a magyarok a nyelvveléktelen korban érintkezésbe kerültek (pl. egyes török nyelvű népek).

A magyar nyelv NYELVEMLÉKES KORA nagyjából a honfoglalás után egy évszázaddal kezdődik. Már I. István uralkodásának idejéből tudunk olyan oklevelekről, jogi szövegekről, amelyekben teljes magyar szavak, leginkább tulajdonnevek találhatók valamilyen idegen nyelvű szövegbe ágyazva. Ezeket a nyelvemlékeket SZÓRVÁNYEMLÉKEKNEK hívjuk, mert nincs bennük összefüggő magyar szöveg, csak egy-két szó, esetleg mondattörredék. A leghíresebb szórványemlékünk *A tihanyi apátság alapítólevele* (1055 körül keletkezett), amelynek mondattörredékei már lehetővé tették a kor magyar mondatának és alaktanának vizsgálatát.

Az apátság alapítóleveléből származik a legrégebbi magyar nyelvű mondattörredék: *feheruuaru rea meneh hodu utu rea*, azaz 'Fehérvárra menő hadi útra'.

Néhány szórványemlék kézírata megtekinthető az alábbi internetes oldalon:

<http://www.enc.hu/1enciklopedia/fogalmi/nyelvtud/mnyelvemlek.htm>

Az első összefüggő magyar szöveg, a *Halotti beszéd és könyörgés* 1195 körül keletkezett. Az elsősorban latin nyelvű szövegeket tartalmazó Pray-kódexben találták meg a XVIII. században. Tekintve, hogy a legrégebbi fennmaradt magyar nyelvű szöveg, nyelvtörténeti jelentősége hatalmas, még annak tudatában is, hogy valószínűleg egy latin szöveg fordítása, tehát nem eredeti mű. Azokat a nyelvemlékeket, amelyek már összefüggő szöveget tartalmaznak, SZÖVEGEMLÉKnek hívjuk.

Az *Ómagyar Mária-siralom* 1300 körül íródott, és amellett, hogy a második legrégebbi magyar szövegemlék, a legrégebbi ismert magyar nyelvű vers. Szerzőjét nem ismerjük, a verset egy latin eredeti nyomán írta, de egyértelműen nem szó szerinti fordításról van szó. A verset 1922-ben fedezték fel az ún. Leuveni kódexben.

Érdekes a története a *Königsbergi Töredék és Szalagjai* néven ismert szövegemlékünknek: ezt ugyanis egy – valószínűleg német – könyvkötő, mivel a magyar nyelvű szöveg érthetetlen volt számára, szétvagdosta, és felhasználta más könyvek bekötésére.

Néhány európai nyelv nyelvemlékei

Az angol nyelv legrégebbi emlékei a Kr. u. VIII. századból valók, és nagyjából ugyanebből az időből ismertek bizonyos német nyelvű nyelvemlékek is. Francia nyelven az első szövegemlék 842-ben keletkezett, és a XI. századból maradtak fenn az első francia irodalmi művek, köztük a híres Roland-ének. Az első olasz (és nem latin) nyelvűnek tekintett szöveg 960-ban íródott. Az orosz írásbeliség legrégebbi emléke, az Osztomir Evangéliuma kb. 1050 táján keletkezett. A finnugor nyelvek közül egynek sincs a magyarnál régebbi írásbelisége: míg komi (zürjén) nyelven a XIV–XV. századból maradtak fenn összefüggő szövegek, az első finn szórványemlékek az 1470-es évekből valók. A Halotti beszéd és könyörgés tehát egyben a legrégebbi finnugor nyelvű szövegemlék is.

2. Házi feladat

Otthon olvasd el újra az ismeretközlő és az ismeretterjesztő szöveget, majd válaszolj a kérdésekre!

- a) Állítsd időrendi sorrendbe az alábbi népeket, nyelveket aszerint, hogy milyen régi az írásbeliségük, azaz mikor keletkezett a legrégebbi ismert nyelvemlékük!

olasz, finn, magyar, orosz, francia, kínai, zürjén, angol

- b) Melyik magyar költő, író ismerhette, olvashatta az *Ómagyar Mária-siralom*-at? Húzd alá! (Nemcsak egy jó megoldás lehet!)

Petőfi Sándor, Balassi Bálint, József Attila, Arany János, Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Berzsenyi Dániel, Jókai Mór

MEGOLDÁSOK

- a) helyes sorrend:
kínai, angol, francia, olasz, orosz, magyar, zürjén, finn
- b) Itt a szöveg felfedezése számít, nem a keletkezése; ez csak 1922-ben történt meg, ezért ebből a sorozatból csak József Attila és Kosztolányi jelölhető meg.

3. lépés: 3. feladat

Az írásbeliség különböző korokban

T/3.

35. oldal

5–10 PERC

Tanári instrukciók

- A kérdések megbeszéléséhez szükség van némi alapvető, történelmi-kultúrtörténeti tájékozottságra, de természetesen konkrét évszámok, definíciók felidézését nem várjuk.
- A cél annak felismerése, hogy a nyelvemlékek keletkezési ideje és későbbi sorsa erősen függ bizonyos történelmi és kulturális tényezőktől. Amely népnek régebbi időkből vannak nyelvemlékei, ott valószínűleg hamarabb alakult ki az igény az anyanyelvű írásbeliségre (lásd Magyarországon viszonylag sok a latin nyelvű korai nyelvemlék), és jobb körülmények adódtak a nyelvemlékek megőrzésére. A honfoglalás előtt a magyar népnek a nomád életmód miatt nem is nagyon lett volna lehetősége az írásbeliség kialakítására és a nyelvemlékek megőrzésére.

Kiemelt készségek, képességek: történelmi, kultúrtörténeti tájékozottság, logikus gondolkodás

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: frontális

Módszerek, eljárások: kérdésekkel irányított beszélgetés

3. Beszéljétek meg közösen az alábbi kérdéseket!

- A legrégebbi kínai nyelvemlékek a Kr. e. 2. évezredből valók. A legrégebbi ismert magyar nyelvemlékek a XI–XII. században keletkeztek. Történelmi ismereteitek szerint mi lehet ennek a hatalmas különbségnek az oka?
- Mi az oka annak, hogy az időben visszafelé haladva egyre kisebb a nyelvemlékek száma? (Ez nemcsak a magyar nyelvre igaz!)
- Tudtok olyan nyelvekről, amelyeknek legalább 2-3 ezer éves az írásbeliségük? Ha nem, nézzetek utána otthon!¹

MEGOLDÁSOK

- A kínaiaknak az adott időszakban már volt államuk, amely az első civilizációk egyike volt, s amellyel együtt járt az írásbeliség kialakításának igénye is (az államvezetéshez elengedhetetlen jogi iratok, törvények miatt stb.). A magyarok ebben az időszakban még nomád életmódot folytattak.

1 Keresgélhetsz az interneten, de használhatod pl. az alábbi könyvek valamelyikét is:
Fodor István (szerk.): *A világ nyelvei*. Budapest, 1999, Akadémiai Kiadó
Crystal, David: *A nyelv enciklopédiája*. Budapest, 1998, Osiris

- b) Ennek két fő oka van: egyrészt minél régebbi egy nyelvemlék, annál rosszabb állapotban van a papír (vagy más anyag), amire írták. Az idők során felfedezett írás, nyomtatási technikák javították a szövegek olvashatóságán, megnövelték élettartamukat. Másrészt az anyanyelvi írásbeliség elterjedéséhez időre volt szükség: Magyarországon pl. a *Halotti beszéd* keletkezésének idején ez nem volt általános, csak jóval később vált azzá.
- c) A görögnek, a hébernek az első nyelvemlékei kb. 3000 évvel ezelőtt keletkeztek, az első latin feliratok a Kr. e. III. századból valók, tehát több mint 2000 évesek.

4. lépés: 4–6. feladat

A *Halotti beszéd* és könyörgés

T/4–6. 35. oldal
30 PERC

Ennek beosztása a tanáron és a tanulók munkatempóján múlik; a javasolt idő az egyes feladatokra: 5+10+15 perc, de ettől el lehet térni.

T/4. 35. oldal
5 PERC

Tanári instrukciók

- Olvassuk fel legalább kétszer lassan és hangosan, jól érthetően a *Halotti beszéd* alábbi részletét, a korabeli, tehát nem a mai kiejtéssel! Az első felolvasást csukott könyvvel hallgassák a tanulók, a második közben már oldják meg a b) feladatot.
- Ügyeljünk arra, hogy az alább aláhúzott szavakat hangsúlyosan ejtsük:
Hëon tilutoá út igy fá gyimilcsétül. = Csak EGY fa gyümölcsétől tiltotta.
ki napon ëmdöl az gyimilcsétül = Amely napon ABBÓL A GYÜMÖLCSBŐL eszel
ëvék az tiluot gyimilcsétül = Evék ABBÓL a tiltott gyümölcsből.
- A szöveg:
Látjátuk feleim szümtükhel,
mik vogymuk: isá, por és homou vogymuk. Mënyi milosztben
terömtevé elevé miü isëmüköt Ádámot, ës adutta valá neki
paraadicsumot házoá. És mënd paradicsumben valou gyimilcsëktül
mondá neki élnië. Hëon tilutoá út igy fá gyimilcsétül. Gye
mondoá neki, mërët nüm ënëik: isa, ki napon ëmdöl az gyimilcs-
tül, halálnék halálál holsz. Hadlavá holtát terömtevé lsten-
tül, gye feledevé. Engedé ürdüng intetüinek, ës ëvék az tiluot
gyimilcsétül. És az gyimilcsben halálut ëvék.
- A feladat c) részének egyéni megoldása után közösen beszéljük meg a kérdést: mi a benyomásuk a szövegről, mit tartanak furcsának benne!

Kiemelt készségek, képességek: memória, nyelvérzék, idegenségtapasztalat megfogalmazása

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni, frontális

Módszerek, eljárások: olvasás és szövegelemzés

4. A Halotti beszéd és könyörgés

- Hallgasd meg figyelmesen a *Halotti beszéd* egy részletét tanárod felolvasásában! Miközben hallgatod, csukd be a könyvet!
- Most hallgasd meg újra, és közben próbáld meg leírni belőle pár szót (akár régies, akár mai alakban), amit megértettél! Hányat sikerül?
- Van-e általános benyomásod a szövegről, azon kívül, hogy nagyon különbözik a mai magyartól? (Például bizonyos magánhangzók vagy mássalhangzók gyakoriak benne stb.) Ha van ilyen, írd le!

T/5.

36. oldal

10 PERC

Tanári instrukciók

- A tanulók most magukban olvassák el a szövegrészletet, és válaszolnak a kérdésekre.
- Ha az a) feladatban valamelyik szó értelmezése nem megy, később, a mai szöveggel való összevetés után is visszatérhetünk rá.

Kiemelt készségek, képességek: szövegmemória olvasása, jelentéstulajdonítás, következtetés, elemzés

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni, majd frontális megbeszélés

Módszerek, eljárások: olvasás és szövegelemzés

5. Olvasd el nagyon figyelmesen a szöveget!

Látjátuk feleim szümtükkel,
mik vogymuk: isá, por és homou vogymuk. Mënyi milosztben
terömtevé elevel mü isëmüköt Ádámot, és adutta valá neki
paraadicsumot házoá. És mënd paradicsumben valou gyimilcsëktül
mondá neki élnië. Hëon tilutoá út igy fá gyimilcsëtül. Gye
mondoá neki, mërënt nüm ënëik: isa, ki napon ëmdöl az gyimilcs-
tül, halálnëk haláláal holsz. Hadlavá holtát terömtevé Isten-
tül, gye feledevé. Engedé ürdüng intetüinek, és ëvëk az tilvot
gyimilcsëtül. És az gyimilcsben halálut ëvëk.

(A Benkő Loránd-féle olvasat alapján)

a) Mi lehet az alábbi szavak mai alakja? Próbáld meg kikövetkeztetni a szövegkörnyezetből!

isá²

hëon

tilutoá

igy

gyimilcs

üördüng

gye

b) Keresz olyan szavakat a szövegből, amelyek azóta nem vagy csak alig változtak!

MEGOLDÁSOK

a) isá = kb. *lám, bizony, íme*

hëon = *csupán*

tilutoá = *tiltotta*

igy = *egy* (nem *Így!*)

gyimilcs = *gyümölcs*

üördüng = *ördög*

gye = *de*

b) Néhány ilyen szó: *por, Ádámot, neki, fá, napon, halál, holt, engedé*

T/6.

37. oldal

15 PERC

Tanári instrukciók

- A tanulók párban dolgozzanak. A pár egyik tagja kapja meg külön lapon a szöveg mai olvasatát, a másik nézze az eredetit. Fontos, hogy a régi szöveget látó diák ne olvasson bele előre a mai értelmezésbe, mert úgy kevésbé érdekes a feladat.
- Viszont az óra végén minden gyerek kapja meg az adott részlet mai változatát is, mert később – pl. dolgozatra készüléskor – szükség lehet rá. Ha kell, ragasszák be a könyvükbe.
- Akik a mai kiejtés szerinti változatot kapják, azoknak mondjuk el, hogy a zárójelek között az eredeti szövegben nem szereplő, de „odaértendő”, mai magyar nyelv szerint „szükséges” szavak vannak.
- A c) feladat időigényes lehet, ezért otthon is befejezhető.

Kiemelt készségek, képességek: logikai készség, nyelvérzék, szavak különböző alakjainak összekapcsolása, összehasonlítása

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: pármunka

2 A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint bizonytalan eredetű szó, csak a *Halotti beszédben* szerepel, semmilyen más magyar szövegben nem találkozunk vele.

Módszerek, eljárások: kooperatív tanulás korlátozott eszközhasználatlaltal

Eszközök: a HB részletének mai olvasata külön lapokon

Látjátok, feleim, szemetekkel,
mik vagyunk: íme, por és hamu vagyunk. Mennyi malasztban
teremté kezdetben [az Úr] a mi őszünket, Ádámot, és adta vala neki
[a] paradicsomot házzá. És mind[en], [a] paradicsomban való gyümölcsöktől
monda neki élnie. Csupán tiltá őt egy fa gyümölcsétől. De
mondá neki, mért ne ennék: „Bizony, [a]ki napon eendel az[on] gyümölcs-
től, halálnak halálával halsz.” Hallá holtát teremtő Isten-
től, de feledé. Engede [az] ördög intetének, és evék az[on] tiltott
gyümölcstől, és az[on] gyümölcshben halált evék.

6. Dolgozz a padtársaddal!

- a) Egyikőtök megkapja a *Halotti beszéd és könyörgés* részletének mai kiejtés szerinti olvasatát, a másikótok az előző feladatban szereplő, eredeti kiejtés szerint átírt szöveget nézze! Csak a saját szövegeket olvashatjátok, a társatokét nem!
Aki az eredeti szöveget tanulmányozza, mondjon egy szót vagy kifejezést belőle, a másik pedig mondja meg, hogy van az az ő szövegében, majd cseréljétek meg az irányt!
A szomszédjától így megtudott alakokat írjátok be a táblázatba! Hány szópart tudatok kiírni 5 perc alatt?

AZ ÉN SZÖVEGEM BEN	A SZOMSZÉDOM SZÖVEGÉBEN
(1)	
(2)	
(3)	
(4)	
(5)	
(6)	
(7)	
(8)	
(9)	
(10)	
(11)	
(12)	

- b) Tegyétek egymás mellé a két szövegváltozatot, és hasonlítsátok össze őket! Keressetek példákat különböző nyelvi változásokra (nem csak olyanokat írhattok, amiket már tanultatok)! Nem kell minden példát kiírni, csak nevezd meg a változást, és írd rá egy-egy példát!

Hangtani változások

Hány olyan szót találtok a szövegben, amely egynél több mássalhangzóval kezdődik? Vajon miért?

Mondattani, illetve alaktani változások

- c) Készíts mai magyar nyelvű, szabad fordítást az eredeti szövegrészletről! Az első néhány mondatot segítségül megadtuk, folytasd a szöveget!

Látjátok, feleim, szemetekkel, mik vagyunk: íme, por és hamu vagyunk. Mennyi kegyelemben teremtette a kezdetekben az Úr a mi őszünket, Ádámot

LEHETSÉGES MEGOLDÁSOK

- b) Példák hangtani változásokra

– magánhangzók nyíltabbá válása: *ürdüng* → *ördög*

– a ragok már teljesen hozzátapadtak a tövekhez, és emiatt kialakultak a harmonizáló ragok: *halálnek* → *halálnak*

(Ha ezt valaki a mondattani változásoknál említi meg, azt is fogadjuk el, hiszen a két dolog ebben az esetben összefügg.)

Mondattani változások

– névelők megjelenése: *adutta valá neki paraadicsumot házoá* → *adta vala neki a paradicsomot házzá*

A két szövegből nem feltétlenül állapítható meg, de ha idő van rá, említsük meg, hogy az igék alakja is változott azóta: *evék* → *evett*

5. lépés: 7. feladat

T/7.

38. oldal

25 PERC

Tanári instrukciók

- Ahhoz, hogy ez a feladat jól kivitelezhető legyen, a tanulóknak legalább 2-3 nappal korábban ki kell osztani a feladatot. Alakítsanak 3-4 fős csoportokat, és mindegyik csoport kapjon 1 képet az alábbi forrásból (mi jelöljük ki számukra a képeket, nehogy több csoport ugyanazzal dolgozzon; adjuk meg az egyes képekhez tartozó pontos forrást is)! http://www.oszk.hu/hun/kincsek/cimeliak/cimeliak_index_hu.htm
- Itt pedig a megfelelő linket követve találjuk a kéziratokat, corvinákat és ősnymtatványokat (mind-egyik csoporthoz rövid bevezető szöveg is tartozik).
- Az ajánlott bemutatási mód Power Point-os kivetítés, ehhez az órán számítógépet, kivetítőt kell biztosítanunk. Ha ezek nem állnak rendelkezésre, az ne legyen ok a feladat elhagyására: ez

esetben találunk más módot arra, hogy a tanulók bemutathassák, amit megtudtak: ha sikerül jó minőségben kinyomtatni az illusztrációkat, készíthetnek posztert, de projektor helyett írásvetítővel is dolgozhatnak.

- Mindenképpen javasoljuk a képeket előzetesen letölteni, mert akkor jobban nagyíthatók, és ez esetben az órán nincs szükség internet-hozzáférésre!
- Az alábbi képekből néhányat (akár az összeset) javasolunk kiosztásra, a vastaggal szedetteket mindenképpen dolgozzák fel a tanulók:
 - Ptahmész Aranyműves Papirusza (régikora miatt):
http://www.oszk.hu/hun/kincsek/cimeliak/kezirato/kezirato_01_hu.htm
 - Mordekháj Könyve (a héber írás miatt):
http://www.oszk.hu/hun/kincsek/cimeliak/kezirato/kezirato_10_hu.htm
 - HORAE BEATAE MARIAE VIRGINIS (a benne szereplő díszes miniatúra miatt, és azért, mert a korai „tömeggyártás” egyik jellegzetes példánya)
http://www.oszk.hu/hun/kincsek/cimeliak/kezirato/kezirato_12_hu.htm
 - **Pray-kódex a Halotti beszéddel**
http://www.oszk.hu/hun/kincsek/cimeliak/kezirato/kezirato_22_hu.htm
 - **Képes Krónika** (gazdag díszítése és miniatúrái miatt érdekes)
http://www.oszk.hu/hun/kincsek/cimeliak/kezirato/kezirato_23_hu.htm
 - **Ómagyar Mária-siralom**
http://www.oszk.hu/hun/kincsek/cimeliak/kezirato/kezirato_24_hu.htm
 - Anonymus Gesta Hungarorum (a betűk kinagyítva elég jól olvashatók)
http://www.oszk.hu/hun/kincsek/cimeliak/kezirato/kezirato_25_hu.htm
 - Ferenc-legenda: azért, mert a legrégebbi magyar könyvből való, amiről már előző órán volt említés (Jókai-kódex)
http://www.oszk.hu/hun/kincsek/cimeliak/kezirato/kezirato_25_hu.htm
- A tanulók a honlapon az egyes képek mellett található ismertető szöveg segítségével készítsenek néhány perces (kb. 3 perc csoportonként, de ez függ attól, hány csoport van) kiselőadást az adott kéziratról, kódexről. Emeljék ki, miért érdekes, miért jelentős az adott kézirat, írás.
- Ha nagyon nagy az osztálylétszám, akkor elképzelhető, hogy nem 3-4 fős, hanem nagyobb létszámú csoportokat kell kijelölnünk, vagy nem kell az egész osztálynak dolgozni ezzel, hanem csak néhány kijelölt (vagy vállalkozó) embernek.
- A tanult téma szempontjából természetesen a *Halotti beszéd* és az *Ómagyar Mária-siralom* alapos megtekintése a legfontosabb. Az utóbbi kézírata sajnos nincs olyan állapotban, hogy a szövegből több szót ki lehessen olvasni, ezért a *Halotti beszédet* ajánlatos alaposabban megnézni: anélkül, hogy belenézzenek az előző órai anyagba, hány szót tudnak a tanulók elolvasni a kéziratból? Ha így nem megy, akkor belenézhetnek az előző órán vett szövegbe, és próbálják meg annak néhány szavát megkeresni a kézíraton.
- A tanulói oldalon a prezentáció elkészítéséhez megadtunk néhány irányító kérdést.

Technikai javaslat: a prezentációk órai projektoros megtekintéséhez előzőleg a csoportok anyagait mindenképpen másoljuk fel egy adathordozóra, hogy két előadás között ne kelljen ennek cseréjével tölteni az időt.

Kiemelt készségek, képességek: internet- és számítógép-használat, esetleg ppt szerkesztése, előadói és prezentációs készség, együttműködés

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: csoportos

Módszerek, eljárások: prezentáció, közös megbeszélés

Eszközök: számítógép, internet, projektor

7. Kéziratok, kódexek az interneten

a) Előzetes otthoni munka

Alakítsatok 3-4 fős, együttműködő csoportokat! Nézzétek meg az alábbi internetes címen a tanárotok által javasolt képet (a honlapon különböző kéziratok, ősnymtatványok, kódexek találhatóak)!

http://www.oszk.hu/hun/kincsek/cimeliak/cimeliak_index_hu.htm

A honlapon szereplő szöveg alapján készítsetek rövid képes ismertetőt (Power Point-tal) az adott ősnymtatványról, corvináról, kézitról!

Térjete ki az alábbi kérdésekre (természetesen attól függően, hogy a honlapon találtok-e választ ezekre):

- Mikor keletkezett (körülbelül) az adott szöveg?
- Ki a szerzője?
- Milyen nyelven íródott, milyen ábécével?
- Hol, mikor találták meg a szöveget?
- Hol található ma a kézirat?
- Miért fontos, miért érdekes a története?
- Egyéb fontos vagy érdekes tudnivalók.

b) Kivetítővel mutassátok be az ismertetőt az egész osztálynak (erre kb. 3 perc áll majd rendelkezésre)!

Ügyeljete arra, hogy a bemutatás figyelemfelkeltő legyen, és ne tartalmazzon túl sok megjegyezhetetlen adatot, érthetetlen információt! Az ismeretlen szavakat, fogalmakat mindenképpen magyarázzátok meg!

6. lépés: 8. feladat

Ómagyar Mária-siralom

T/8.

39. oldal

10 PERC

Lehet ennél kevesebb is, ha sok csoport van, és egy csoportnak rövid részlet jut.

Tanári instrukciók

- Osszuk a tanulókat 4-5 fős heterogén csoportokra! Minden csoport kap az *Ómagyar Mária-siralomból* egy részletet, de soronként szétvágva. A mai változat teljes szövegét adjuk oda a csoportoknak, ha nagy a létszámuk, akkor több példányban.
- Tegyük világossá, hogy minden csoportnak csak egy részletet kell összeraknia a mai változat segítségével!
- Mivel a hagyományos tördelés szerint a vers 13 versszak, 6-nál nem több csoport esetén minden csoportnak jut legalább 2 versszak. A vers részekre osztása természetesen az osztály létszámától függ. A feladat megoldásának tulajdonképpen önellenőrzése a vers felolvasásakor történik.

Kiemelt készségek, képességek: logikai készség, nyelvtörténeti érzék

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: csoportos (4-5 fős csoportok)

Módszerek, eljárások: kooperatív tanulás, eredeti szöveg rekonstrukciója

Eszközök: az *Ómagyar Mária-siralom* korabeli változata annyi részre bontva, ahány csoport van, és soronként szétvágva; a mai változat szövegéből egy-egy minden csoportnak

8. *Ómagyar Mária-siralom*

Dolgozzatok kis csoportokban! Megkaptátok az *Ómagyar Mária-siralom* mai olvasatát, az eredeti szövegből is kaptatok egy-egy részletet verssorokra szétvágva. Az lesz a dolgotok, hogy a mai változat segítségével összerakjátok az eredeti részletét!

7. lépés: 9. feladat

T/9.

39. oldal

5 PERC

Tanári instrukciók

- Hangosan és érthetően olvassuk fel mindkét itt szereplő változatot, közben a csoportok ellenőrzik munkájukat.
- Az első változat felolvasása után kérdezzünk rá, hogy sikerült-e megérteni a vers témáját! Ha nem, akkor a mai változat után is tegyük fel ezt a kérdést!

Kiemelt készségek, képességek: önellenőrzés

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: csoportos (lásd előző)

Módszerek, eljárások: felolvasás, ellenőrzés

9. Hallgassátok meg az *Ómagyar Mária-siralom* eredeti változatát és mai értelmezését! Felolvasás közben ellenőrizték, hogy helyesen raktátok-e össze a szövegrészletet!

PAIS DEZSŐ OLVASATA ÉS ÉRTELMEZÉSE SZERINT

Volék siroIm tudotlon.
SiroImol sepedik,
Búol oszuk, epedek.

Választ világumtuul –
Zsidou fiodumtuul,
Ézes ürümemtüül.

Valék siralom-tudatlan.
Siralomtól süppedek,
Bútól aszok, epedek.

Választ világomtól –
Zsidó, fiacskámtól,
Édes örömemtől.

Ó én ézes urodum,
Eggyen igy fiodum!
Sirou anyá teküncsed,
Búábeleül kinyuhhad!

Szemem künyüel árad,
Én junhum buol fárad.
Te vérüd hullottya
Én junhom olélottya.

Világ világa,
Virágnak virága!
Keserüen kinzatul,
Vos szegekkel veretül.

Uh nekem, én fiom,
Ézes mézüül!
Szegényül szépségüd,
Vírüd hioll viezül.

Sirolmom, fuhászatum –
Tertetik kiül
Én junhumnok bel bua,
Ki sumha nim hiül

Végy halál engümet,
Eggyedüm íllyen,
Maraggyun urodum,
Kit világ félljen!

Ó igoz Simeonnok
Bezzeg szovo ére;
Én érzem ez bútürüt,
Kit níha egíre.

Tüüled válnum,
De nüm valállal,
Hul így kinzassál,
Fiom, halállal.

Zsidou, mit tész,
Türvéntelen,
Fiom mert hol
Biüntelen.

Fugva, husztuzva,
Üklelve, ketve
Ülöd.

Kegyügyetük fiomnok,
Ne légy kegyülm mogomnok,
Ovogy halál kínáal,
Anyát ézes fiáal
Egyembelü ülljétük!

Ó, én édes uracskám,
Egyetlenegy fiacskám!
Síró anyát tekintsed,
Bújából kinyujtsad (kihúzzad)!

Szemem könnytől árad,
Én keblem bútól fárad.
Te véred hullása
Én keblem alélása.

Világ világa,
Virágnak virága!
Keservesen kínzatul,
Vas szegekkel veretel.

Ó, nekem, én fiam,
Édes, mint a méz! (Édesb méznél?)
Szegényül szépségüd,
Véred ürül (patakzik/hull) vízként.

Siralmam, fohászkodásom –
Terjed (mutatkozik) kívül
Én keblemnek belső bújja,
Mi soha nem hűl (enyhül).

Végy, halál, engemet,
Egyetlenem éljen,
Maradjon uracskám,
Kit világ félljen!

Ó, igaz Simeonnak
Biztos szava ére (beteljesedett);
Én érzem e bú-tört,
Mit hajdan ígére.

Elválnám tőled,
De ne volna,
Hogy így kínzatul,
Fiam, halálra.

Zsidó, mit téssz,
Törvénytelen,
Mert fiam hal
Büntelen.³

Fogva, huzogatva,
Öklelve, kötve
Ölöd.

Kegyelmezzetek fiomnak,
Ne legyen kegyelem magamnak,
Avagy halál kínjával,
Anyát édes fiával
Egyetemben öljétek!

3 Egyes értelmezések szerint ez a mondat kérdésként is felfogható: „Miért hal meg a fiam büntelenül?”

8. lépés: 10. feladat

T/10. 40. oldal
10 PERC

Tanári instrukciók: Az eddig tanult nyelvi változások összegzéseként egyénileg válaszolják meg a kérdéseket!

Kiemelt készségek, képességek: összehasonlítás, ismeretek alkalmazása

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás

10. Hasonlítsd össze a teljes eredeti szöveget a mai változattal!

a) Keress példákat a szövegből az alábbi nyelvi változásokra!

- Egy régen használt szót kiszorított egy másik:
- Egy régen használt toldalék ma már más formában használatos:
- Magánhangzó nyíltabbá vált:

b) Milyen alakjai voltak

- a mai *-val/-vel* toldaléknak?
- a mai *-tól/-től* toldaléknak?

LEHETSÉGES MEGOLDÁSOK

- a) – *junhom* helyett *keblem*
– pl. *-tuul* helyett ma már *-tól*
– *u* helyett sok helyen ma már *o* vagy *ó* áll
- b) – *-al*
– *-tuul*

REFLEKTÁLÁS

9. lépés: 11. feladat

T/11.

41. oldal

4-5 PERC

Tanári instrukciók: Lehetőleg még az órán, idő hiányában otthon töltsék ki a tanulók a kilépőkártyát!

Kiemelt készségek, képességek: visszatekintő reflektálás

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni

Módszerek, eljárások: kilépőkártya

11. Töltsd ki a kilépőkártyát!

KILÉPŐKÁRTYA

1. Ebben a modulban az alábbi érdekességekről hallottam, tanultam:
2. Melyik nyelvemlék (-részlet) tetszett jobban? Húzd alá, és próbáld meg kifejtetni, hogy mi tetszett benne!

Halotti beszéd és könyörgés

Ómagyar Mária-siralom

3. Melyik állítás igazabb? Húzd alá!

A nyelvemlékek vizsgálatakor jól tudtam hasznosítani, amit a nyelvi változásról tanultunk.

vagy

A nyelvi változásokról tanultakat alig lehetett hasznosítani a nyelvemlékek tanulmányozásakor.

4. Az alábbi anyagrészek még mindig nem érthetőek számomra, mert:

5. NYELVVÁLTOZATOK A MAGYARBAN ÉS A TANULT IDEGEN NYELVBEN

SZOCIOLINGVISZTIKA

5 óra

Ez a modul a szociolingvisztika különböző vizsgálati területeit, a nyelvjárásokat, nyelvváltozatokat, csoport- és rétegnyelveket érinti. A modul első fele foglalkozik a nyelvjárásokkal a magyarban és a tanult idegen nyelvben. Természetesen itt sem törekszünk aprólékosságra és teljességre: a modul magyar nyelvvel kapcsolatos feladatait úgy állítottuk össze, hogy hangtani, alaktani és szókinccsel kapcsolatos nyelvváltozati jelenségekre egyaránt legyen példa.

Fontosnak tartjuk, hogy a tanulók tudjanak a magyar nyelv változatairól (itt elsősorban területi nyelvváltozatokról lehet szó), de nem várjuk el, hogy ezek minden jellegzetességét megtanulják: úgy gondoljuk, hasznosabb, ha inkább a nyelvjárások, számukra „furcsa” nyelvi jelenségek iránti toleranciára hívjuk fel a figyelmet. Akárcsak az előző modulban, itt sem zárjuk ki a lehetőséget arra, hogy egy-egy magyar nyelvjárással kicsit többet foglalkozzanak: ha például van saját gyűjtésű nyelvjárási anyagunk, használjuk fel az órán.

Mint a nyelvi anyagok összeállításánál általában, most is ügyeltünk arra, hogy szó essen a tanult idegen nyelvek nyelvváltozatairól, ezért angol és német nyelvre is kidolgoztunk egy feladatsort.

Az idegennyelv-tudás fontossága miatt került be a modulba a közvetítő nyelvek témája is: az angol nyelv ugyanis legtöbb beszélője számára nem anyanyelv, hanem közvetítő nyelv. Reméljük, a közvetítő nyelvekről, keveréknyelvekről szóló ismereteket is érdeklődéssel fogadják majd a tanulók.

RÁHANGOLÓDÁS

1. lépés: 1. feladat

T/1. 42. oldal
10 PERC

Tanári instrukciók

- Kérdezzük meg, van-e a diákok között olyan, akinek a rokonai vagy ismerősei az ország valamelyik távolabbi részén, esetleg a határon túl, tőlük messze laknak.
- Ha van ilyen, tudnak-e olyan szavakat, kifejezéseket mondani, amit gyakran hallanak ezektől a rokonoktól, ismerősektől, de ők nem használják?
- Nemcsak konkrét szavak lehetnek, hanem más jellegzetességek, pl. kiejtésben, névelőhasználatban, ragozásban stb. Soroljanak fel egy-két ilyen jellemzőt! Próbálják meg minél pontosabban körülírni az adott különbséget (ne csak annyit mondjanak, hogy „furcsán beszél”), ha a körülírás nem megy, akkor próbálják meg imitálni az adott beszédmódot!
- Lehetőleg adják meg azt is, hogy melyik területen él az adott beszélő, és jelöljék be vagy mutassák meg a térképen az adott területet!

Kiemelt készségek, képességek: nyelvi tapasztalat előhívása, topográfiai tájékozódás

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: frontális

Módszerek, eljárások: „gyűjtőmunka”, megbeszélés

Eszközök: Magyarország-térkép (a határon kívüli magyarlakta területek is szerepeljenek rajta)

A következő néhány órán arról lesz szó, hogy az ugyanazon nyelvet használók beszéde miképp térhet el egymástól aszerint, hogy a beszélők milyen távol élnek egymástól, illetve aszerint, hogy milyen társadalmi csoportokhoz tartoznak. A különböző nyelvváltozatokra idegen nyelvű (angol, német) példát is látunk majd.

1. Nyelvjárási jellegzetességek

- a) Van olyan ismerősöd, aki másképp beszél, mint te és a környezetekben élők? Idézd fel a beszéd-módját!
- b) Jegyezz le néhány jellegzetes szót, kifejezést, szerkezetet, amit használ! Írd le azt is, hogy te hogy mondanád ugyanezt!
- c) Mutasd meg a térképen, hogy hol él az illető! Természetesen határon túli területekre is gondolhatsz.

JELENTÉSTEREMTÉS

2. lépés: 2. feladat

T/2.

42. oldal

10-15 PERC

Tanári instrukciók

- A feladat célja annak felismerése (ha erre a ráhangolódás során nem volt példa), hogy egyes nyelvterületeken az általuk használt szavaktól különböző alakok létezhetnek ugyanabban a jelentésben. A közös megbeszélés során hívjuk fel a figyelmet arra is, hogy nagyon gyakran a leghétköznapiabb használati tárgyak, növény- és állatnevek stb. élnek nyelvjárási alakban.
- Minden diák kap egy kártyát, amin valamilyen nyelvjárási alak szerepel. Az „irodalmi nyelvi” megfelelőik legyenek kint a táblán vagy jól látható helyen. A feladatuk megtalálni a nyelvjárási alakhoz tartozó standard alakot. A feladat b) és c) részét közösen beszéljük meg.
- Ha nagyon sok a tanuló és kevés a rendelkezésre álló szó, akkor át lehet alakítani a feladatot: a kártyák egy részén a nyelvjárási, a többi kártyán pedig a „standard” alak szerepeljen. Keverjük össze a kártyákat, és minden diák húzzon egyet. A feladat ezután megtalálni az osztályban azt a diákot, akinél a kártyára írt szó (akár nyelvjárási, akár standard) párja van. Ha ez utóbbi megoldást választjuk, akkor a kérdések megválaszolása előtt mindenképpen ismertessünk és írjunk fel a táblára legalább néhány nyelvjárási alakot.

Kiemelt készségek, képességek: nyelvérzék, nyelvismeret

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni és frontális

Módszerek, eljárások: szókétyák összepárosítása

Eszközök: szókétyák

Néhány lehetséges példa a kétyákra (zárójelben a köznyelvi alak):
toportyán (farkas), pöszméte (egres), paszuly (bab), pulya (gyerek), tengeri (kukorica), levonó (matrica), pacuha (rendetlen), makuka (napraforgómag), stelázsi (konyhaszekevény), vánkos (párna), tikmony (tojás), furik (talicska), tócsni (burgonyalepény), kasita (kosár), kolompér (burgonya), lajbi (mellény), lipityóka (mérleghinta)

2. Szóalakok a nyelvjárásokban

a) Olvasd el a kapott kétyán levő szót! Kövesd a tanárod utasításait, és találd meg a szó párját!

a kapott szó:

ez a szó a párja:

b) Ha valamelyik szónak ismeritek más nyelvjárasi alakját, írjátok le azt is!

c) Szerintetek mi lehet az oka annak, hogy egy-egy dolgot különböző területeken másképp hívnak?

LEHETSÉGES MEGOLDÁS

b) További nyelvjárasi alakok lehetnek még:
lapcsánka, medvetalp (burgonyalepény), mag, szotyola, szotyí (napraforgómag), libikóka (mérleghinta), patrac (rendetlen), köszméte, büszke, biszke, pizske (egres), pityóka (burgonya), málé, törökbúza (kukorica)

3. lépés: 3. feladat

T/3.

43. oldal

10 PERC

Tanári instrukciók

- A feladat célja az, hogy (1) a tanórán is halljanak a diákok nyelvjárasi szöveget és (2) felismerjék ennek a legfőbb (ez esetben hangtani) jellegzetességét.
- Hallgassuk meg legalább háromszor a rögzített szöveget! A szöveg egy dunántúli nyelvjárás egyik jellegzetességét emeli ki: *t* előtt az egyéb nyelvjárásokban hosszú felső nyelvállású magánhangzók (*i, ú, ű*) megrövidülnek, és pótlónyúlásként a *t* geminálódik, azaz hosszú lesz.

- Megjegyzés: az adott nyelvjárásnak más jellegzetességei is vannak (pl. megkülönbözteti a nyílt e és zárt ě hangot). A feladat ezekre külön nem hívja fel a figyelmet, de ha a diákok maguktól észreveszik ezeket a hangzó szövegben, azt a „megoldások” között szintén tüntessük fel.
- Ha az osztály tagjai éppen ennek a dunántúli nyelvjárásnak a beszélői (Észak-Nyugat-Dunántúl), akkor a szöveg meghallgatása után a tanár olvassa fel a szöveget „standard” köznyelvi kiejtéssel is, és így hasonlítsák össze a szövegeket.

A „standard” kiejtés: A nagynéném tanító volt, amíg nyugdíjba nem ment. Nyugdíjasként eljárt irodákat, lakásokat takarítani. A múlt héten munka közben rosszul lett, ki kellett hívni hozzá a mentőket. Úton a kórház felé leállt a szíve, és újra kellett éleszteni. Amint beértek, vitték is a műtőbe.

A nyelvjárási kiejtés (a hangfelvételen ez hallható):

A nagynéném tanító volt, amíg nyugdíjba nem ment. Nyugdíjasként eljárt irodákat, lakásokat takarítani. A múlt héten munka közben rosszul lett, ki kellett hívni hozzá a mentőket. Utton a kórház felé leállt a szíve, és újra kellett éleszteni. Amint beértek, vitték is a műtőbe.

Kiemelt készségek, képességek: nyelvérzék, nyelvismeret

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni, majd frontális megbeszélés

Módszerek, eljárások: szöveghallgatás, adatelemzés

Eszközök: magnó vagy CD-lejátszó, kazetta vagy CD

A beszélt nyelvekre általában jellemző, hogy nem egységesek, különböző változataik vannak. A változatok lehetnek egy-egy területre vagy egy-egy társadalmi csoportra jellemzőek.

A nyelv elterjedési területének egy-egy részterületére jellemző változatokat NYELVJÁRÁSOKnak, tájnyelvnek vagy idegen szóval DIALEKTUSOKnak nevezzük. A nyelvészetnek a nyelvjárással foglalkozó ága a dialektológia.

A társadalmi csoportokra jellemző nyelvváltozatokat SZOCIOLEKTUSOKnak nevezzük, ezekről később ejtünk szót.

A különböző nyelvjárássok, illetve szociolektusok többféle módon térhetnek el egymástól: SZÓKINCSEBEN, ALAKTANBAN, MONDATTANBAN, KIEJTÉSBEN (HANGTANBAN) vagy ezek közül egyszerre több dologban is. A fenti feladatban szókincsbeli eltéréseket tanulmányoztatok, az alábbi feladatok pedig hangtani, alaktani, mondattani különbségekre koncentrálnak majd.

A legtöbb nyelvnek van egy úgynevezett KÖZNYELVI változata. A köznyelv nem egy területre vagy társadalmi csoportra jellemző – a különböző nyelvjárássok és szociolektusok beszélői is könnyen megértik, és szükség esetén használni tudják. A mai magyar köznyelv az északkeleti nyelvjárásból alakult ki, talán ahhoz áll a legközelebb. Magyarországon bevett gyakorlat a televíziózásban, a rádióban, az újságírásban (különösen a közszolgálati – tehát nem kereskedelmi – médiában), valamint az oktatásban a köznyelvi változatot használni, bár meg kell jegyezni, hogy egyre több műsorban hallhatunk valamilyen nyelvjárást vagy szociolektust beszélőket is.

3. **Figyelmesen hallgasd meg a következő hangfelvételt! Egy magyarországi nyelvjáráss (Észak-Nyugat-Dunántúl) jellegzetességét figyelheted meg.**

- a) Első lépésként írd le azokat a szavakat a hallott KIEJTÉS SZERINT, amelyek számodra furcsán hangzottak!
- b) Mi a furcsa számodra ezekben a szavakban? Te hogyan ejtenéd ki őket?

A HALLOTT KIEJTÉS	AZ ÉN KIEJTÉSEM

- c) Használd hangtani ismereteidet! Hogyan fogalmaznád meg a különbséget hangtani fogalmakkal?

4. lépés: 4. feladat

T/4. 44. oldal
10 PERC

Tanári instrukciók

- A feladat célja egy alaktani (igeragozási) nyelvjárási sajátosság bemutatása, annak összehasonlítása a diákok saját nyelvváltozatának igei paradigmájával.
- Ennél a feladtnál is, akárcsak az előzőnél, tegyük világossá, hogy nem ez az egyetlen olyan vonása az adott dialektusnak, amely a többitől megkülönbözteti, de egy nyelvjárás teljes „feldolgozása” rengeteg időt venne igénybe.
- Ha a tanulók éppen ennek az észak-kelet-magyarországi nyelvjárásnak a beszélői, akkor összehasonlításként olvassuk fel az 1–3. mondatokat köznyelvi változatukban, majd a kettőt összehasonlítva oldjuk meg a feladatot:
 - *Minél magasabb a felbontás (a pixel), annál jobb képet kapsz a mélységből, és persze minél mélyebb a víz, annál többet látsz.*
 - *Mit csinálsz, fiam, te, nem adsz Lacinak enni? Nem szedsz neki, fiam?*
 - *Ha ilyen rosszakat mond(a)sz mindenkinek, nem fog senki se szeretni. Meg is fogsz érte szenvedni.*

Kiemelt készségek, képességek: nyelvérzék, nyelvismeret

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni, majd frontális

Módszerek, eljárások: adatelemzés, megbeszélés

4. Az alábbi mondatok az egyik északkelet-magyarországi nyelvjárás egy alaktani jellegzetességét mutatják be.

- *Minél magasabb a felbontás (a pixel), annál jobb képet kapol a mélységből, és persze minél mélyebb a víz, annál többet látol.*
- *Mit csinálsz, fiam, te, nem adol Lacinak enni? Nem szedel neki, fiam?*
- *Ha ilyen rosszakat mondol mindenkinek, nem fog senki se szeretni. Meg is fogol érte szenvedni.*

- a) Gyűjts példákat: a te nyelvjárásodban mikor milyen végződése van az egyes szám második személyű jelen idejű igealakoknak? Használj hangtani fogalmakat a szabály megfogalmazásakor! Megegyezik ez a standard, köznyelvi változattal, amit például a filmekben, tévében, rádióban hallasz?
- b) Ehhez képest a fenti nyelvjárásban milyen szabály alapján történik az igei toldalékolás?
- c) Az alábbi táblázat segítségével összefoglalhatod a köznyelvi és az északkelet-magyarországi nyelvjárás közti ragozási különbséget! Töltsd ki a táblázatot igékkel, mindegyik cellában legalább két ige szerepeljen!

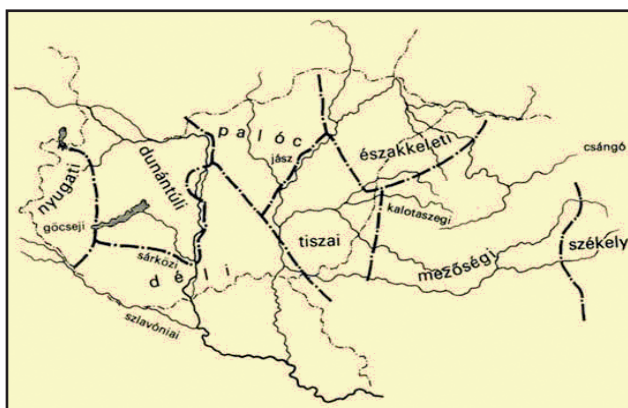
AZ IGETŐ UTOLSÓ MÁSSALHANGZÓJA	KÖZNYELVI	ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGI
-l	csinál-sz	csinál-sz

Az északkelet-magyarországi nyelvjárás egyik jellegzetessége, hogy másképpen történik az igeek egyes szám második személyű toldalékolása. Míg a köznyelvben elsősorban az -sz végződés használatos (szed-sz, lát-sz, kap-sz, ad-sz stb.), és az -l csak akkor jelenik meg, ha az ige tő s, z vagy sz hangra végződik (olvas-ol, vesz-el, fáz-ol), addig ebben a nyelvjárásban a két toldalék más eloszlásban jelenik meg. Sokkal kiterjedtebb az -l végződés használata (lásd a fenti példákat), és csak akkor használatos az -sz toldalék, ha a tő utolsó mássalhangzója -l: pl. él-sz, repül-sz.

(Megjegyzés: a nyelvjárásban egyes beszélőknél még a csinálol, meghalol alakok is előfordulnak, ahol a tő is -l-re végződik és a toldalék is -l, de ezekre azt mondhatjuk, hogy elszigetelt esetek: *él-el, *repül-öl, *száll-ol alakok ebben a változatban sem léteznek.)

A magyarban NYOLC KÜLÖNBÖZŐ NYELVJÁRÁST szokás elkülöníteni, de ezek között van olyan is, amelyet több változatra lehetne bontani, mert nem teljesen egységes. A magyar nyelvjárások ezzel együtt kevésbé térnek el egymástól, leginkább hangtani és szókincsbeli különbségeket találunk közöttük, és a különböző nyelvjárások beszélői általában KÖLCSÖNÖSEN MEGÉRTIK EGYMÁST. A 2. feladatban szókincsbeli eltérésekre láttatok példát. A 3. feladat egy jellegzetes hangtani-kiejtésbeli eltérést mutatott be, a 4. feladatban pedig egy alaktani (igeragozási) sajátosságot ismertettek meg.

Az alábbi térképen látható a nyolc nagyobb magyar nyelvjárás (nagyobb betűkkel jelölve): NYUGATI (vagy nyugat-dunántúli), DUNÁNTÚLI, DÉLI (vagy dél-alföldi), PALÓC, ÉSZAKKELETI, TISZAI (vagy keleti), MEZŐSÉGI, illetve SZÉKELY. Kisebb betűmérettel szedve néhány kisebb (kevesebb ember által beszélt) nyelvjárás neve látható. Természetesen az egyes nyelvjárásokat nem lehet éles földrajzi határral elválasztani: az érintkező területeken gyakran több nyelvjárásra jellemző jelenségek is megfigyelhetők.

Forrás: Balassa Iván – Ortutay Gyula: Magyar néprajz. Corvin, Bp. 1979

A nyelvjárások közti kölcsönös megérthetőség nem minden nyelvre jellemző. Egyes nyelveknek – főleg azoknak, amelyeket egymástól elszigetelt, nehezen átjárható területeken vagy sok apró tartományra osztott országokban beszélnek – a dialektusai az idők során annyira különbözővé váltak, hogy akár külön nyelveknek is lehetne őket tekinteni. Egy dél-olaszországi beszélő például nehezen boldogul a saját nyelvjárásával az északolasz városokban; Pekingben és Hongkongban is kínaiul beszélnek, de a két változat közt akkora különbségek vannak, hogy azok akár a kínaiul nem beszélő, de elég figyelmes hallgató számára is érzékelhetők lehetnek. Kínában évszázadokon keresztül tiltva volt az országon belüli költözés, így az egyes területi változatok egyre jobban elszigetelődtek.

Tulajdonképpen nincsenek nyelvészeti kritériumai annak, hogy mikortól (milyen fokú különbözőség esetén) nevezhetünk két nyelvjárást két külön nyelvnek. Egy norvégul és egy dánul beszélő könnyebben megérti egymást, mint egy Pekingben és egy Sanghajban élő kínai; a norvégot és a dánt mégis külön nyelveknek tekintjük. Ennek legtöbbször kulturális és történelmi-politikai okai lehetnek, nyelvészetileg akár ugyanazon nyelv dialektusainak is hívhatnánk ezt a két nyelvet.

MEGOLDÁSOK

- a) A köznyelvi változatban általában -sz ragot kapnak az igék ebben az alakban, és csak akkor van -l végződés, ha az igető susogó vagy sziszegőhangra (szibilánsra, de ezt a kifejezést nem kell ismerniük!) végződik. (Ezek: s, zs, sz, z, cs, dzs, de zs, cs és dzs végű magyar igetövek nincsenek, tehát ha a diákok a s, sz, és z hangokat adják meg, azt jó megoldásnak kell tekinteni.) Az él-sz ~ mond-asz különbség („kötőhangzó”) leírása (ez esetben szükségtelenül) megbonyolítaná a feladatot, ezért a diákoknak tegyük világossá, hogy a kétféle alakot kezelhetik ugyanazon típusban.
- b) A nyelvjárásban általában -l végződést találunk, csak akkor jelenik meg -sz végződés, ha a tő utolsó mássalhangzója -l-.

1 órányi feladatot javasolunk a tanult idegen nyelvi nyelvjárások tanulmányozására, azt gondoljuk, ennél részletesebb elemzést nem ennek a tárgynak a keretein belül kell adnunk. Az óra első (a modul 5.) feladata közösen végezhető, az óra maradék idejére az angollal (A változat) és némettel (B változat) kapcsolatos feladatokat dolgoztunk ki, melyek párhuzamosan is végezhetőek. Ezek a feladatok minimális nyelvtudással (fél, max. 1 évnyi tanulás után) megoldhatók.

Sajnos nincsen lehetőségünk minden, magyarországi iskolában oktatott idegen nyelvhez feladatokat alkotni. Reméljük, az angol és a német a tanulók nagy részét „lefedi”.

Ugyancsak meg kell jegyezni, hogy a nyelvek különbözőségei miatt ezeket a feladatsorokat nem lehetett egyforma nehézségűre vagy egyformán szórakoztató jellegűre csinálni, ezért előfordulhat, hogy az egyik nyelvet tanuló csoport könnyebben, kevesebb idő alatt boldogul a jelenségekkel, mint a másik. Ha az egyik csoport jóval hamarabb végezne, mint a másik, megoldható, hogy némi segítséggel a tanulók bekapcsolódjanak a még dolgozó csoport munkájába – még ha a vitás esetekhez nyelvtudás hiányában nem is tudnak hozzászólni; ha a csoport egyik tagja magyaráz nekik, ők is sokat tanulhatnak egy ilyen feladatból. A feladat megoldása végén, ha erre jut idő, a két csoport röviden összefoglalhatja az egész osztálynak, hogy mik voltak az adott nyelvváltozat jellegzetességei.

Javasoljuk, hogy az idegen nyelvvel kapcsolatos feladatok előtt konzultáljunk a nyelvtanárral (ha erre lehetőség van, akár részt is vehet az órán).

5. lépés: 5. feladat

T/5. 46. oldal
10 PERC

Tanári instrukciók

- Rövid páros munka után beszéljünk arról, hogy hány különböző országban beszélnek az angolt anyanyelvként vagy hivatalos nyelvként.
- A cél az, hogy eddigi ismereteik alapján saccolják meg, a magyarhoz vagy a kínaihoz hasonlítanak-e jobban az angol nyelvjárások a kölcsönös megérthetőség alapján.
- Mutassunk rá, hogy a legtöbb ember által beszélt angol nyelvjárások (azaz pl. az amerikai angol és a brit angol stb.) kölcsönösen érthetőek, így tehát inkább a magyarhoz állnak közelebb.
- Vitassuk meg, hogy mi lehet ennek az oka: hiszen az angol nyelvterületek egymástól való távolsága alapján jóval nagyobb különbségeket várnánk.
- A vitában felhasználható szempontok pl.: egyrészt nem telt még el olyan nagy idő pl. az ausztráliai nyelvterület benépesítése óta, és az elszigeteltség pl. Nagy-Britannia és Amerika vagy Ausztrália között a modern korban már nem jelentős: nincs átjárhatatlanság. Meg lehet említeni az angol nyelv növekvő „világnyelvi” szerepét is: pl. az amerikai filmiparnak köszönhetően az amerikai angol sok ember számára ugyanolyan ismert és érthető, mint a brit angol.
- Megjegyzés: ha az osztályban nem mindenkinek az angol a fő tanult nyelve (tehát a továbbiakban majd más nyelvi feladatot oldanak meg), akkor is folytatható a beszélgetés az egész osztállyal, mert az angol nyelvterületekről valószínűleg azoknak a diákoknak is van elegendő ismeretük, akik nem tanulnak angolt. Ha az osztályban minden diák csak németül tanul, akkor a kezdő kérdés feltehető a némettel kapcsolatban, és ugyanúgy lefolytatható a beszélgetés.
- A feladat jó esetben át is vezethet a következőhöz (természetesen csak angol nyelv esetén): haladó angoltudás esetén rá is kérdezhetünk, hogy milyen szókincsbeli különbségeket ismernek az egyes területi változatok között (elsősorban brit, amerikai, esetleg ausztrál angol). Ez esetben lehet, hogy maguktól is felsorolják azokat a szavakat, amik a 6. feladat táblázatában vannak.

Kiemelt készségek, képességek: előzetes tudás aktivizálása, becslés, magyarázatkeresés

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: páros, frontális

Módszerek, eljárások: páros megbeszélés (2-3 perc), majd frontális összegzés

5. Hol beszélnek angolul?

- a) Dolgozzatok párban! Soroljatok fel néhány (legalább 5-6) országot, ahol az angol hivatalos nyelv!
- b) Beszélgetsetek közösen arról, hogy a különböző területeken beszélt angol nyelvjárások beszélői mennyire érthetik egymást kölcsönösen! Mi lehet ennek az oka?

MEGOLDÁS

Nagy-Britannia, Egyesült Államok, Írország, Kanada, Ausztrália, Dél-Afrikai Köztársaság, Új-Zéland stb.

6. lépés: 6. feladat

A) változat

T/6.

46. oldal

10 PERC

Tanári instrukciók

- A feladat célja annak belátása, hogy (akárcsak a magyar esetében) ugyanazoknak a dolgoknak más angol területeken más-más nevük van, sőt, egy-egy szó különböző jelentésekkel él a különböző területeken. A megoldás után röviden beszéljünk a diákokkal arról, hogy vajon miben hasonlít ez a szókincsbeli különbség a magyar nyelv egyes nyelvjárásai közti különbségekhez (lásd 2. lépés, 2. feladat), illetve miben különbözik. Pl. egy magyar tájszó nem biztos, hogy minden magyar beszélő számára érthető, míg az angol nyelv elterjedtsége miatt egy brit beszélő gond nélkül megérti, hogy mi az a *French fries*, és fordítva. Félreértések esetleg az *underground (tube)* (brit angol 'földalatti') ~ *subway* (brit angol 'aluljáró', amerikai angol 'földalatti') ~ *underpass* (amerikai angol 'aluljáró') típusú átfedések miatt lehetnek.

Kiemelt készségek, képességek: nyelvérzék, idegennyelvi kompetencia (angol)

Célcsoport – differenciálás: angolul tanuló diákok

Munkaformák: szótárázás esetén kiscsoportos, egyébként lehet páros vagy egyéni

Módszerek, eljárások: szótárhasználat, feladatmegoldás, megbeszélés

Eszközök: csoportonként legalább 1 angol–magyar középszótár, haladó angoltudás esetén egynyelvű szótár is használható

6. Ezt a feladatot azok oldják meg, akik angolul tanulnak!

- a) Az alábbi táblázat olyan szavakat tartalmaz, amelyek más alakban élnek az Egyesült Államokban, mint Nagy-Britanniában. Szótár segítségével vagy anélkül töltsétek ki a táblázatot! Ha nehezen megy, kérjétek segítséget nyelvtanároktól!

NAGY-BRITANNIA	USA	MAGYAR JELENTÉS
chips	French fries	
lorry		kamion
	trash	szemét, hulladék (főnév)

subway	underpass	
	subway	földalatti (metró)
lift		lift

- b) Melyek azok a szavak, amelyeket már ismertetek? Hol találkoztatok ezekkel?
- c) Ismertek még hasonló brit–amerikai szó párokat?

MEGOLDÁSOK

a)

NAGY-BRITANNIA	USA	MAGYAR JELENTÉS
chips	French fries	sült krumpli, hasábburgonya
lorry	truck	kamion
litter	trash	szemét
subway	underpass	aluljáró
underground	subway	földalatti (metró)
lift	elevator	lift

6. lépés: 7. feladat

B) változat

T/7.

47. oldal

10 PERC

Tanári instrukciók

- A feladat célja (1) bemutatni néhány német szó nyelvjárási változatait, ha ez esetleg a nyelvről nem történt volna meg; (2) rámutatni arra, hogy a magyarban található német jövevényszavak nagyon nagy része a bajor–osztrák nyelvjárásból került a nyelvbe.
- Minden csoportban legyen legalább egy olyan diák, aki jó németből, és szükség esetén a többieket is segíteni tudja a feladatok megoldásában. A feladat megoldásának sikere függhet attól, hogy németórán egy egységes nyelvátváltozatot tanulnak-e a diákok: ezért óra előtt esetleg érdemes konzultálni a nyelvtanárral. (Pl. ha következetesen ausztriai németet tanulnak vagy valamely németországi németet, akkor a feladatban szereplő szavak elkülönítése nem lehet probléma.)
- Mielőtt a b) feladat megoldására rátérnének, az a) feladatra adott válaszokat mindenképp ellenőrizzük, mert a b) megoldása az a) helyes megoldásaira épül.

Kiemelt készségek, képességek: nyelvérzék, idegennyelvi kompetencia (német)

Célcsoport – differenciálás: németül tanuló diákok

Munkaformák: kiscsoportos

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás, megbeszélés

Eszközök: csoportonként 1 német–magyar középszótár

7. Ezt a feladatot azok oldják meg, akik németül tanulnak!

- a) Az alábbiakban kétféleképpen adtuk meg néhány étel és zöldség német elnevezését: egy ausztriai és egy németországi változatban. Az ismeretlen szavak jelentését keressétek ki szótárból! Találjátok ki, hogy az egyes párokban melyik szó az ausztriai német, és azt húzzátok alá! Ha nehezen megy, kérjétek nyelvtanároktok segítségét vagy használjátok szótárt!

Hackfleisch – Faschiertes	<i>Ribisel – Johannisbeete</i>
Bröthen – Semmel	Kipfel – Hörnchen
Tomaten – Paradeiser	Kukuruz – Mais
<i>Blumenkohl – Karfiol</i>	

- b) Melyik alakok hasonlítanak jobban a magyar megfelelőikre? Szerintetek ennek mi lehet az oka?

MEGOLDÁSOK

- a) ausztriai német: *Ribisel, Faschiertes, Kipfel, Semmel, Kukuruz, Paradeiser, Karfiol*
 A jelentések (a magyarral való hasonlóság alapján akár szótár nélkül is kitalálható): *Ribisel* = ribizli, *Faschiertes* = fasírt, *Kipfel* = kifli, *Semmel* = zsemle, *Kukuruz* = kukorica, *Paradeis(er)* = paradicsom (tsz.), *Karfiol* = karfiol
- b) Az ausztriai német alakok nagyon hasonlítanak a magyarra. Ennek oka az, hogy a megfelelő magyar alakok mind német jövevényszavak, amelyek (a közelség, a gyakori érintkezés miatt) az ausztriai német változattól kerültek a magyarba.

7. lépés: 8. feladat

A) változat

T/8.

47. oldal

15–20 PERC

+ Az ismeretközlő szöveg elolvasása – lásd a 9. feladat után

Tanári instrukciók

- A feladat célja az, hogy a diákok találkozzanak egy olyan angol nyelvváltozattal (Black English), amely jelentősen különbözik az általuk tanult és ismert angol nyelvváltozattól, és megismerjék ennek néhány jelenségét, felfedezzék a nyelvváltozatok közti eltéréseket.

- A Black English az amerikai angolnak egy nem standard változata. Érdekessége, hogy a fekete közösségek tagjai beszélik, tehát nem területi, hanem társadalmi nyelvváltozat. (Természetesen ez nem azt jelenti, hogy minden fekete bőrű amerikai Black English-t használ; csak azok, akik ilyen közegben nőttek fel.)
- A feladat olyan jelenségekre koncentrál, amelyek kb. 1 évnyi angoltanulás után a gyengébben tudóknak is fel kell, hogy tűnjenek: a kopula elhagyása az azonosító és tulajdonságot kifejező mondatokból; kettős tagadás; a jelen idő egyes szám 3. személyt jelölő -s rag elhagyása az igékről; a *be* létige ragozatlan alakjának használata általánosság kifejezésére.
- Szükség esetén óra előtt konzultáljunk a feladatról a nyelvtanárral, és ha kell, osszuk be nyelvtudás szempontjából heterogén csoportokba a diákokat, hogy minden csoportban legyen legalább egy diák, aki a jelenségek felismerésére képes.

Kiemelt készségek, képességek: nyelvérzék, idegen nyelvi kompetencia (angol)

Célcsoport – differenciálás: angolul tanuló diákok

Munkaformák: egyéni vagy páros; szükség esetén kiscsoportos, lásd tanári instrukciók

Módszerek, eljárások: adatelemzés, fordítás

8. Az alábbi angol mondatokat az Egyesült Államokban jegyezték le különböző emberektől, különböző városokban. Nem hibás mondatokról van szó, valóban létezik olyan nyelvváltozat, amelyben ezeket így mondják. Minden bizonnyal eléggé eltérnek attól az angoltól, amit ti tanultok.

The coffee cold. 'A kávé hideg.'

That my bike. 'Az az én biciklim.'

He sick today. 'Nem érzi ma jól magát.'

They talkin' about school now. 'Most az iskoláról beszélnek.'

My father, he work there. 'Az apám ott dolgozik.'

Johnny he never know nothin'. 'Johnny sose tud semmit.'

- Mi hiányzik vagy mik hiányoznak ezekből a mondatokból, ami az általatok tanult angolban megvan?
- Fordítsátok le a mondatokat arra az angolra, amelyet ti tanultok angolórán!
- Figyeljétek meg, hogyan működik a tagadás ebben a nyelvváltozatban! A magyarra vagy az általatok tanult angolra hasonlít jobban? Válaszotokat indokoljátok!
- Hasonlítsátok össze az alábbi mondatpárokat!

The coffee cold. 'A kávé hideg'

The coffee be cold there. 'A kávé ott mindig hideg.'

John late. 'John késik.'

John be late. 'John mindig elkésik.'

Do you be happy? 'Boldog vagy (általában)?'

You happy? 'Most boldog vagy?'

Mit lehet elmondani a *be* ige használatáról ebben a nyelvváltozatban?

- e) Fordítsátok le az alábbi mondatokat erre a nyelvváltozatra! Zárójelben megadtuk a standard angol változatot (amit ti is tanultok angolórán).

Tim sose mond el nekem semmit. (Tim never tells me anything.)

Barney mindig beteg. (Barney is always sick.)

Alvin (ő) nagyon boldogtalan. (Alvin is very unhappy.)

Az előző feladat az amerikai angol egyik nyelvváltozatáról, a Black English-ről szólt. A Black English az amerikai angolnak egy nem standard (nem köznyelvi) változata. Érdekessége, hogy a fekete közösségek tagjai beszélik, tehát nem területi, hanem társadalmi nyelvváltozat. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy minden fekete bőrű amerikai Black English-t használ; csak azok, akik ilyen közegben nőttek fel.

MEGOLDÁSOK

- a) hiányoznak
 – a létige (*be*) ragozott alakjai az azonosító vagy tulajdonságot kifejező mondatokból
 – a jelen idő egyes szám 3. személyt jelölő -s rag az igékről
- b) – The coffee is cold. The coffee's cold.
 – That is my bike. That's my bike.
 – He is sick today. He's sick today.
 – They are talkin' about school now. They're talkin' about school now.
 – My father works there. My father, he works there.
 – Johnny never knows anything. Johnny doesn't ever know anything. (Esetleg: Johnny, he never knows anything.)
- c) Dupla tagadás, a magyarhoz hasonlóan. A standard angolban a *He doesn't know nothing* típusú, dupla tagadást tartalmazó mondatok nem jólformáltak. A magyarban viszont az olyan mondatok nem jók, mint a **Mari semmit tud*.
- d) A *be* igealak ezekben a mondatokban a tulajdonság vagy az állapot tartósságára, állandóságára, rendszerességére utal. Fontos, hogy a mondatban ez esetben sem állhat más ige!
- e) – Tim never tell me nothing.
 – Barney (always) be sick.
 – Alvin, he very unhappy. Alvin, he be very unhappy.

7. lépés: 9. feladat

B) változat

T/9.

49. oldal

15–20 PERC

+ Az ismeretközlő szöveg elolvasása

Tanári instrukciók

- A feladat célja az, hogy a tanulók találkozzanak egy, az általuk tanult és ismert német nyelvváltozattól különböző változat néhány különleges nyelvtani jelenségével, felfedezzék az ezek között levő eltéréseket.
- A feladat olyan jelenségekre koncentrál, amelyek kb. 1 évnyi némettanulás után a gyengébben tudóknak is fel kell hogy tűnjenek: a megszokott német mondatalkotási szabályoktól eltérően (állító mondat: alany – ige – többi mondatrész; kérdő mondat: ige – alany – többi mondatrész) a segédigétlen mondatokat is a *tut* ige mintegy segédigei használatával oldja meg ez a változat. (Amúgy ez a nyelvváltozat a németnek egy nem standard, informális változata, kicsit a magyar suk-süköléshez hasonló, de még annál is jobban kezd most már elterjedni.)
- Szükség esetén óra előtt konzultáljunk a feladatról a nyelvtanárral, és ha kell, osszuk be nyelvtudás szempontjából heterogén csoportokba a diákokat, hogy minden csoportban legyen legalább egy diák, aki a jelenségek felismerésére képes.

Kiemelt készségek, képességek: nyelvérzék, idegen nyelvi kompetencia (német)

Célcsoport – differenciálás: németül tanuló diákok

Munkaformák: egyéni vagy páros; szükség esetén kiscsoportos, l. tanári instrukciók

Módszerek, eljárások: adatelemzés, fordítás

9. Ebben a feladatban néhány olyan német mondatot láthattok, ami talán furcsa számotokra, mert eltér azoktól a szabályoktól, amelyeket németórán tanultatok.

Ich tu der Fehler korrigieren. 'Kijavítom a hibát.'

Tun Sie musizieren? 'Ön zenél?'

Tust du jeden Tag Klavier spielen? 'Te minden nap zongorázol?'

Hedi tut nicht arbeiten. 'Hedi nem dolgozik.'

Wir tun nicht trinken. 'Mi nem iszunk.'

A fenti mondatok alapján mit tudtok elmondani a *tun* ige használatáról?

- Jelentésanilag: ad-e valamilyen jelentéstöbbletet a mondatnak, vagy inkább semleges mondatokban szerepel?
- Mondattanilag: hogyan kell megalkotni
 - a kijelentő mondatokat?
 - a kérdőszó nélküli kérdő mondatokat?
 - a tagadó mondatokat?

- c) Alaktanilag: hogyan ragozódik a *tun* ige? Foglaljátok össze táblázatban, és találjátok ki a többes szám második személyű alakot!

	EGYES SZÁM	TÖBBES SZÁM
(1)		
(2)		
(3)		

- d) Ültessétek át a mondatokat arra a változatra, amelyet ti tanultatok vagy tanultok a németórán!
 e) Támasszátok alá az alábbi állítást! Használjatok sok példát!

A tun ige ebben a nyelvváltozatban úgy viselkedik, mintha segédige lenne (segédige pl. a können).

MEGOLDÁSOK

- a) jelöletlen, semleges jelen idő (tehát nem folyamatos, befejezett stb.)
 b) Kijelentő, ill. állító mondatok: a *tun* igét kell ragozni, és az áll az alany után közvetlenül. A „főige” (azaz amely valójában kifejezi az adott cselekvést) infinitívusban áll a mondat végén. Kérdőszó nélküli kérdő mondat: A *tun* ige ragozott alakjával kell kezdeni a mondatot, ezután jön az alany. A mondat további része úgy viselkedik, mint a kijelentő mondat esetében. Tagadó mondat: A *nicht* tagadószó a *tun* ige ragozott alakja után jön, ezt leszámítva a mondat ugyanolyan, mint az állító mondat.

c)

	EGYES SZÁM	TÖBBES SZÁM
1. személy	<i>tu(e)</i>	<i>tun</i>
2. személy	<i>tust</i>	<i>tut</i>
3. személy	<i>tut</i>	<i>tun</i>

- d) *Ich korrigiere es.
 Musizieren Sie?
 Spielst du auch Klavier?
 Er/Sie arbeitet nicht.
 Wir trinken nicht.*
- e) Ez kiderül abból, hogy a *tun* ige ragozódik, és a „főige” infinitívusban áll; a kérdő mondatot nem a főige, hanem a „segédige” ragozott alakja kezdi (vö. *Wollen Sie schwimmen?* 'Akar Ön úszni?'); a tagadó mondatban a *nicht* szócska a *tun* ragozott alakja mögé kerül.

8. lépés: 10. feladat

T/10. 50. oldal
15 PERC

Tanári instrukciók

- Osszuk az osztályt max. 5-6 fős csoportokba. Közös olvassák el a feladatban felvetett helyzetet, és válaszoljanak a kérdésekre.
- Vitassák meg közösen, hogy milyen módszert választanának, ha egy külföldivel mindenképpen meg szeretnék magukat értetni, de nem találnak közös nyelvet.
- Ők maguk is kitalálhatnak egy szituációt, de mi is kiadhatjuk nekik előre (lehetőleg minden csoportnak mást).
- Néhány javaslat kétszereplős szituációra:
 - egy turista útbaigazítást kér tőled,
 - egy külföldi étteremben szeretnél vörösbort és narancsos kacsát rendelni,
 - a boltodba betéved egy magyarul nem beszélő turista, és őt kell kiszolgálnod,
 - egy külföldinek el kell magyaráznod, hogy mi a somlói galuska,
 - egy külföldi szállodában fel akarod vitetni a bőröndjeidet a szobádba, és reggel 7-re kérsz ébresztőt,
 - metróellenőr vagy, és el kell magyaráznod egy turistának, hogy még egy jegyet kell vennie, mert az övé nem érvényes arra a metróvonalra.
- Ezután minden csoportból (idő hiányában két-három csoport megoldását hallgassuk meg) 2 diák játssza el az osztály előtt a választott szituációt, az ő általuk választott megoldási módszerrel: rajzolhatnak, mutogathatnak, használhatnak ismert nemzetközi szavakat, de ha a másik beszélő nyelvéből ismernek egypár szót, akkor azokat is, és persze mindezeket a módszereket egyszerre is. Beszéljük meg ezután az osztállyal, hogy vajon sikeres megoldási stratégiát választottak-e.

Kiemelt készségek, képességek: kommunikációs és előadói készség, kreativitás

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: csoportos (max. 5-6 fős csoportok)

Módszerek, eljárások: szituációs játék

Eszközök: a szituációk eljátszásához tábla és kréta vagy flipchart és filctoll

A nyelveknek olyan különböző változataik is lehetnek, amelyek aszerint különülnek el, hogy milyen társadalmi, etnikai, esetleg vallási csoportok használják őket. Ezeket a változatokat SZOCIOLEKTUSnak nevezzük. A 8. feladatban például találkozhattatok az amerikai angolnak egy olyan változatával, amely csak fekete beszélőkre jellemző (Black English), de az egyesült államokbeli angolban külön szociolektusa van a spanyol nyelvterületről érkező (mexikói, kubai) bevándorlóknak is. A magyarban viszonylag nehéz szociolektusokat elkülöníteni: eddig ugyanis semmilyen nyelvi jelenségről nem sikerült bizonyítani, hogy csak egy adott társadalmi csoportra lenne jellemző a használata.

A nyelvészetnek egy külön ága, a SZOCIOLINGVISZTIKA foglalkozik a különböző szociolektusok tanulmányozásával.

A szociolingvisztika azt is vizsgálja, milyen fő különbségeket fedezhetünk fel a férfi és női beszéd között. Egyes megfigyelések szerint az angolban egy férfi–női beszélgetésben a nő sokkal több „helyeslő kifejezést” (igazad van...; aha...; szerintem is... stb.) használ, mint a férfi. Ezzel szemben a férfiak gyakrabban és határozottabban váltanak témát a párbeszédben, mint a nők. Egyes nyelvekben léteznek olyan szavak, kifejezések, amelyek csak az egyik vagy a másik nemre jellemzőek. A magyarban pl. a cuki szót jóval gyakrabban használják a nők, mint a férfiak. A franciában az igent jelentő oui szót a nők gyakran belélegezve ejtik, vagyis úgy, hogy közben nem kifelé áramlik a levegő, hanem befelé, de ez a férfiak beszédében nem fordul elő.

Ugyancsak a szociolingvisztika kutatási területe a különböző csoportnyelvek vizsgálata is: ezek közé tartozik többek között a SZLENG, az ARGÓ és a ZSARGON, amelyekről a későbbiekben még szó lesz.

Az anyag következő részében az ún. KÖZVETÍTŐNYELVEKEL fogunk ismerkedni, amelyek szintén a szociolingvisztika kutatási területéhez tartoznak. Ennek során eddigi ismereteitek és tapasztalataitok alapján önállóan kell véleményt alkotnotok a közvetítőnyelvek természetéről, hasznosságáról, szükségességéről.

10. Ha nincs közös nyelv...

- Voltál már olyan helyzetben, hogy egy külföldivel egy-két szón kívül sehogy sem találtatok közös nyelvet? Milyen nyelven próbálkoztál te, és milyen nyelven ő? Sikerült végül kommunikálnod vele? Ha igen, hogyan? Oszd meg tapasztalataidat a csoportoddal!
- Beszéljétek meg a csoportban, hogy a hiányzó közös nyelv esetén milyen módszerekkel lehet még magunkat megértetni valakivel! Találjatok ki egy ilyen szituációt, és két ember játssza el az osztály előtt!
- A jelenetek megnézése után beszéljétek meg, mennyire volt sikeres a választott megoldási stratégia!

9. lépés: 11. feladat

T/11.

51. oldal

15-20 PERC

Tanári instrukciók

- a–b) A tanulók 4 fős csoportokban dolgozzanak. Minden csoport válasszon ki kettőt a megadott kérdések, vitatémák közül, és gyűjtsék össze érveiket, kérdéseiket, ellenérveiket a témával kapcsolatban. Ez kb. 5-10 percig tartson. Ezután a fennmaradó időben közösen térjünk ki a legprob-
lémasabb vagy legnépszerűbb vitatémára, és az egyes csoportok is vessék össze álláspontjukat.

- c) A beszélgetés után a csoportok mozaikolvasással olvassák el a különböző közvetítőnyelvekről szóló szöveget (azaz a csoport minden tagja kap egy vagy két bekezdést, amit elolvas, majd megosztják egymással a tartalmát), és ennek fényében tárgyalják meg a felvetett kérdést.
- Végül hallgassunk meg néhány érvet, szempontot közösen.

Kiemelt készségek, képességek: véleményalkotás, érvelés, álláspont kialakítása, önálló ismeretbővítés

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: csoportos (4 fős csoportok)

Módszerek, eljárások: irányított beszélgetés, illetve vita

11. Közvetítőnyelvek

- Alkossatok 4 fős csoportokat!
Mi jut eszetekbe arról a kifejezésről, hogy „közvetítőnyelv”?
- Az alábbi témák közül válasszatok ki kettőt, és beszéljétek meg, mit gondoltok a kérdésről!
Gyűjtsetek érveket, ellenérveket, kérdéseket a témával kapcsolatban!
A témák:
 - Mennyire lehetnek hatékonyak – főleg hosszú távon – azok a stratégiák, amelyeket a szituációs játékban választottatok (elsősorban a rajzolás és a mutogatás)?
 - Mit tudtok a mesterséges közvetítőnyelvekről? Mi a véleményetek a mesterséges nyelvek hasznosságáról, sikerességéről?
 - Szerintetek miért nem sikerült eddig egyetlen mesterséges közvetítőnyelvnek sem elterjedni?
 - Szerintetek van-e szükség mesterséges közvetítőnyelvre, vagy egyszerűbb egy természetes, beszélt nyelvet (pl. az angolt) megtenni általános közvetítőnek?
 - Képzéjétek el azt a lehetőséget, hogy valamely holt nyelvet felelevenítenek azzal a céllal, hogy az legyen közvetítőnyelv (lásd latin)! Jobb megoldás ez, mint egy mesterséges nyelv létrehozása?
- Az alábbi ismeretterjesztő szöveget osszátok fel a csoportban úgy, hogy egyik csoporttag kapja az első két bekezdést, a másik három a 3., 4., 5. bekezdést!
Mindenki olvassa el a saját részét, majd meséljétek el társaitoknak, hogy mit olvastatok!
Ezután vitassátok meg a csoportban a következő kérdést:
 - El tudjátok képzelni, hogy egy magyarra épülő pidzsin nyelv kialakuljon? Ha igen, milyen körülmények között? Ha nem, miért nem?

A közvetítőnyelvek – mint az elnevezés is mutatja – a különböző nyelveket beszélők közötti kommunikáció könnyítését szolgálják. Az írott történelem során több nyelv is játszott közvetítő szerepet: a latin például évszázadokon keresztül az oktatás fő nyelve volt Európa-szerte, a franciát pedig sokáig a diplomácia közös nyelveként használták. A XX–XXI. század legelterjedtebb közvetítő nyelve az angol, amelyet már valószínűleg többen beszélnek tanult nyelvként, mint anyanyelvként.

A lingua franca kifejezést gyakran a közvetítőnyelv szinonimájaként használják a nyelvészetben: mondhatjuk például, hogy napjaink lingua francája az angol. (Érdekesség, hogy létezett egy valószínűs közvetítőnyelv, amelyet így hívtak, és amely olasz, francia és spanyol nyelvi elemeket tartalmazó keveréknyelvként jött létre még az első keresztes hadjáratok idején.)

A világ számos területén beszélnek hasonló módon, két vagy több nyelv keveredéséből kialakult közvetítő nyelveket. Ezeket nyelvészeti szakszóval **PIDZSIN NYELVEK**nek (pidgin languages) nevezzük. A legtöbb pidzsin nyelv nagy kikötőkben (ahol a kereskedelem elkerülhetlenné tette a mindennapi kommunikációt) vagy különböző gyarmatosított területeken született, de tudunk fogolytáborokban létrejött pidzsinekről is. A pidzsinek nagy része az angolon vagy a francián alapul, valószínűleg azért, mert ez a két nép volt a legsikeresebb gyarmatosító; ezenkívül léteznek még spanyol, holland, arab, orosz és portugál alapú pidzsinek.

Ha egy pidzsin nyelv egy közösségben anyanyelvvé válik, akkor **KREOL**nak nevezzük (két különböző anyanyelvű, de egymással pidzsin nyelven érintkező szülő gyerekének például lehet kreol az anyanyelve). A pidzsin és a kreol tulajdonképpen ugyanannak a nyelvnek a különböző fejlődési stádiumai: mivel a pidzsin csak közvetítőnyelv, szókincse, nyelvtana is kisebb, egyszerűbb; a kreolok azonban anyanyelvként szolgálnak, így ezekben pl. jelentős szókincsbővülést figyelhetünk meg, és a nyelvtani rendszer is bonyolultabbá vált (szórendi kötöttségek, ragok megjelenése stb.).

Lelkes kutatók és nyelvészek többször próbálkoztak **MESTERSÉGES KÖZVETÍTŐNYELVEK** létrehozásával. Ezek közül néhány egész sikeres volt: pl. a volapük és az eszperantó – ám egyiket sem sikerült annyira elterjeszteni és népszerűvé tenni, hogy igazi közvetítő szerepet tölthessenek be.

10. lépés: 12. feladat

T/12.

53. oldal

KB. 15 PERC

Nem kötelező, elhagyható feladat

Tanári instrukciók

- A feladat célja megmutatni egy pidzsin nyelvű szöveget azoknak a tanulóknak, akiknek az előző szöveg és feladat felkeltette az érdeklődését.
- A feladat megfelelő érdeklődés esetén órán is megoldható vagy otthonra önálló szorgalmi munkának adható, de el is hagyható.
- Különböző szintű angol nyelvtudás esetén csoportokban is meg lehet oldani. Konzultáljunk egy angol nyelvtanárral: ha úgy ítéli meg, hogy a feladat megoldható, akkor ő maga is felolvashatja a szöveget (ha elérhető az óra időpontjában): a hangzó változat ugyanis jobban felkeltheti a tanulók érdeklődését, mint az írott.
- Ha csak kevés idő áll rendelkezésre, meg is rövidíthetjük a szöveget úgy, hogy csak 2-3 mondatot olvasunk el belőle.
- A szöveg forrása: John E. Reinecke: *Language and Dialect in Hawaii: A Sociolinguistic History to 1935*, szerk. S. M. Tsuzaki (Honolulu, 1969, University Press of Hawaii)

Kiemelt készségek, képességek: nyelvrész, nyelvtudás, logikus gondolkodás, előfeltevések megfogalmazása

Célcsoport – differenciálás: angolul legalább haladó szinten beszélő diákoknak

Munkaformák: egyéni

Módszerek, eljárások: ismeretlen nyelvű szöveg olvasása, elemzése

12. Az alábbi szöveg egy újszövetségi történet (A tékozló fiú, angolul: *Prodigal son*) hawaii–angol pidzsin nyelven megírt változatából egy részlet.

PRODIGAL SON GET TOO MUCHEE NICE KIND LUAU

One time old man he got two son, speak inside Bible. ... One old son and one young son. This young son he too much pakiki, he speak the old man, „Give me my share – I like go nother prace. I tired dis prace.”

So papa he give his share and the old brother his share – all same half half.

Pretty soon bimeby young son he go nother prace look see. He trow away everythings he got. He lose all money. He make big luau, he drink plenty okolehao, play card, anykine he do. He find plenty wahine, make big time.

Bimeby, money all pau. Ikane pau, kaukau pau. Everyting pau. He look see jobs but no kind find. Erri prace he go – speak me too sorry dis time, country got dispression dis time, no home hanahana gotch.

He speak: „Auwe, wasamatta for me dis time too much pilikia.” ... Erribody speak dis fella no more good. Auwe for dis fella dis time no more luau. He eat any kine kaukau. ...

Bimeby dis fella he tink „plenty man work my father prace. Papa he got all kine good kaukau, more betta I go home stop. If old man he huhu me, I speak him nice ting. Me speak I too much sorry. Maybe bimeby erriting more betta.” ...

- A részlet elolvasása után húzd alá a szövegben azokat a szavakat, kifejezéseket, amelyek egész biztosan a hawaii nyelv elemei! Honnan ismerted fel őket? Felépítésüket tekintve milyenek ezek a szavak?
- A szövegből vett példákkal támaszd alá azt az állítást, miszerint a pidzsin nyelvekre az alapnyelvhez képest egyértelmű nyelvtani egyszerűsödés jellemző!
- Meg tudod érteni a szöveget az idegen elemek jelentésének ismerete nélkül? Ellenőrizd a modul végén található szójegyzékben, hogy helyesek voltak-e a feltételezéseid!

REFLEKTÁLÁS

11. lépés: 13. feladat

T/13.

54. oldal

10–15 PERC

Az előző feladatoktól függően

Tanári instrukciók

- A modul végén a diákok a kilépőkártya segítségével fogalmazzák meg, hogy milyen új ismeretekkel, szempontokkal ismerkedtek meg. Mivel sok kérdést tettünk fel, és kevés rá az idő, ezek egy részét (vagy egészét) házi feladatként is meg lehet válaszolni, de semmiképpen sem hagyható el, mert a benne megfogalmazott szempontokat a következő modulban a viták során remélhetőleg hasznosítani tudják majd a tanulók, továbbá mert itt nyílik módjuk a modulban megértettek saját kontextusba vonására, a tudatosításra.

Kiemelt készségek, képességek: önálló vélemény megfogalmazása

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni

Módszerek, eljárások: kilépőkártya

13. Töltsd ki a kilépőkártyát!

KILÉPŐKÁRTYA

1. Hasonlítsd össze saját nyelvjárásodat egy másik magyarországi nyelvjárással vagy a köznyelvvél! Sorolj fel néhány jellegzetességet, ami szerinted a másik változatra nem jellemző!
2. Melyik állítással értesz inkább egyet? Karikázd be a betűjelét!
 - (a) Fontos, hogy az emberek tiszteletben tartsák, ha valaki másmilyen nyelvjárásban beszél.
 - (b) A közérthetőség érdekében Magyarországon mindenkinek egy nyelvjárást, a köznyelvet kellene beszélnie.
3. Van az ismerőseid között olyan, akinek a nyelvjárása számodra nagyon furcsa? Ha igen, meg tudod fogalmazni, hogy mi zavar, mi a szokatlan a beszédében?
4. Van az ismerőseid között olyan, akinek a nyelvjárását nagyon tetszetősnek, ízesnek gondold? Ha igen, fogalmazd meg, hogy mit tetszik benne!
5. A nyelvváltozatokról szóló anyagban számomra ez volt igazán érdekes:
6. Volt olyan anyagrész a modulban, amit nem tartottam érdekesnek vagy hasznosnak, pl.:
7. Melyik állítással értesz inkább egyet? Karikázd be a betűjelét!
 - (a) A különböző idegen nyelvjárásokról tanultakat, úgy érzem, fogom tudni hasznosítani a nyelvtanulás során is.
 - (b) A különböző idegen nyelvjárásokról tanultak nem nagyon segítenek a nyelvtanulásban.

ISMERETLEN SZAVAK MAGYARÁZATA A 12. FELADATHOZ

auwe	ajjaj
hanahana	munka
huhu	mérges
ikane	barát
kaukau	ennivaló
luau	buli, parti
okolehao	hawaii alkoholos ital
pakiki	önfejű, makacs
pau	elfogy, eltűnik
pilikia	baj, probléma
wahine	nő, lány

6. NYELVVÁLTOZATOK, CSOPORTNYELVEK. VITA A NYELVMŰVELÉSRŐL

2 óra

A fejezet utolsó moduljának témája szintén részben szociolingvisztikai: az egyes csoportnyelvekkel, azok természetével foglalkozik. A modul végén a nyelvművelésről van szó: ezt az indokolja, hogy a nyelvművelés fő tevékenységi köre kapcsolatba hozható a nyelvi változásokkal (lásd „romlik a nyelv”), az egyes nyelvváltozatokkal (megbélyegzett nyelvváltozatok) és a csoportnyelvekkel egyaránt (leginkább a szlengkifejezéseknek mint hibás nyelvhasználatnak a kifogásolása jellemző). Sajnos a rövid idő miatt nem tudunk az összes ilyen „kifogásolt” jelenség nyelvműveléssel kapcsolatos összefüggéseire kitérni.

A csoportnyelvek közül többet is megemlítünk, és a zsargonokról rövid kutatómunkát is kell végezniük a diákoknak, de azt gondoljuk, hogy leginkább a szleng tarthat számot érdeklődésükre, hiszen az ő korosztályukra a legjellemzőbb a szleng használata. Bízunk benne, hogy az előző modulok ismeretei, tanulságai képessé teszik őket arra, hogy a nyelvváltozatokról, a nyelvi változásról, csoportnyelvekről objektíven, világosan és toleránsan gondolkozzanak: az egész fejezetnek talán épp ez a legnagyobb kihívása.

RÁHANGOLÓDÁS

1. lépés: 1. feladat

T/1.

56. oldal

5 PERC

Tanári instrukciók

- A pókhálóábrát felrajzolhatjuk a táblára vagy kirakhatjuk az osztályban egyéb jól látható helyre. 1-2 perc egyéni munka után gyűjtjük össze az ötleteket.
- A feladat célja, hogy segítségével a tanulók összegyűjtsék asszociációikat a *szleng* szóval kapcsolatban, amit valószínűleg már hallottak, sőt használják is, de pontos jelentését meghatározni nem könnyű. Ez egyelőre nem is cél, a következő feladatokban ehhez kapnak segítséget.
- A feladat végén – ha úgy találjuk, hogy nagyjából jól érzik a szó jelentését – a tanulók megpróbálkozhatnak a jelentés körülírásával. Ez a feladatrész opcionális.

Kiemelt készségek, képességek: asszociáció, előzetes tudás mozgósítása

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni, majd frontális

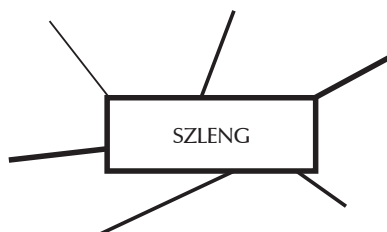
Módszerek, eljárások: közös megbeszélés pókhálóábra segítségével

||| A fejezet utolsó moduljában továbbra is a nyelvváltozatokról, a csoportnyelvekről és nem utolsósorban a nyelvi toleranciáról lesz szó.

Arról fogunk többek közt tanulni, hogy mi jellemzi a szlenget és más csoportnyelveket, mikor, milyen helyzetben lehet ezeket használni, sőt, saját szleng szókincseteket fogjátok használni szövegalkotáshoz.

Végül egy vita során összevethetitek a véleményeteket másokéval olyan kérdésekben, mint a nyelvi változás, a nyelvművelés és a nyelvi tolerancia.

1. Mi jut eszedbe, ha a *szleng* szót hallod?

Fogalmazzd meg tömören, hogy számodra mit jelent a szleng!

JELENTÉSTEREMTÉS

2. lépés: 2. feladat

T/2.

56. oldal

15 PERC

Tanári instrukciók

- Ennek a feladatnak az a célja, hogy a diákoknak megmutassa, mennyire gyorsan változnak és cserélődnek a szleng elemei.
- Míg más szótárak évtizedekig használhatók minimális frissítéssel, addig egy szlengszótárt alapjában kell(ene) „kicserélni” egy-két évtized leforgása alatt, mert a benne található adatok elavulnak, és emiatt gyakorlatilag használhatatlanná válnak (a szleng szavai vagy kimennek a divatból, vagy „polgárjogot nyernek”). Ezt egy 1989-es kiadású *Magyar–angol szlengszótár* egy kiragadott példáján mutatjuk be.
- A szleng elemei között tabuszavak, trágár kifejezések is vannak. Ha a diákok a feladat kérdéseire adott válaszokban ilyeneket is használnak, el kell fogadnunk, hogy időnként ez is jellemző a nyelvhasználatukra.
- A feladat megbeszélésekor kitérhetünk arra, hogy a trágár szavak kerülése illetlen kérdés, és számos kommunikációs helyzetben ezeknek a használata ellenjavallt (az említett szótár által trágárnak minősített példákat ki is hagytuk a szócikkből), de ezzel együtt nyelvi-nyelvészeti szempontból a „csúnya” szavak nem „helytelenek”.
- A feladat különböző alkérdéseit különböző munkaformákban lehet végezni. Az a) egyéni, a b–f) alkalmas páros feladatnak, a g) és a h) tipikusan csoportban megbeszélendő kérdés, ezeknél két-két páros összedolgozhat, vagy az egész osztállyal együtt (frontálisan) is megbeszélhetjük.

Kiemelt készségek, képességek: nyelvi tudatosság, nyelvérzék, önreflexió

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni, páros, kiscsoportos és frontális

Módszerek, eljárások: adatelemzés és feladatmegoldás

2. A szleng használata

A következő néhány feladatban szlengszavakat, szlengkifejezéseket is kell használnotok, gyűjtenetek: saját példáitok segítségével fogjátok tanulmányozni a szleng szerepét, természetét, jellegzetességeit. Fontos azonban, hogy kreativitásotok, gyűjtőkedvetek ne merüljön ki néhány trágár szó és kifejezés felidezésében: noha ezek is részei lehetnek a szlengnek, és bizonyos mértékig beszélhetek róluk, ne fedjétek, hogy iskolai órára ugyanúgy nem való a használatuk, mint ahogy nem illik az órán enni, aludni, az illemnek ellentmondóan viselkedni. A feladatokat „nyomdafestéket nem tűrő” szavak, kifejezések nélkül is nagyon ötletesen, humorosan meg lehet oldani.

- a) Az alábbi szavak és kifejezések, a fél ige rokon értelmű alakjai egy 1989-es kiadású szlengszótárból valók (András T. László–Kövecses Zoltán: *Magyar–angol szlengszótár*. Budapest, Maecenas). *-gal megjelöltük azokat az elemeket, amelyeket a szótár szerkesztői már a szótár összeállításának idején is elavultnak ítélték. Egyetértesz ezekkel a jelölésekkel? Vannak olyan kifejezések, amelyek mára elavulttá, régimódivá, „cikivé” váltak számokra? Tegyétek ezek mellé is csillagot!

FÉL

be van csinálva *	darázik	stokkol a remaj *
be van gazolva	drukkol	tele van a nadrág *
be van majrészva	kikönyököl a pófáján a félelem	tremázik *
be van rezelve	(majd) össze csinálja magát	
be van tojva	remajozik	
cidrizik	rinyál	

- b) Hasonlítsd össze a padtársadéval: ő ugyanazokat jelölte meg régiesnek, vagy van eltérés? Ha igen, írd le azokat a szavakat, amelyekben nem értettetek egyet!
- c) A ti korosztályotok nyilván más kifejezéseket használ már ezek helyett. Soroljatok fel egy pár szlengkifejezést, ami azt jelenti, hogy „fél”!
- d) Válasszatok ki néhányat az általatok felsorolt szlengkifejezések közül! El tudjátok képzelni, hogy ezeket a szavakat, kifejezéseket az alábbi emberek szájából halljátok? Beszéljétek meg, hogyan hangozna ez, milyen hatást keltenének velük!
- szüleitek
 - nagyszüleitek
 - idősebb tanáraitok
 - egy bemondó a tévében
 - a magyar miniszterelnök
 - a házi orvos

- iskolai évfolyamtársaitok
- kisiskoláskorú testvéreitek vagy ismerősötök

Volt olyan ember ezen a listán, akitől nagyon furcsán hangzik egy ilyen szlengkifejezés? Mi lehet ennek az „idegen”, zavaró hatásnak az oka?

- e) Szóban próbáljátok meg körülírni, hogy a ti beszédeitekben mi mindent jelenthetnek az alábbi szavak!

zsír, gizda, sajt, gáz, gagyi, kiri, sirály, vágom, csávesz, tépjünk, zúzzunk, lúzer, olt

Vannak olyan szavak ezek között, amelyeknek nem tudjátok megadni a pontos jelentését? Ha igen, melyek azok?

- f) A fent felsorolt szavak között van olyan, amit már elavultnak éreztek? Melyek ezek? Ha tudjátok, mi volt a jelentésük, írjátok le, mit használtok ma helyette!
- g) Tudtok olyan kifejezést, amit egy bizonyos jelentésben csak a ti osztályotok vagy az osztályon belül csak egy csoport használ?
- h) Az eddigiek alapján fogalmazzatok meg közösen, hogy mi a szerepe a szlengnek! Elég egy-két szempontot felsorolni.

(1) hogy humorosabbá tegyék az egymás közti kommunikációt

(2)

(3)

(4)

Egyéb:

MEGOLDÁSOK

- b) Előfordulhat, hogy a padtársak bizonyos adatoknál nem értenek egyet, de alapvetően azt várjuk, hogy a legtöbb esetben – azonos koruknál fogva – ugyanazokat az alakokat fogják avultnak tartani. Ugyanakkor hangsúlyozzuk, hogy a megítélésben szerepet játszhatnak más tényezők is, lehet, hogy az egyik diák egyes alakokat gyakrabban hall fiatalabbak szájából, mint a másik, emiatt nem érzi őket annyira régiesnek.
- h) Sok mindent fel lehet sorolni: informálisabbá tenni a beszédet; jelezni a korosztálybeli összetartozást; jelezni az egyéb korosztályoktól való elhatárolódást; titkosabbá, nehezen érthetővé tenni a beszédet (pl. egy tanár előtt, bár ez inkább a zsargonnak, mint a szlengnek a funkciója); új kifejezések alkotása a régiek helyett stb.

3. lépés: 3. feladat

T/3.

58. oldal

15-20 PERC

Tanári instrukciók

- A feladat célja a szövegalkotási készségek fejlesztése, valamint a tanulók által ismert szleng ötletes és humoros felhasználása.
- A tanulók alkossanak 3-4 fős heterogén csoportokat. Minden csoport minden tagja kapjon egy cetlit, amin egy általuk is ismert irodalmi történet „címe” szerepel, pl. „Rómeó és Júlia halála”; „Odüsszeusz harca a Küklópsszal”; „A félszemű Jumurdzsák elrabolja Gergőt és Vicuskát” stb. Ezeket a tanulók olvasottsága és preferenciái szerint válasszuk ki. A csoportokon belül mindenki különböző történeteket kapjon, de persze az nem baj, ha egy-egy történet több csoporthoz is kerül.
- A tanulók alkossanak rövid szöveget a cetlin szereplő címhez úgy, hogy abban minél több, általuk gyakran használt szleng, diáknyelvi kifejezés szerepeljen. A csoport tagjainak ki kell találniuk, hogy mi volt az eredeti történet, és ezután pontozzák egymás történeteit 1-től 5-ig. Aki a csoporton belül a legmagasabb pontszámot érte el, az elmondhatja a történetet az egész osztálynak.
- Az ismert neveket a történetben mindenképpen cseréljék ki, hogy ne ez alapján fejtsék meg a többiek a történetet.
- Ha van olyan diák, aki könnyebben tudja vázlat alapján elmondani a szövegét, az írhat jegyzeteket.
- Ha valamelyik tanuló nem ismerné a kapott történet részleteit, kérhet segítséget a tanártól, esetleg más csoportok tagjaitól, de a saját csoporttársaitól semmiképp sem.

Kiemelt készségek, képességek: szóbeli szövegalkotás, szókinccs, humor

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: csoportos

Módszerek, eljárások: szövegalkotás

Eszközök: cetlik a történetekkel

3. Történetek „szlengben”

- Alkossatok 3-4 fős csoportokat!
Mindegyik csoporttag megkapja cetlin egy ismert irodalmi történet címét; a feladat: átfogalmazni a történetet minél több szleng használva. **AZ ISMERT NEVEKET VÁLTOZTASSÁTOK MEG!**
- A csoport tagjai egymásnak mondják el az „átköltött történeteket”, a többieknek pedig fel kell ismerniük, hogy mi volt az eredeti történet!
- Adjatok pontokat minden történetre 1-től 5-ig aszerint, hogy mennyire volt ötletes, vicces, találó az átköltés! Aki a legtöbb pontot kapja a csoportban, az az osztály többi részének is elmondhatja a történetét.

4. lépés: 4. feladat

T/4. 59. oldal
10 PERC

Tanári instrukciók

- A feladat lényege rávezetni a diákokat arra, hogy miután egyes tolvajnyelvi szavak kiszivárogtak, ismertté váltak, már nagyon könnyen átkerültek más rétegnyelvekbe (elsősorban a szlengbe), majd pedig széles körben használatosakká váltak a köznyelvben.
- Az a–b) kérdések megbeszélése után térjünk ki szóban a következő kérdésre is [c]:
- Milyen más forrásai lehetnek még a köznyelvi szókincs gyarapodásának? Azaz honnan kerülhetnek még be új elemek a köznyelvbe (az argón, ill. szlengen kívül)?
- Itt elsősorban két fő forrást lehet megemlíteni: a dialektusokat és az idegen szavakat. Ha maguktól nem jönnek rá, adjunk meg példákat: pl. dialektális eredetű a *krumpli*, a legújabb jövevényszavak közé tartozik a *cset*, *internet*, *pír* stb.
- A d) feladat otthoni gyűjtőmunka. Ha a következő órán van rá idő, a tanulók soroljanak fel egy párat az osztálynak az általuk gyűjtött szakszavakból, a többiek pedig próbálják kitalálni, hogy mi lehet az a foglalkozás.

Kiemelt készségek, képességek: szókincs, nyelvérzék, előzetes tudás mozgósítása

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni

Módszerek, eljárások: feladatmegoldás, majd közös megbeszélés

A SZLENG az úgynevezett CSOPORTNYELVEK egyik fajtája. Mint az elnevezés is mutatja, a csoportnyelv olyan nyelvváltozat, amely a társadalom bizonyos csoportjaira jellemző (pl. diákok, valamely szakma képviselői, bűnözők stb.), de elsősorban a SZÓHASZNÁLATBAN (a szókincsnek is csak egy szeletében) nyilvánul meg a csoportjelleg, nem pedig az egész nyelvi rendszerre kiterjedő sajátosságokban (ez különbözteti meg őket az előző órákon tárgyalt szociolektusoktól).

A szlenget hagyományosan informális (kb. kötetlen) köznyelvként határozzák meg, amely bizonyos társadalmi csoportokra (különböző korosztályokra, diákcsoportokra, bandákra stb.) jellemző sajátos szóhasználatban nyilvánul meg. A szlenghasználatnak számos funkcióját lehet megállapítani: humorosabbá, leleményesebbé teszi a kommunikációt; újabb és újabb szavakat (lásd *kircsi*, *ciki*), illetve régi szavakhoz új jelentéseket vezet be (lásd *zsír*, *oltás*); bizonyos szavak jelezhetik az egy közösséghez (bandához, osztályhoz) való tartozást; ezzel együtt más beszélőket ki is zárhat a kommunikációból. Nem utolsósorban pedig a szleng használata egyértelművé teszi a beszéd kötetlenségét, lazaságát.

A szleng egyik legfőbb tulajdonsága, hogy rendkívül gyorsan változik (a nyelvi rendszer többi eleméhez képest): a kezdetben igen népszerű szlengelemek 10-15 év alatt kikopnak, elavulnak vagy éppen polgárjogot nyernek, más rétegekben is elterjednek.

4. Olvasd el figyelmesen az ismeretterjesztő szöveget, emeld ki a lényegét, majd oldd meg a feladatokat!

A szlenget általában el szokták különíteni az ARGÓTÓL és a ZSARGONTÓL. Az argónak a szlenghez hasonlóan célja, hogy kívülállók számára ne legyen érthető a szóhasználata, ám ez a törekvés sokkal erőteljesebb, mint a szleng esetében: az argó ugyanis a bűnözők csoportnyelve (TOLVAJNYELV-nek is hívják), és mint ilyennek a bűnüldözők előtti álcázás a legfőbb szerepe. Természeténél fogva az argó leírása igen nehéz, hiszen az erre törekvő nyelvésznek a cél érdekében ügynök módjára be kell(ene) épülnie valamely alvilági társaságba. Ezért az argóról általában igen keveset tudunk, egy-egy kifejezés használatára sokszor csak akkor derül fény, amikor már megszűnt a tolvajnyelvi jelentősége. Azt sem tudjuk egyértelműen megmondani, hogy ma léteznek-e tolvajnyelvek, és ha igen, mik a jellemzőik.

A ZSARGONT néha SZAKSZÓKINCST-nek is nevezik: számos foglalkozásnak van csak rá jellemző zsargonja, amely az adott szakma jellegzetes szókincsét tartalmazza, pl. orvosi, jogi, gazdasági, számítástechnikai zsargon stb. Ennek a csoportnyelvnek nem feltétlen célja a kívülállók kizárása, de bizonyos dolgokra, fogalmakra, jelenségekre nem elégséges a köznyelvi szókincs, ezért a zsargonok gyakran élnek SZAKSZAVAKKAL, MŰSZAVAKKAL. Nyelvészeti szakszavak, szakkifejezések például a főnév, alanyi rész, zöngés réshang, jogi szakkifejezések például az alanyi jogosultság, elévülés, érdemtelenység vagy a természetes személy. Ha úgy vesszük, az argó is egyfajta zsargon: a „bűnözőszakma” zsargonja.

- a) Felsoroltunk néhány szót, amelyek a XIX–XX. század különböző korszakaiban a magyarországi tolvajnyelvek elemei voltak. Biztosan találsz köztük ismerőset: húzd alá ezeket, és add meg a jelentésüket!

hadova	balek
meló	csóró
haver	dilis
szajré	galeri
stukker	zsaru

- b) Van olyan ezek között, amit gyakran hallasz a mindennapi beszédben? Pontozd az egyes szavakat 1-től 5-ig aszerint, hogy mennyire ismertek és elterjedtek a köznyelvben! 1-t adj annak, ami szerinted ritka, alig ismert, 5-t pedig a legelterjedtebb, legismertebb szavaknak! Mivel magyarázható szerinted, hogy ezek az – eredetileg titkosnak szánt – tolvajnyelvi szavak széles körben ismertekké válhattak?
- c) Beszéljétek meg, milyen más forrásai lehetnek még a köznyelvi szókincs gyarapodásának! Ha tudtok, soroljatok fel példákat!
- d) Házi feladat
Kérdezd ki szüleidet: gyűjts olyan szavakat, kifejezéseket, amelyek csak az ő foglalkozásukra jellemzők (szaknyelvi szókincs)! Sorolj fel ezek közül egy párat az osztálynak! Ki tudja találni, hogy melyik foglalkozásról, szakmáról van szó?

5. lépés: 5. feladat

T/5.

61. oldal

15 PERC

Tanári instrukciók

- A feladatban szereplő állításokhoz hasonló mondatokkal gyakran találkozhatunk (így a diákok is) különféle kérdőívekben, ahol többfokozatú skálán kell eldönteni, mennyire értünk egyet az adott kijelentéssel.
- A feladatnak (és a következőknek is) célja annak megállapítása, hogy a különböző nyelvváltozatokkal való ismerkedés után mennyire toleránsak az egyes nyelvjárásokkal szemben.
- Tegyük világossá az 1 és 2 közti különbséget: 1-t akkor kap egy állítás, ha a diák bizonyos feltételek teljesülése esetén egyetért vele, de nem minden esetben; a 2 azt jelenti, feltétlenül egyetért vele.
- A feladatot írásban oldják meg a tanulók, majd közösen, szóban beszéljük meg a válaszokat: kézfeltartással jelezzék, hogy ki adott 0-t, 1-t vagy 2-t egy adott állításra.
- Ezután válasszunk ki egy olyan állítást, amely a legjobban megosztotta az osztályt, és a következő vitát e köré az állítás köré szervezzük.

Kiemelt készségek, képességek: önreflexió, véleményalkotás, döntés

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: egyéni, majd közös megbeszélés

Módszerek, eljárások: teszt

5. Idézd fel, amit az előző órákon a nyelvjárásokról és a különböző nyelvváltozatokról tanultál! Az ezekkel kapcsolatos állításokat pontozd aszerint, hogy mennyire értesz egyet vele!

0 = egyáltalán nem értek egyet; 1 = félig-meddig egyetértek; 2 = teljes mértékben egyetértek.

1. A magyarországi televízió- és rádiócsatornák pontosan tükrözik azt, ahogy a magyar emberek beszélnek.

2. Elfogadom, hogy a televízióban is lehessen dialektusokat hallani, de a bemondók, műsorvezetők, színészek a köznyelvet kell, hogy beszéljék.

3. Nem zavarna, ha néhány vidéki színész mindig a saját nyelvjárásában beszélne a színdarabokban.

4. A média nyelve a köznyelv legyen, a nyelvjárások használata nem a televízióba, rádióba, újságokba való.

5. Sokkal szerencsésebb bizonyos dolgok megnevezésére megtartani az idegen szavakat, mint görcsösen próbálkozni minden idegen szó „magyarításával”.
6. Szerintem elfogadható, ha könnyedebb hangvétellű műsorokban szlenget is használnak a televízióban.
7. Az utóbbi időben már annyira sok idegen szó érkezett a magyarba, hogy kihálnak a magyar szavak, és emiatt a magyar nyelv is veszélyben van.
8. Szerintem nagyon hasznos és érdekes megfigyelni, hogy mások beszéde miben tér el a miénktől. Ez nem jelenti azt, hogy ők helytelenebbül beszélnek, mint mi.
9. Nem tartom szerencsésnek, hogy egyesek állandóan igyekeznek mások beszédében kijavítani azt, ami nekik nem tetszik.

REFLEKTÁLÁS

6. lépés: 6. feladat

Vita

T/6.

61. oldal

20 PERC

Tanári instrukciók

- a) Válasszuk ki azt az állítást, amely a leginkább megosztotta a diákok véleményét az előző tesztben! Osszuk be a diákokat 4 vagy 6 fős csoportokba!
- b) Minden csoportban legyenek olyanok is, akik az adott állítás mellett érvelnek, és olyanok is, akik ellene, lehetőleg nagyjából egyenlő számban (így minden csoportban 2+2, ill. 3+3 lehet a felállítás).
- c) A csoporton belül az egyes álláspontot képviselők gyűjtsék össze érveiket álláspontjuk alátámasztására.
- d) Ha ez megtörtént, az egyes párok, hármasok „cseréljenek eszmét” más csoportokból azokkal a párosokkal vagy hármasokkal, amelyek ugyanazt az álláspontot képviselik. Ezáltal még több hasznos, meggyőző érv gyűlhet össze.
- e) Ezután mindenki visszatér eredeti csoportjához, és a csoporton belül lefolytatják a vitát. Próbálják meg a csoporton belül meggyőzni egymást.
- f) A vita végén minden tanuló rögzítse „záronyilatkozatát”, végső álláspontját, a legfontosabb érvekkel alátámasztva, indokolva.
- Figyeljünk rá, nehogy kifussunk az időből, ebből a szempontból moderáljuk a vitát!

Kiemelt készségek, képességek: vitakészség, vitakultúra

Célcsoport – differenciálás: az egész osztály

Munkaformák: csoportos

Módszerek, eljárások: akadémikus vita

6. Rendezetek vitát!

- a) Tanárotokek segítségével válasszatok ki egyet a fenti állítások közül: lehetőleg egy olyat, amelyben nagyon megoszlottak a vélemények!
- b) Alakítsatok 4 vagy 6 fős csoportokat!
- c) Az alábbi forgatókönyv szerint folytassatok vitát a közösen kiválasztott állításról:
 - Osszátok ketté a csoportotokat (2+2 vagy 3+3 főre)!
A csoport egyik felének az állítás mellett, a másiknak az állítás ellen kell érveket gyűjtenie. Lehet, hogy lesz olyan a csoportban, akinek olyan álláspontot kell képviselnie, amivel nem ért egyet, de ez megengedett.
 - A párosok vagy hármasok gyűjtsenek érveket a kapott álláspont mellett!
 - Néhány perc múlva a párok vagy hármasok találkozzanak más csoportok azonos álláspontot képviselő párjaival vagy hármasaival! Beszéljék meg, hogy eddig ki milyen érveket gyűjtött! Lehet, hogy a másik csoportban olyan érvek is előkerültek, amelyekre a ti csoportotokban senki sem gondolt.
 - Az „eszmecsere” után mindenki térjen vissza saját csoportjához, és az így összegyűjtött érvek segítségével folytassatok le a vitát: próbáljátok meggyőzni az ellentétes álláspontot képviselőket saját véleményetek helyállóságáról!
 - Amikor úgy érzitek, a vitát kimerítettétek vagy tanárotokek lezárja a vitát, akkor a csoport minden tagja fogalmazza meg végső álláspontját, zárónyilatkozatát (akkor is, ha ez nem egyezik a kiinduló állásponttal), és ezt írja le a számára legfontosabb, legelfogadhatóbb, legmeggyőzőbb érvekkel alátámasztva.

ÉRVEK AZ ÁLLÁSPONTOM MELLETT:

ZÁRÓNYILATKOZATOM:

Tulajdonképpen az, hogy egy nyelvnek melyik változata válik köznyelvvé, általában nem nyelvi hatásoktól függ. Magyarországon – talán a dialektusok kis száma miatt is – úgy alakult, hogy ma már a fővárosi nyelv lett a köznyelv, de lehet, hogy ez másként történt volna, ha például a főváros nem az ország közepén helyezkedik el. Más nyelvek esetében az egyes nyelvjárások annyira különbözőek voltak, hogy az „egységesség” megőrzése érdekében hivatalosan kellett egy nyelv-változatról kijelenteni, hogy az a köznyelvi.

Amint a 4. feladatban is láthattátok, a különböző nyelvváltozatok, csoportnyelvek egymástól nem teljesen elszigeteltek, van köztük némi átjárhatóság. A ma ismert tolvajnyelvi szavak például először átszivárogtak a szlengbe, aztán onnan szép lassan köznyelvivé váltak. Ugyanez történhet bizonyos tájnyelvi szavakkal.

A más nyelvből érkező szavak a köznyelvi szókinccs megújulásának egyik legfontosabb forrásai. Ez minden korban így volt, és (a nyelvújítás korszakát kivéve) a legnagyobb igyekezettel sem lehetett soha gátat szabni az új jövevényszavak beépülésének. Aki az idegen szavak magyarítására törekszik, annak olyan szavakra is magyar megfelelőt kell találnia, mint a *tánc*, *nadrág*, *iskola*, *szerda*, *alma* stb., holott ezeket talán már senki nem érzi idegennek. A közhiedelemmel ellentétben igenis magyar szavaknak kell tekintenünk a legfrissebb átvételeket is, hiszen ezek rögtön a nyelvbe kerüléskor ALKALMAZKODNAK A MAGYAR NYELV RENDSZERÉHEZ: kiejtésük a magyar fonetikához és fonológiához igazodik, toldalékolásuk a magyar alaktan szabályai szerint történik. Nem utolsósorban gondoljunk arra, hogy hasznunkra is válhatnak a „nem magyaro-

■ sított” jövevénytörzsek: nyelvtanuláskor például könnyebben megtanulunk egy szót, ha a magyarban nagyon hasonló az alakja.

Magyarországon a nyelvjárások iránti tolerancia az élet számos területén még nem jellemző: alig hallani a köznyelvtől eltérő nyelvváltozatokat a televízióban, rádióban, és az újságokban sem jellemzők a nyelvjárási alakok. A filmek, színdarabok szinte kivétel nélkül a köznyelvi változatot használják, legfeljebb egy-egy karakter jellemábrázolásának részeként fordul elő nyelvjárási beszéd.

Számos európai országban szerencsésebb a nyelvjárások helyzete: Nagy-Britanniában, Finnországban egyre több kommunikációs helyzetben (többek közt a televízióban is) elfogadhatók, sőt üdvözlendők a nyelvjárások.

A magyarországi helyzet kissé aggasztó. A magyar nyelvművelő törekvések számára csak egyféle „helyes” és „ápolandó” nyelvváltozat létezik. Ennek köszönhetően a közvéleményben még ma is gyakran megbélyegzik a köznyelvtől eltérő nyelvváltozatokat, holott ezek beszélői sem beszélnek hibásabban, rosszabbul, mindössze más anyanyelvi közegben nőttek fel, mint a köznyelvi változat beszélői: ily módon elképzelhető, hogy esélyük sem volt a többségi, köznyelvi változat elsajátítására. Be kell látnunk, hogy ezt nem szabad hibaként felróni az adott beszélőnek.

Ez a megbélyegző hozzáállás számos esetben káros lehet: előfordul, hogy bizonyos helyzetekben egy „megbélyegzett” nyelvváltozat beszélője csupán beszéde miatt hátrányba kerül a köznyelvi változat beszélőjével szemben.

Nem szabad ugyanakkor azt gondolnunk, hogy a nyelvművelés minden esetben káros hatásokkal jár: hasznos az a része, amely tanácsokat ad arról, hogy mit hogy illik írásban, például hivatalos levélben, önéletrajzban, dolgozatban írni, és mit nem. Jó, ha felhívják figyelmünket arra, hogy bizonyos beszédhelyzetben egy-egy szó vagy kifejezés nevetséges hatást kelt, és érdemes mást használni helyette. Ezek elsősorban illemtani és nem nyelvészeti kérdések: ha egyetértünk velük, fogadjuk meg őket, az árnyaltabb és tudatosabb nyelvhasználat nem válhat kárunkra. Azt azonban ne gondoljuk, hogy ha nem teszünk így, akkor „helytelenül” beszélünk vagy „ártunk az anyanyelvünknek”, és főképp ne gondoljuk másokról, hogy helytelenül beszélnek, ha azért beszélnek tőlünk eltérően, mert a saját, anyanyelvükként megtanult nyelvváltozatukat használják.

FEJEZETZÁRÓ FELADATLAP

1. feladat

Válaszd ki a megadott lehetőségek közül, hogy az aláhúzott szó vagy rag melyikből származhatott! Karikázd be a betűjelét, majd egy mondatban foglald össze, hogy milyen hangtani változás történt a szóalakban! Nem kell megadnod a hangtani változás nevét, elég, ha körülírod, saját szavaiddal megfogalmazod a választ.

fűl

- a) fal
- b) fel
- c) fil
- d) füm

Milyen változás zajlott le az adott szóban?

iskola

- a) iszkola
- b) skola
- c) iskol
- d) sokola

Milyen változás zajlott le az adott szóban?

-tól (rag)

- a) -túl (-tuul)
- b) -tál (-taal)
- c) -től
- d) -tol

Milyen változás zajlott le az adott alakban?

2. feladat

Vezesd le az ismert hangváltozásokkal, hogy hogyan lett a szláv **szoloma** szóból a magyarban **szalma**! Itt is elég, ha saját szavaiddal körülírod az adott jelenséget. (A → azt jelzi, hogy más nyelvből való kölcsönzés történt, a > pedig belső változást jelent.)

szoloma → > szalma
1. 2.

1. változás:

2. változás:

3. feladat

Mutass egy példát metaforikus jelentésváltozásra! Foglald egy-egy mondatba a választott szót úgy, hogy az első mondatban eredeti (elsődleges) jelentésével, a másodikban pedig másodlagos, megváltozott jelentésével szerepeljen!

Pluszpontokért további példákat (szópárokat) is írhatasz!

Példaszó:

1. mondat:

2. mondat:

További példák:

.....
.....

4. feladat

Mit nevezünk egy nyelv történetében *őskornak*?

.....
.....

5. feladat

Mi az eredete a magyar névelőnek? Húzd alá az igaz állítást!

- A magyar határozott névelő a nyelven belül fejlődött ki, jóval a finnugor nyelvcsalád felbomlása után.
- A magyar határozott névelő ősi finnugor jelenség.
- A magyar határozott névelőt a török nyelvből kölcsönöztük.

6. feladat

A *szociolektus* és a *dialektus* a nyelvváltozatok két fajtája. Magyarázd el, hogy mi a különbség közöttük! Ha tudsz, írd példát is, akár a magyarból, akár az általad tanult idegen nyelvből!

7. feladat

Olvasd el figyelmesen az alábbi újságszöveget! Gyűjtsd ki azokat a szavakat vagy kifejezéseket, amelyek szerinted nem illenek a szöveg stílusához! Helyettesítsd ezeket a szavakat olyanokkal, amelyek a szövegkörnyezetbe jobban illenének!

Indokold meg, hogy miért nem illettek oda a kiválasztott szavak!

Egy rakás ember maradhat otthon az Egyesült Államokban hétfőn, mert a bevándorlók sztrájkot hirdettek. A „Bevándorlók nélküli nap” nevű demonstráció szervezői arra kérik a bevándorlókat és a velük egyetértő amcsi főszerokat, hogy hétfőn ne menjenek suliba, melózni, és ne vásároljanak.

A sztrájk szervezői így akarják megmutatni az amerikai hájfejűeknek, hogy az amerikai gazdaság fontos részét képezik az emigráns gályázók.

ODA NEM ILLŐ SZAVAK	HELYETTÜK JAVASLOM

Indoklás:

FEJEZETZÁRÓ FELADATLAP – MEGOLDÁSSAL

Tervezett idő: 45 perc

1. feladat

Tanári instrukciók

A tanuló feladata kiválasztani a lehetőségek közül, hogy az adott szó melyik „őstől” származhatott, azaz melyik szóból vezethető le valamely hangtani változással a mai alakja. Ezáltal a tanulóknak „visszafelé” kell a hangtani szabályt alkalmaznia.

Javasolt pontozás

1 pont járjon azért, ha a tanuló sikeresen kiválasztja a helyes megoldást a négy lehetőség közül. További 2 pont jár azért, ha megfelelően, világosan körülírja az adott hangtani változást (nem feltétlenül kell megadni a változás nyelvészeti elnevezését).

1. feladat

Válaszd ki a megadott lehetőségek közül, hogy az aláhúzott szó vagy rag melyikből származhatott! Karikázd be a betűjelét, majd egy mondatban foglald össze, hogy milyen hangtani változás történt a szóalakban! Nem kell megadnod a hangtani változás nevét, elég, ha körülírod, saját szavaiddal megfogalmazod a választ.

fül

- a) fal
- b) fel
- c) fil
- d) füm

Milyen változás zajlott le az adott szóban?

iskola

- a) iszkola
- b) skola
- c) iskol
- d) sokola

Milyen változás zajlott le az adott szóban?

-tól (rag)

- a) -túl (-tuul)
- b) -tál (-taal)
- c) -től
- d) -tol

Milyen változás zajlott le az adott alakban?

MEGOLDÁSOK

fül: c) Változás: az *i* hang kerekítetté vált, így lett belőle *ü*. (kerekítés)

iskola: b) Változás: a szó eleji mássalhangzó-csoport elé betoldódott egy magánhangzó. (A szó elején ebbe az időszakban legfeljebb egy mássalhangzó állhatott.)

-tól: a) Változás: a magánhangzó nyíltabbá vált.

2. feladat

Tanári instrukciók

A feladatban több hangtani változást kell „sorba rendezni” ahhoz, hogy megkapják a régi alakból a mai alakot. Itt szintén nem kell megadniuk a nyelvészeti elnevezést, elég körülírni a szabály működését.

Javasolt pontozás

2-2 pont jár minden megfelelően körülírt nyelvi változásért. További 1 pont, ha a tanuló megfelelő alakban megadja a „köztes” alakot.

2. feladat

Vezesd le az ismert hangváltozásokkal, hogy hogyan lett a szláv **szoloma** szóból a magyarban **szalma**! Itt is elég, ha saját szavaiddal körülírod az adott jelenséget. (A → azt jelzi, hogy más nyelvből való kölcsönzés történt, a > pedig belső változást jelent.)

szoloma → > *szalma*
1. 2.

1. változás:

2. változás:

MEGOLDÁSOK

1. változás: o kiesése a kétnyelvszótagos tendencia miatt (nem lehetett kettőnél több nyílt szótag a szóban)

2. változás: az első szótag o-jának nyíltabbá válása

köztes alak: *szolma*

3. feladat

Javasolt pontozás

- 1 pont jár minden jó példáért (1 példának számít pl. *láb*: emberi testrész – hegy lába, asztal lába stb.). Pluszpontok adhatók, ha a tanuló több példát (azaz több szópárt) ad meg.
- A mondatokért 3-3 pontot adjunk, amennyiben világosan kiderül belőlük, hogy a tanuló tisztában van az adott szó két különböző jelentésével. Ha az adott szó mindkét mondatban ugyanazzal a jelentéssel szerepel, akkor csak az egyikért jár pont.

3. feladat

Mutass egy példát metaforikus jelentésváltozásra! Foglald egy-egy mondatba a választott szót úgy, hogy az első mondatban eredeti (elsődleges) jelentésével, a másodikban pedig másodlagos, megváltozott jelentésével szerepeljen!

Pluszpontokért további példákat (szópárokat) is írhatasz!

Példaszó:

1. mondat:

2. mondat:

További példák:

4. feladat

Javasolt pontozás

2 pont jár a világos meghatározásért.

4. feladat

Mit nevezünk egy nyelv történetében *őskornak*?

MEGOLDÁS

Egy adott nyelv nyelvtörténeti őskora az az időszak, amelyből nem rendelkezünk írásos emlékekkel az adott nyelven.

5. feladat

Javasolt pontozás

1 pont jár a helyes válaszért.

5. feladat

Mi az eredete a magyar névelőnek? Húzd alá az igaz állítást!

- a) A magyar határozott névelő a nyelven belül fejlődött ki, jóval a finnugor nyelvcsalád felbomlása után.
- b) A magyar határozott névelő ősi finnugor jelenség.
- c) A magyar határozott névelőt a török nyelvből kölcsönöztük.

MEGOLDÁS

a)

6. feladat

Javasolt pontozás

5 pont jár a világos és pontos megfogalmazásért. A tanult idegen nyelvből természetesen csak akkor kell példát írniuk, ha a megfelelő tananyagrészt az órán sikerült átvenni (angol vagy német feladatokkal). Szociolektusra nem nagyon lehet magyar nyelvi példát mutatni.

6. feladat

A *szociolektus* és a *dialektus* a nyelvváltozatok két fajtája. Magyarázd el, hogy mi a különbség közöttük! Ha tudsz, írd példát is, akár a magyarból, akár az általad tanult idegen nyelvből!

MEGOLDÁS

A szociolektus társadalmi csoport (vallás, etnikai csoport stb.) szerint elkülöníthető nyelvváltozat. A dialektusok földrajzi-területi eloszlás alapján elkülönülő nyelvváltozatok. Természetesen mind a két fogalmat elég saját szavaikkal körülírniuk.

7. feladat

- A feladat szövegértelmezés, a szövegben a stílusban oda nem illő szavak kiszűrése.
- Az újsághírbe szlengszerű szavakat, kifejezéseket kevertünk, ezek kiválogatása és stílusban megfelelő elemekkel való helyettesítése a feladat.

Javasolt pontozás

- Ha minden oda nem illő szót sikerült a tanulónak kiválogatni, azért elemenként 1 pont jár.
- Ha megfelelő, a szöveg stílusához illő kifejezéssel helyettesíti a kivett elemeket, azokért elemenként újabb 1 pont jár.
- A megfelelő indoklásért (szleng) újabb 1 pont jár.

7. feladat

Olvasd el figyelmesen az alábbi újságszöveget! Gyűjtsd ki azokat a szavakat vagy kifejezéseket, amelyek szerinted nem illenek a szöveg stílusához! Helyettesítsd ezeket a szavakat olyanokkal, amelyek a szövegkörnyezetbe jobban illenének!

Indokold meg, hogy miért nem illettek oda a kiválasztott szavak!

Egy rakás ember maradhat otthon az Egyesült Államokban hétfőn, mert a bevándorlók sztrájkot hirdettek. A „Bevándorlók nélküli nap” nevű demonstráció szervezői arra kérik a bevándorlókat és a velük egyetértő amcsi főszerokat, hogy hétfőn ne menjenek suliba, melózni, és ne vásároljanak.

A sztrájk szervezői így akarják megmutatni az amerikai hájfejűeknek, hogy az amerikai gazdaság fontos részét képezik az emigráns gályázók.

ODA NEM ILLŐ SZAVAK	HELYETTÜK JAVASLOM

Indoklás:

MEGOLDÁSOK

A szövegbe nem illő elemek:

rakás, amcsi, főszer, suliba, melózni, hájfejűek, gályázók

(Ha az *amcsi főszer* kifejezést a tanuló egy egységként gyűjti ki, akkor természetesen nem 1, hanem 2 pont jár érte, mert mind a két szó szlengszerű elem.)

